

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

ANADOLU SELÇUKLU HANLARINDAN SUSUZ HAN

Sooneun Shim

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

ANADOLU SELÇUKLU HANLARINDAN SUSUZ HAN

Sooneun Shim

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

KABUL VE ONAY

Sooneun Shim tarafından hazırlanan “Anadolu Selçuklu Hanlarından Susuz Han” başlıklı bu çalışma, 16.04.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yunus KOÇ (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU (Danışman)

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ

Doç. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Muhammet GÖRÜR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

16.04.2014

Sooneun Shim

ÖZET

SHİM, Sooneun, Anadolu Selçuklu Hanlarından Susuz Han, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Susuz Han, Burdur ili, Bucak ilçesi, Susuz Köyü sınırlarında bulunmaktadır.

Susuz Han'ın kitabe ve vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır. Ancak mimari ve süsleme özelliklerinden hareketle Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanat yıllarında inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir.

Çalışmamızda, Anadolu Selçuklu dönemi kervansaraylarının seçkin bir örneği Susuz Han mimari ve bezeme özellikleriyle incelenmiştir. İnşa edilmesindeki sebepler, sosyal ve kültür tarihi açısından ele alınıp Sanat Tarihi açısından da ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Türklerin yaşadığı geniş toprakları, bölgeleri birbirine bağlayan ana ulaşım ağı olan İpek Yolu'nun en önemli kavşak noktalarında karşımıza çıkan Anadolu Selçuklu kervansarayları dönemin iktisadî durumunu, ticari faaliyetlerini ve devletlerin bu alanda izledikleri politikayı gösteren önemli eserlerdir.

Ayrıca İpek Yolu, sadece ticaret yolları olmakla kalmamış, yüzyıllar boyu Doğu ile Batı arasında kültür alışverişini de sağlamıştır. Kervansaraylarda çeşitli milletlerden tüccarlar ve alışveriş edilen mallar aracılığıyla kültürel etkileşim gerçekleşmiştir.

Çalışmamızın temasını oluşturan Susuz Han'daki ejder motifi, farklı toplumlar arasındaki etkileşimin doğal bir sonucu olduğu belirgin olsa da, ticaret yolları ve kervansaraylar üzerinde sağlanan kültür alışverişi için ipucu vermektedir.

Anahtar Sözcükler: Anadolu Selçuklu Devleti, II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Burdur, Hanlar, İpek Yolu, Ejder Motifi, Susuz Han.

ABSTRACT

SHIM, Sooneun, *Susuz Han from Anatolian Seljuq Hans*, Master's Thesis, Ankara, 2014.

Susuz Han is located within Susuz Village at Bucak in Burdur. The inscription and vaqf of Susuz Han no longer exist, but based on its style of architecture and decor, Susuz Han is presumed to be built during the reign of Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev the Second.

This thesis deals with Susuz Han, which is one of the well-known buildings from the Seljuq Caravanserais of Anatolia via Susuz Han's style of architecture and decor, architectural background, and both sociocultural and arthistorical aspects of Susuz Han.

The Anatolian Seljuq Caravanserais are very significant structures, because the Anatolian Seljuq Caravanserais were not only built on the most important cross-street among all the Silk Roads that connected Turks-inhabited vast sites, but also had close correspondence with economy, trade, and national trade policies of that time.

The Silk Road was not just a trade route. It was a route that transmitted cultural exchanges between the East and the West for hundred years. Such cultural exchanges occurred at the Caravanserais on the Silk Road via trade goods and merchants whose nationalities all differ.

Susuz Han's dragon motif, the topic of this thesis, was the result of cultural exchanges among various nationalities. Therefore, the dragon motif of Susuz Han turns out to be a crucial clue to study the cultural exchanges that took place at the Caravanserais on the Silk Road.

Keywords: Anatolian Seljuq Empire, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev the Second, Burdur, Caravanserais, Silk Road, Dragon Motif, Susuz Han

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
HARİTA, ÇİZİM VE FOTOĞRAF LİSTESİ	vii
TEŞEKKÜR	xiii
 GİRİŞ	 1
KONU VE AMAÇ.....	1
YÖNTEM.....	2
KONUyla İLGİLİ ARAŞTIRMA VE YAYINLAR.....	4
Seyahatnameler.....	4
Yayınlar.....	5
 1. BURDUR’UN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHSEL GELİŞİMİ	 7
1.1. COĞRAFİ KONUM.....	7
1.2. TARİHSEL GELİŞİM.....	8
1.2.1. İlk Çağ’dan Orta Çağ’a Burdur.....	8
1.2.2. İlk Türk Yerleşmesinden Günümüze Burdur.....	10
 2. ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİNDE TİCARET HAYATI	 13
2.1. YOL AĞLARI VE KERVANSARAYLAR.....	23
 3. YAPI TANITIMI	 38
3.1. YAPININ YERİ VE ADI.....	38
3.2. TARİHLENDİRME.....	40
3.3. BANİ II. GİYASEDDİN KEYHÜSREV VE ESERLERİ (1237-1246)	42

3.4. YAPININ GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR VE BUGÜNKÜ DURUMU	51
3.5. PLAN.....	60
3.6. DIŞ TANITIM.....	63
3.7. İÇ TANITIM.....	69
3.8. MALZEME – TEKNİK.....	73
3.9. SÜSLEME.....	75
DEĞERLENDİRME.....	91
SUSUZ HAN VE ANADOLU SELÇUKLU KERVANSARAYLARI.....	99
İKONOĞRAFİK ÇÖZÜMLEME	113
SONUÇ.....	119
KAYNAKÇA.....	124
EKLER.....	134

HARİTA, ÇİZİM VE FOTOĞRAFOĞRAF LİSTESİ

Harita. 1: Türkiye siyasi Haritaitasında Burdur (Wikipedia, 2011)

Harita. 2: Burdur ve ilçeleri siyasi Haritaitası (T.C. Burdur Valiliği, t.y)

Harita. 3: Pisidya haritası (Ramsey, 1960)

Harita. 4: Anadolu Selçuklu yolları Haritaitası (Koşay,1974)

Harita. 5: XIII. Asır Türkiye’ sinde başlıca ticaret yolları (Akdağ, 1979)

Harita. 6: Anadolu Selçuklu kervansarayları (Erdmann, 1961)

Harita. 7: Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemi kervansarayları ve İpek Yolu (Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi)

Harita. 8: Antalya-Burdur-Konya yol şebekesi (Şaman Doğan, 2014)

Çizim. 1: Susuz Han, rölove planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi)

Çizim. 2: Susuz Han, A-A kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi)

Çizim. 3: Susuz Han, B-B kesiti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi)

Çizim. 4: Susuz Han, batı cephe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi)

Çizim. 5: Susuz Han, taç kapı (Erdmann, 1976)

Çizim. 6: Susuz Han, taç kapı, mukarnaslı kavsara (Erdmann, 1976)

Çizim. 7: Susuz Han, taç kapı, süslemeler (Erdmann, 1976)

Çizim. 8: Susuz Han, taç kapı, ejder-melek kabartmaları (Ünal,1982)

Çizim. 9: Susuz Han, taç kapı, çifte ejder bezemesi (Öney, 1969)

Çizim. 10: Anadolu Selçuklu kervansaraylarından yalnızca barınağı olan kapalı tipteki yapılar (Erdmann, 1976 ; Karpuz, 2001)

Çizim. 11: Anadolu Selçuklu kervansaraylarından avlulu - eyvanlı tipteki yapılar (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Çizim. 12: Avlu ve barınağa sahip olan karma tip, barınak ile avlusu aynı genişlikte olanlar (Erdmann, 1976 ; Karpuz, 2001)

Çizim. 13: Avlu ve barınağa sahip olan karma tip, barınağı avluya göre dar olanlar (Erdmann, 1976 ; Karpuz, 2001)

Çizim. 14: Anadolu Selçuklu kervansaraylarından eş odaklı tipteki yapılar (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Çizim. 15: Horozlu Han, plan (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Fotoğraf. 1: Susuz Köy ve Susuz Han'ın genel görünümü (Google Maps, t.y)

Fotoğraf. 2: Susuz Han ile köyün bağlantısı, (Shim, 2013)

Fotoğraf. 3: Susuz Han, ön cephe / batı cephe (Eba, 1907)

Fotoğraf. 4: Susuz Han, batı cephe

(Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi)

Fotoğraf. 5: Susuz Han, batı cephe ve güney cepheler (Eba, 1907)

Fotoğraf. 6: Susuz Han, taç kapı (Erdmann, 1961)

Fotoğraf. 7: Susuz Han, onarımdan öncesi taç kapı (Karpuz, 2008)

Fotoğraf. 8: Susuz Han, onarımdan öncesi batı cephe ve güney cepheler

(Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi, 1991)

Fotoğraf. 9: Susuz Han, onarımdan öncesi kuzeydoğu cephe

(Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi, 1991)

Fotoğraf. 10: Susuz Han, onarımdan önce genel görünüm (wowturkey, 2005)

Fotoğraf. 11: Susuz Han (Definem.org, 2007)

Fotoğraf. 12: Susuz Han, batı cephe ve taç kapı (Flickr, 2009)

Fotoğraf. 13: Susuz Han, avlu ve buluntular (Shim, 2013)

Fotoğraf. 14. a: Avluda kazılarda bulunan 12-13 y.y. kase parçaları (Ekinci, t.y)

b: Avluda kazılarda bulunan Geç Bizans dönemi tabak parçaları (Ekinci,t.y)

c: Avluda kazılarda bulunan lüle örnekleri (Ekinci, t.y)

Fotoğraf. 15. a: Avluda kazılarda bulunan pişmiş toprak ağırşaklar (Ekinci, t.y)

b: Avluda kazılarda bulunan sırlı seramik parçaları (Ekinci, t.y)

c: Avluda kazılarda bulunan sıraltı seramik parçaları (Ekinci, t.y)

Fotoğraf. 16: Susuz Han, avludan batı cephenin genel görünümü (Shim, 2013)

Fotoğraf. 17: Susuz Han, güney ve batı cephe (Shim, 2013)

Fotoğraf. 18: Susuz Han, güney cephe (Shim, 2013)

Fotoğraf. 19: Susuz Han, doğu cephe (Shim, 2013)

Fotoğraf. 20: Susuz Han, güney ve doğu cephe (Shim, 2013)

Fotoğraf. 21: Susuz Han, taç kapının güneyindeki duvar parçaları (Shim, 2013)

Fotoğraf. 22: Susuz Han, taç kapının kuzeyindeki duvar parçaları (Shim, 2013)

Fotoğraf. 23: Susuz Han, mazgal pencere (Shim, 2013)

Fotoğraf. 24: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, doğu-batı yönü ve ana sahn (Shim, 2013)

Fotoğraf. 25: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, kubbe (Shim, 2013)

Fotoğraf. 26: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, doğu-batı yönü, güney yan sahn (Shim, 2013)

Fotoğraf. 27: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, seki (Shim, 2013)

Fotoğraf. 28: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, yemlikler (Shim, 2013)

Fotoğraf. 29: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, seki üzerinde yer alan tandır (Shim, 2013)

Fotoğraf. 30: Susuz Han, devşirme malzeme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 31: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, devşirme malzeme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 32: Susuz Han, taç kapı (Shim, 2013)

Fotoğraf. 33: Susuz Han, taç kapı, mukarnaslı kavsara (Shim, 2013)

Fotoğraf. 34: Susuz Han, taç kapı, mukarnaslı kavsaradan ayrıntı (Shim, 2013)

Fotoğraf. 35: Susuz Han, taç kapı, yan niş ve mukarnaslı şerit (Shim, 2013)

Fotoğraf. 36: Susuz Han, taç kapı, kuzey yan niş (Shim, 2013)

Fotoğraf. 37: Susuz Han, taç kapı, güney yan niş (Shim, 2013)

Fotoğraf. 38: Susuz Han, taç kapı, bordür bezemeleri (Shim, 2013)

Fotoğraf. 39: Susuz Han, taç kapı, dıştan birinci bordürde geometrik süsleme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 40: Susuz Han, taç kapı, dıştan ikinci bordürde geometrik süsleme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 41: Susuz Han, taç kapı, dıştan üçüncü bordürde geometrik süsleme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 42: Susuz Han, taç kapı, dıştan dördüncü bordürde geometrik süsleme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 43: Susuz Han, taç kapı, geometrik biçimli ajurlu yıldızlı kabara (Shim, 2013)

Fotoğraf. 44: Susuz Han, taç kapı, mukarnaslı kavsara, bitkisel bezeme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 45: Susuz Han, taç kapı, giriş bölümü, yazlı süsleme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 46: Susuz Han, taç kapı, giriş bölümü, yazlı süsleme ayrıntısı (Shim, 2013)

Fotoğraf. 47: Susuz Han, taç kapı, ejder-melek kabartmaları (Shim,2013)

Fotoğraf. 48: Susuz Han, taç kapı, çifte ejder bezemesi (Öney, 1969)

Fotoğraf. 49: Susuz Han, taç kapı, çifte aslan bezemesi (Öney, 1969)

Fotoğraf. 50: Cizre Ulu Camii, ejder kapı tokmağı (Müderrişoğlu, 2011)

Fotoğraf. 51: Ani Kalesi, ejderler ve ağzı halkalı boğa başı (Öney, 1969)

Fotoğraf. 52: Irak, Bağdat, Tılsım kapısı (Öney, 1969)

Fotoğraf. 53: Konya-Ankara yolu, Horozlu Han, cepheden görünüm (Bektaş, 1999)

Fotoğraf. 54: Horozlu Han, kapalı bölüm/barınak (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Fotoğraf. 55: Kayseri-Sivas yolu, Sultan Han, kubbe (Bektaş, 1999)

Fotoğraf. 56: Kayseri-Malatya yolu, Karatay Han, kubbe (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Fotoğraf. 57: Kayseri Sultan Han, köşk mescit, ejder kabartması (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Fotoğraf. 58: Karatay Han, giriş eyvanının avluya bakan cephesindeki ejderin genel görünümü (Denktaş, 2007)

Fotoğraf. 59: Antalya-Isparta yolu, Evdir Han, taç kapı (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Fotoğraf. 60: Aksaray-Nevşehir yolu, Ağzıkara Han, taç kapı (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Fotoğraf. 61: Antalya-Burdur yolu, İncir Han, ön cephe, genel görünüm (Shim, 2013)

Fotoğraf. 62: İncir Han, kapalı bölüm/barınak (Shim, 2013)

Fotoğraf. 63: Antalya-Burdur yolu, Kırkgöz Han, ön cephe, genel görünüm (Shim, 2013)

Fotoğraf. 64: Kırkgöz Han, avlu ve kapalı bölüm/barınağa bakış (Shim, 2013)

Fotoğraf. 65: Eğirdir-Konya yolu, Eğirdir Han, üstten genel görünüm (Bozer, 2007).

Fotoğraf. 66: Eğirdir, Dünder Bey Medresesi, taç kapı (Bozer, 2007).

TEŞEKKÜR

Öncelikle tezimin başlanma aşamasından tamamlanma aşamasına kadar olan sürede çalışmalarımı destekleyen ve yönlendiren değerli hocam, danışmanım Yrd. Doç. Dr. Fatih Müderrisoğlu'ya çok teşekkür ederim. Çalışmanın her aşamasında gösterdiğiniz büyük anlayış ve manevi desteği hiç unutamayacağım.

Burdur çevresindeki araştırma sırasında ve çalışmanın her aşamasında samimiyet, nezaket ve destekle yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Nermin Şaman Doğan'a minnet borçluyum.

Tezimin bitme aşamasında yardım eden Yrd. Doç. Dr. Muhammet Görür'e de çok teşekkür ederim.

Ayrıca, tezimin hazırlanma sırasında kaynak toplama konusunda yardım eden T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki Gökçe Günel Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

Türkiye'de Kaldığım sürece her zaman büyük sevgiyi veren Kim Keunsoo ve Park Seokkeum'a teşekkür etmek isterim. Kore'de maddi ve manevi yönden destekleyen Shim Wonjung ve Park Keumhee'ye teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

KONU VE AMAÇ

Türklerin yaşadığı coğrafyalarda, Türk tarihinde, Türk kültürünün temel unsurlarında, İpek Yolu’nun apayrı bir önemi vardır. Türklerin yaşadığı geniş toprakları, bölgeleri birbirine bağlayan ana ulaşım olan kara yolu **İpek Yolu**, Türk yurtlarının zenginleşmelerini ve birliğini sağlamış, yüksek medeniyet seviyesine ulaşılmasında da büyük rol oynamıştır. Aynı zamanda İpek Yolu, Türk devletlerinin hâkimiyeti altında güvenlik garantisini kazanıp parlak dönemi yaşamıştır (Isayev ve Özdemir, 2011, s. 112).

Ancak, İpek Yolu yalnızca ticaret yolu olmakla kalmamış, yüzyıllar boyu Doğu ile Batı arasında kültür alışverişini de sağlamıştır. Köprü niteliği taşıyan Anadolu, İpek Yolunun en önemli kavşak noktalarından birini oluşturmuştur.¹

İpek Yolu, adeta, Anadolu’yu doğu-batı, kuzey-güney yönünde hiçbir coğrafyada olmadığı kadar geniş bir ağ gibi sarmıştır. Yol şebekesinin Anadolu’da bu kadar yayılmasının nedeni, güvenli yollar, merkezi otoritenin gücü ve zamanın bazı sultanlarını da misafir edebilecek konaklama tesisleri olarak hizmet veren ticaret yapısı kervansarayların varlığıdır (Acun, 2007, s. 14).

“*Anadolu Selçuklu Hanlarından Susuz Han*” başlıklı tez çalışmamızın temel amacı; Anadolu Selçuklu dönemi kervansaraylarının seçkin bir örneği olarak Susuz Han’ın mimari ve süsleme özellikleri açısından tanıtılması ve inşa edilmesindeki tarihi arka planı ayrıntılı olarak Sanat Tarihi açısından ele alınmasıdır. Aynı zamanda kervansarayların genel niteliği ve dönemin ticari hayatına katkıları da amaçlarımız arasında yer almaktadır.

¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.ktbayirimisletmeler.gov.tr/TR,10174/ipek-yolu.html>

Öncelikle çalışmaya, Güner İnal'ın “*Susuz Han'daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri*” adlı araştırmasından hareketle başladığımızı burada belirtmemiz gerekir.² Bu yönüyle, tezimiz Orta Çağ ticaret yollarında kurulan bir kervansaray üzerinde görülen kültür alışverişinin aydınlatılması açısından da önemlidir.

Ayrıca hanın önemli bir kervan yolu üzerinde bulunmasına rağmen Sanat Tarihi açısından yeterli bir çalışmanın yapılmamış olması da araştırmamızın önemini artıracaktır.

YÖNTEM

Çalışmada, araştırma yönteminin başlangıcını, konunun belirlenmesinin ardından daha önce konuyla doğrudan ya da dolaylı bağlantılı tezlerin taranması ve incelenmesi oluşturmuştur.

Susuz Han'ın incelenmesi kapsamında, Ankara'da Bilkent ve Hacettepe üniversitesinin kütüphaneleri ile Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Burdur Müzesi Arşivleri taranmış ilgili yayınlara ve kaynaklara ulaşılmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden izin alınarak 2013 yılı Eylül ayında arazi çalışması gerçekleştirilmiş, yapı yerinde incelenmiş, mimari ölçümleri yapılmış, fotoğraf çekimleri tamamlanmıştır. Kazı çalışmaları neticesinde elde edilen buluntularla ilgili olarak Burdur Müzesi'ndeki kazı raporları incelenmiştir. Bu bağlamda Susuz Han ile aynı güzergâhta yer alan İncir Han (1238-39), Evdir Han (1211) ve Kırkgöz Han (1247) da gezilerek karşılaştırma kapsamında değerlendirilmiştir.

Araştırmalar sonucunda elde edilen bilgi ve belgeler ışığında çalışmamız yedi bölüm halinde hazırlanmıştır.

“Giriş” başlığı altında, çalışmanın konusu, amacı, uygulanan yöntem, konuyla ilgili seyahatnameler ve yayınlardan bahsedilmiştir.

² İnal, G. (1971). Susuz Han'daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri, *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, 153-181.

1. Bölümde, içinde Susuz Han'ı barındıran Burdur'un coğrafi ve tarihsel gelişimi irdelenmiştir.

2. Bölümde, “Anadolu Selçuklu Döneminde Ticaret Hayatı” başlığı altında, Anadolu Selçuklu dönemimin ticaret hayatı, yol ağları ve kervansarayın tarihsel gelişimi incelenmiştir. Öncelikle Anadolu Selçuklu dönemi ticari yaşamı, diğer devletlerle olan ilişkiler, sultanların faaliyetleri, ticari yollar ve ticari mallar üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda kervansarayın tanımı, kökeni, uygulamaları ve işlevleri anlatılmıştır.

3. Bölümde, “Yapı Tanıtımı” başlığı altında, Susuz Han'ın adının kaynağı, yapım tarihi anlatıldıktan sonra banisinin hayatından söz edilmiştir. Yapının geçirdiği değişiklikler ve bugünkü durumu hakkında bilgilere yer verilmiştir. Arazi çalışması sonucu elde edilen bilgilerle, yapının planı yeniden tanımlanmış, tasviri yapılmış, yapıda kullanılan malzeme-teknik ve süslemeler ele alınmıştır.

“Değerlendirme” başlığı altında, Anadolu Selçuklu dönemi kervansaraylarının mimari özellikleri, tipolojisi gibi konulara yer verilmiştir. Ayrıca, Anadolu'da Susuz Han ile benzer plan ve süsleme özellikleri yansıtan hanlar ile aynı güzergâhta yer alan diğer hanların karşılaştırılması yapılmıştır. Ayrıca, süslemelerinin ikonografik çözümlenmeleri üzerinde de çalışılmıştır.

Mevcut çalışmalar ışığında elde edilen bilgiler “Sonuç” başlığında ortaya konularak tez çalışmamızın ana vurgusu yapılmıştır.

Bu çalışma, “Kaynakça” ile sonlanmaktadır. Ekler kısmında ise Burdur Susuz Han ile ilgili bağlı olduğu kurur kararları sunulmuştur.

Bu bağlamda, çalışmayı görsel açıdan desteklenmek amacıyla metin arasına harita, çizim ve fotoğraflar yerleştirilmiştir.

KONUyla İLGİLİ ARAŞTIRMA VE YAYINLAR

Seyahatnameler

Susuz Han ile ilgili ulaşılabilen en eski bilgileri, 1890-92’de, Pamfilya ve Pisidya antik bölgelerindeki araştırma gezisi sonuçlarını iki cilt halinde yayınlayan K.G.Lanckoronski vermiştir.³ Lanckoronski eserinde, Antalya’dan Burdur-Ağlasun güzergâhındaki yolculuğu sırasında Anadolu Selçuklu yapısı üç han adından söz eder. Bunlar; Evdir Han, Susuz Han ve İncir Han’dır. Ayrıca, Susuz Han’da da konakladıklarından bahseder (Duymaz, 2007, s. 273).

F.Sarre’nin, 1895’te İç Ege, Göller Bölgesi ve Konya civarında yaptığı geziyi anlatan kitabı, “*Küçük Asya Seyahati, 1895 Yazı, Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*”da kervansaraylardan bahsederken, “tek bir mekândan oluşanların örneği olarak Susuz Han” şeklinde ifadeye rastlanır.⁴

S.F.Erten, 1940’ta yayınladığı “*Antalya Vilayeti Tarihi*” adlı eserinde kuzeye giden yol üzerinde gördüğü hanlardan bahsederek, Susuz Han’ın taç kapısının zengin süslemelere sahip olduğunu belirtmiş, kubbesinin esas halini koruyabildiğini belirtmiştir. Ancak kitabesini görmediğinden kimin tarafından ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir demektedir.⁵

1941’de R.Riefstahl⁶ ve 1890’da V.Cuinet⁷ gibi araştırmacılar da gezi sırasında hanla ilgili bilgiler vermektedir.

³ Lanckoronski, K. G. (1890-92). *Staedte Pamphiliens und Pisidiens, II*, Prag-Wien: Tempsky.

⁴ Sarre, F. (1998). *Küçük Asya Seyahati, 1895 Yazı, Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*. (D. Çolakoğlu, Çev). İstanbul: Pera Turizm ve Tic.A.Ş.

⁵ Erten, S. F. (1940). *Antalya Vilayeti Tarihi*, İstanbul: Tan Matbaası.

⁶ Riefstahl, R. M. (1941). *Cenubu Garbî Anadolu’da Türk Mimarisi*, İstanbul: Maarif Matbaası.

⁷ Cuinet, V. (1890-95). *La Turquie d'Asie; Géographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie Mineure, I*, Paris: Ernest Leroux.

Yayınlar

Susuz Han'ı bilimsel açıdan inceleyerek ilk tanıtan, 1953-1960 yılları arasında Anadolu'yu dolaşan ve Türkiye'de yer alan kervansaraylar üzerine araştırma ve çalışmalar yaparak bunu yayın haline getiren Kurt Erdmann adlı araştırmacıdır. Erdmann, Lanckoronski, Riefstahl ve Erten'in yapı ile ilgili çalışmalarının yeterince önemli olmadığını ifade etmekle beraber, onların çizmiş oldukları planları kullanmıştır. Yerinde yapmış olduğumuz inceleme ve gözlemler neticesinde plan üzerinde bazı hatalar tespit edilmiştir. En dikkat çeken, pencere sayılarının yanlış verilmesidir. Bu durum, yapıda titiz bir çalışma sergileyen Erdmann'ın bir zafiyeti olarak nitelendirilmektedir (Duymaz, 2007, s. 274).

Ayrıca Erdmann “*Das Anatolische Karavansaray des 13.Jahrhundert*” adlı çalışmasında Susuz Han adının bir su kaynağından ya da köyde bulunan bir çeşmeden dolayı verildiğini, yapıyı ziyaret ettiği zaman etrafının bugünkü gibi açık olduğunu ifade eder.⁸

Daha sonraki çalışmalar, ikinci el kaynak niteliğindedir ve yapıyı sanat tarihi ve mimari yönden ele alan çalışmalardır.

Oktay Aslanapa, “*Türk Sanatı*” konulu eserinde Anadolu Selçuklu kervansaraylarını anlatırken, Susuz Han'ın mimari özelliklerinden de kısaca söz etmektedir.⁹

Ataman Demir, “*Anadolu Selçuklu Hanları, Susuz Han*” isimli makalesinde yapının resimleriyle birlikte Kurt Erdmann'dan aldığı planı yayınlamıştır. Çalışmada hanın tarihi, banisi, mimari ve süsleme özellikleri ele alınmıştır.¹⁰

Gönül Öney, 1969'da yayınlanan “*Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri*” konulu makalesinde taç kapının güney ve kuzeydeki nişlerinde karşılıklı ejder figürleri

⁸ Erdmann, K. (1961). *Das Anatolische karavansaray des 13.Jahrhundert, I*, Berlin: Mann Verlag.; Erdmann, K. ve Erdmann, H. (1961). *Das Anatolische Karavansaray des 13.Jahrhundert, II-III*, Berlin: Mann Verlag.

⁹ Aslanapa, O. (1984). *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

¹⁰ Demir, A. (1988). Anadolu Selçuklu Hanları, Susuz Han, *İlgi*, 55, 15-19.

bulunduğunu ve merkezinde insan başı figürünün gezegen (güneş) sembolü olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, taç kapının dış bordüründe karşımıza çıkan küçük bir ejder kabartmasının göze çarptığını ve çeşitli gezegen veya burç sembolleri ile bir arada tasvir edildiğini belirtmiştir.¹¹

Güner İnal, “*Susuz Han’daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri*” adlı makalesinde, ejderin Uzak Doğu’daki tanımını anlatarak onun Türk sanatına nasıl yansıdığını, Susuz Han’daki ejderli kabartma aracılığıyla incelenmiştir. Araştırma sonucunda Türk boylarının kültür taşıyıcı işlev gördüklerini belirtmiştir. Ayrıca Susuz Han’ın taç kapı nişinin üzerinde görülen yuvarlağa benzer bir insan başının ise ayı temsil ettiğini söylemiştir.¹²

Semra Ögel, “*Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*” konulu kitabında, hanın zengin süslemeli mermer bir taç kapıya sahip olduğu vurgulanarak, süslemelerin tanıtımı yapılmıştır.¹³

A. Şevki Duymaz’ın, 2007’de yayımlanan “*Susuz Han*” adlı makalesinde, Sanat Tarihi ağırlıklı özellikle hanın mimarisine yönelik bilgiler sunulmuştur.¹⁴

Son olarak, A. Denkhalbant’ın, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 37.Cildi “*Susuz Han*” maddesinde hanın mimari tanıtımına yer verilmiştir.¹⁵

¹¹ Öney, G. (1969). Anadolu Selçuk Sanatında Ejder figürleri, *Belleten*, 33(130), 171-192.

¹² İnal, G. (1971). Susuz Han’daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri, *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, 153-181.

¹³ Ögel, S. (1987). *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

¹⁴ Duymaz, A. Ş. (2007). Susuz Han, H. Acun (Ed). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (s. 273-285), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

¹⁵ Denkhalbant, A. (1992). Susuz Han, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.37, s. 576-577). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

1. BURDUR'UN COĞRAFI KONUMU VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. COĞRAFI KONUM

Burdur, Güneybatı Anadolu'da Akdeniz Bölgesinin Göller Yöresindedir. İl toprakları 36°-53° ve 37°-50° kuzey enlemleri ile 29°-24° ve 30°-53° doğu boylamları arasında yer alır (Anonim, 1993, s. 1). İlin yüzölçümü 7135 km²'dir. İl topraklarını doğu ve güneyinden Antalya, batıdan Denizli, güneybatıdan Muğla, kuzeyden Afyonkarahisar, kuzeydoğudan ise Isparta illeri ile çevrelenmiştir (Har. 1-2). Burdur, Merkez, Ağlasun, Altınyayla, Bucak, Çavdır, Gölhisar, Karamanlı, Kemer, Çeltikçi, Tefenni ve Yeşilova olmak üzere on bir ilçe, otuz belediye ve 182 köyden oluşur (Anonim, 2013b, s. 12-13).

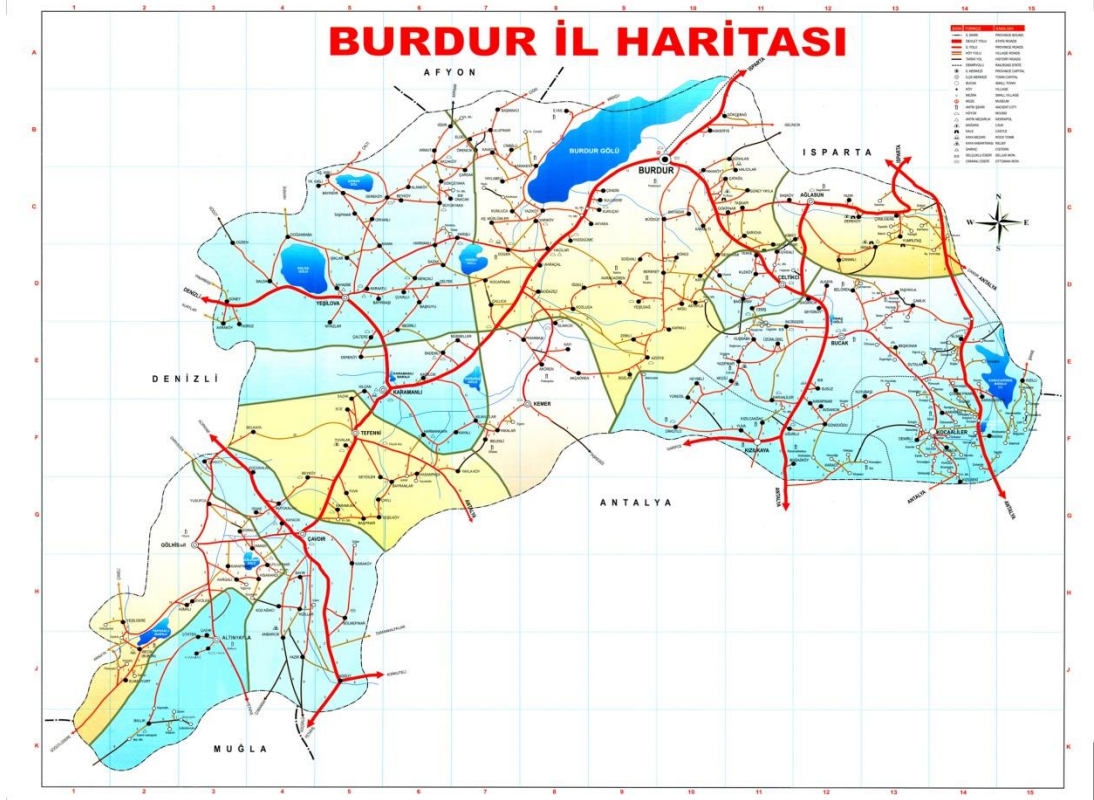
İl toprakları, Akdeniz ardı kesimde yer aldığından iklim, Akdeniz tipinden yer yer uzaklaşır. Güneybatı yönünden yükselti aldığından kışları soğuk, yazları ise sıcak geçer. Yıllık yağışın büyük bir bölümü kış aylarında yağmur ve kar şeklinde düşer (Anonim, 1982, s. 1546).

2013 yılında yapılan nüfus sayımına göre Burdur'da, şehir merkezde nüfus 72.377, kentlerde 157.690, kırsalda ise 96.651 kişi olup toplam 254.341 kişi yaşamaktadır.¹

Harita. 1: Türkiye siyasi haritasında Burdur (Wikipedia, 2011)

¹ T.C. Burdur Valiliği, <http://www.burdur.gov.tr/nufus.asp>

Harita. 2: Burdur ve ilçeleri siyasi haritası (T.C. Burdur Valiliği, t.y)

1.2. TARİHSEL GELİŞİM

1.2.1. İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Burdur

Burdur, Ege kıyılarını ve Anadolu'nun iç kesimlerini Akdeniz kıyısındaki Antalya'ya bağlayan ve her dönemde önemini koruyan ana yolun üzerinde bulunmaktadır (Tuncer, 1992, s. 426).

Burdur, Antik Çağda doğuda İsauro, Lykonio, güneyde Pamphylia, batıda Likya ve Karya, kuzeyde Frigya ve Galatia bölgeleri ile çevrelenen Pisidya bölgesi sınırları içinde yer alır (Har. 3). Burdur'un tarih öncesi (Prehistorik) geçmişi Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Yeşilova ilçesi Başkuyu Köyü'nde bulunan kaya resimlerinden

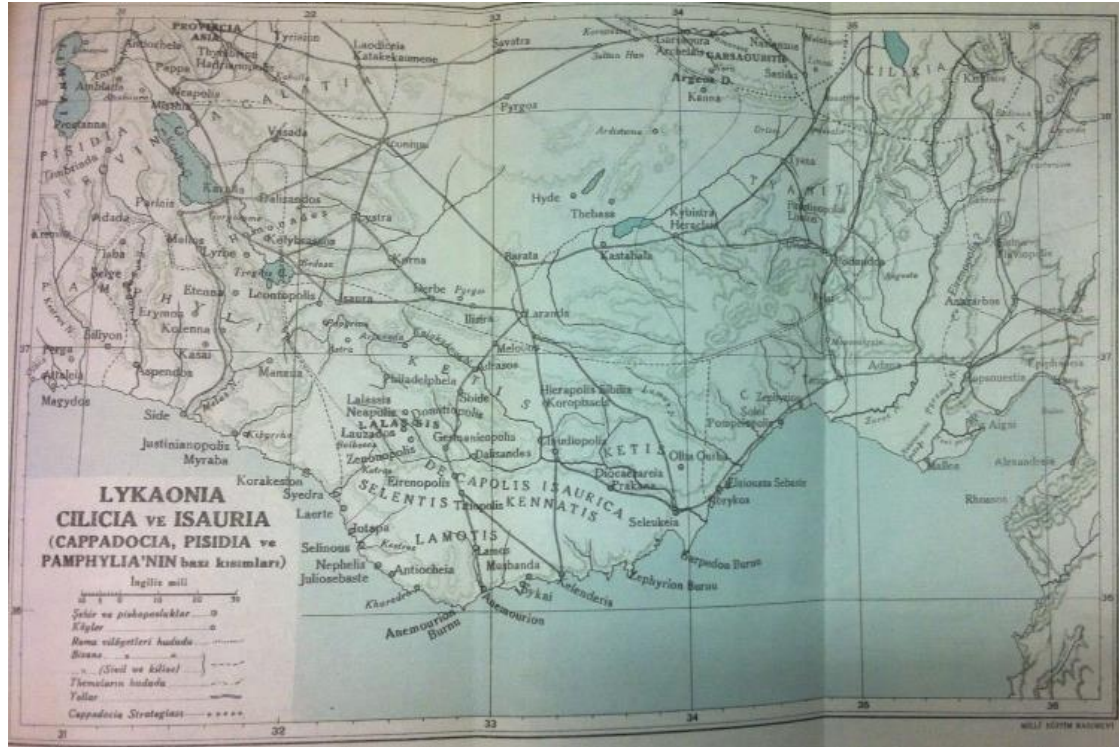
Paleolitik Çağ insanının Burdur'da yaşadığı kesinlikle kanıtlamıştır. Paleolitik (M.Ö. 700.000-M.Ö. 10.000) ve Mezolitik (M.Ö. 10.000-M.Ö. 8.000) Çağlar'a ait diğer buluntular yörenin değişik yerlerinde yapılan araştırmalarda elde edilmiştir. Neolitik Çağ (M.Ö. 8000-M.Ö. 5.500) ve bunu izleyen Kalkolitik Çağ'a (M.Ö. 5.500-M.Ö. 3000) ait somut buluntular Burdur'da Hacılar, Kuruçay, Gebrem, Beyköy, Bucak, İstasyon Höyük'te tespit edilmiştir (Anonim, 2013a).

M.Ö. 17.yüzyıldan sonra Anadolu'da Eski Hitit Çağı başlar. Bu çağlarda Pisidya, Pamphylia ve Likya bölgelerinde Arzava Krallığı hüküm sürmektedir. Arzava Krallığı Hititler için düşman konumunda idi. Ancak Arzava Krallığı'nın etkisi Hitit İmparatoru II. Murşilin Arzava Kralı Uhhaluiş'i mağlup etmesi ile son bulmuştur. M.Ö. 1200 yıllarında Ege üzerinden gelen kavimler Hitit Devletini yıkarak Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Asur kaynaklarında Muşki adıyla bilinen bu kavmin Frigler olduğu kabul edilmektedir. Frig Devleti kısa zamanda gelişerek Pisidya'yı hâkimiyetine almıştır. M.Ö. 7.yüzyılda Frig Devleti ile birlikte Pisidya da Lidya hâkimiyetine girmiştir. Bu hâkimiyet M.Ö. 546 tarihinde Lidya Kralı Krezüs'ün Pers Kralı Kurus'a yenilmesine kadar devam etmiştir. Böylece Pisidya'da oldukça uzun bir Pers hâkimiyeti başlasa da, Persler Pisidyalıları üzerinde etkili olmamıştır (Anonim, 1993, s. 3-4).

Makedonya Kralı İskender, M.Ö. 334 yılında büyük ordusuyla birlikte Çanakkale üzerinden Anadolu'ya geçmiştir. Önüne çıkan bütün kuvvetleri yenen İskender, Likya, Karya ve Pamphylia'yı zaptederek, Kestros (Aksu) vadisinden Pisidya üzerine gelmiştir. Zorlu savaşlardan sonra bölgenin önemli şehirleri Sagalassos ve Kremna'yı fethetmiştir (M.Ö. 333). Bir süre sonra İskender'in Doğu seferinde ölmesi ile İmparatorluk, generalleri arasında bölüşüldüğünde Anadolu Antigonas'a düşmüştür. Selevkos Hanedanının kurduğu Asya İmparatorluğunda en büyük rakibi Antigonas idi. Ancak M.Ö. 301 tarihinde onun da Selevkos Nikator'a, İpsos Savaşında yenilmesiyle Pisidya Selevkosların eline geçmiştir. Selevkoslardan sonra bölge MÖ. 228'de Bergama Krallığına ve M.Ö. 64 yılında krallığın yıkılmasıyla Roma hâkimiyetine girmiştir.

Anadolu ve Pisidya çok sayıda Roma generali ile diktatörü arasında el değiştirdiği için sürekli bir yöneticiden uzak kalmış, birlik kurulamamıştır. Roma İmparatorluğunun 395 yılında ikiye ayrılmasıyla Pisidya, Bizans İmparatorluğunun idaresine girmiştir. Bizans

döneminde bölgenin önemli şehirleri, yavaş yavaş gerileyerek eski değerlerini kaybetmişlerdir (Anonim, 1993, s. 4).

Harita. 3: Pisidya haritası (Ramsey, 1960)

1.2.2. İlk Türk Yerleşmesinden Günümüze Burdur

Büyük Selçukluların özellikle Malazgirt Zaferinden (1071) sonra Türkmen ve Oğuz kabileleri Anadolu'ya yoğun göç etmeye başlamışlardır. 1071-1100 yılların arasındaki bir tarihte Türkmenlerin Kınalı Aşireti doğudan gelerek "Polydorion" adı ile tanınan Burdur, Şekerpınar-Hamambendi mevkiğine yerleşmişlerdir. Burdur adının kökenine dair çeşitli rivayet vardır. Bir rivayete göre, Türkmenler orada iki yüzyıl kadar çadır kurarak konumlanmışlardır. Doğudan gelen başka aşiret ve oymaklar da bu bölgelerde köyler kurarak iskâna açılmışlardır. Çadırların çok güzel sıralanmış olduğunu gören başka bir aşiret beyi "Ne güzel tirkemiş." diye takdirlerini belirttiğinden buraya "Tirkemiş" adı verilmiştir. Ancak, Şekerpınar-Hamambendi'ndeki yerleşim yerinde sel

baskınlarının sıklığı, çevrenin bataklık olması nedeniyle sivrisinek ve sıtma hastalığının artması yüzünden aşiret Burdur çayının kenarına ve Ulu Caminin olduğu tepenin yamaçlarına yerleşerek bugünkü Ulu cami'nin olduğu tepeyi Alan Pazarı yapmıştır. Aşiret reisi, bu taşınma sırasında halkının aile reislerine “Sen burada dur! sen burada dur!” diyerek yerleştirmiştir. “Polydorion” yerine artık “burada dur” ya da kısaltılmışı “Burdur” kullanılmaya başlanmıştır (Özata, 2009, s. 15-16).

Haçlı Seferleri döneminde Selçuklu hükümdarları I. Mesut ve II. Kılıç Arslan'ın Erle Ovası'nda Haçlıları yenilgiye uğratması Selçuklu hakimiyetini bu bölgede kolaylaştırmıştır. Selçuklu hükümdarı II. Kılıç Arslan Denizli, Uluborlu, Burdur ve Antalya'ya kadar olan bölgeyi dolayısıyla Türkmen aşiretlerini idaresi altına almıştır. Fakat Türkmen aşiretleri üzerinde tam bir otorite sağlayamamıştır. Bölge; 1219 ve 1236 yıllarında tekrar I. İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubat tarafından fethedilmiştir. Böylece bölge kesinlikle Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girmiş olmuştur.

Antalya ve Denizli'nin Türk hâkimiyetine katılmasından sonra akın akın gelen aşiret ve oymaklar, bilhassa Kayı, Avşar, Bayındır, Büğdüz, Yazır, Yiva ve diğer aşiretlerin toplamı 200 bin çadıra ulaşmıştır. Bu Türkmen nüfusunun merkezi de Burdur olmuştur. Celaleddin Harezmişah'ın komutanlarından ve Yomut kabilesinden Hamit Bey, Selçuklu döneminde Burdur ve Çığralı'ya kadar olan bölgenin sınır beyiydi. Selçuklunun yıkılma dönemine denk gelen Hamitoğulları beyliğinin esas kurucusu Hamit Bey'in torunu Felekeddin Dünder Bey'dir. Dünder Bey, beyliğini Burdur'da ilan ederek beyliğinin adını, dedesinin adına hürmeten “Hamitoğulları” olarak ilan etmişti. Hamitoğulları'nın en parlak dönemi Dünder Bey'in zamanıdır. Beyliğin sınırları genişlemiş, Antalya, Gölhisar ve Korkuteli kentleri Beyliğe katılmıştır. Burdur, döneminin en önemli Sanat ve ticaret merkezi olmuştur.² 1330'da Anadolu'ya gelen ve Antalya'dan Burdur'a geçen Arap seyyahı İbn-i Batuta, Burdur için bağları, bahçeleri ve akarsuları bol olan küçük bir kasaba olduğunu söylemiştir (İbni Batuta, 1983, s. 196).

Hamitoğlu Kemalettin Hüseyin Bey, Osmanlı şehzadesi Yıldırım Beyazıt ile Germiyan Beyi Süleyman Şah kızı Devlet Hatun'un düğününe elçi ve hediyeler göndererek katılmıştır. 1. Murad elçilere memleketlerinden bir miktar yer satın almak istediğini söylemiştir. Karamanoğulları'nın muhtemel taarruzlarına karşı askeri açıdan böyle bir

² T.C. Burdur Valiliği, <http://www.burdur.gov.tr/burdur-tarihi.asp>

tedbirin lüzumundan bahsettiği rivayet edilir. Hamitoğlu Kemalettin Hüseyin Bey, bu teklifi önce sudan bir cevapla atlatmak istemişse de 1. Murad'ın ordusunun Kütahya'ya kadar gelmesi üzerine, mecburen teklifi kabul ettiği söylenir. Bu bağlamda Burdur, Yalvaç, Akşehir, Isparta, Karaağaç, Seydişehir'den oluşan altı şehri 80.000 duka altın karşılığında Osmanlılara satmıştır (Tanış, 1967, s. 117-118).

1. Murad'dan sonra tahta geçen Yıldırım Beyazıt beylikleri teker teker ortadan kaldırma düşüncesindeydi. 1391'de Hamitoğulları Beyliğini de ele geçirerek Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi Kütahya'ya bağlamıştır.³ Timur istilası sırasında, bir ara Osmanlı denetiminden ayrılan Burdur, 1430'da yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır. Burdur, Şahkulu Ayaklanması sırasında da birkaç ay kadar isyancıların elinde kalmıştır (Anonim, 1982, s. 1559-1560).

Burdur, XVI. yüzyılın sonuna doğru biraz daha büyümüştür. Ekonomi canlanmış, vergiler artmıştır. 1839 Tanzimat Hareketinden sonra Burdur, Kütahya ilinden ayrılarak Konya ilinin Isparta kaymakamlığına bağlanmıştır. 1850 yılına kadar bu bağımlılık sürmüştür. Daha sonra başta Sadenoglu Hacı İsmail Ağa olmak üzere ileri gelenler Burdur'un Sancak olması için uğraşmışlar ve 1872 yılında Burdur sancak olmuştur. Burdur'un ilk sancakbeyi Mehmet İzzet Paşa'dır. Osmanlı Devleti zamanında 1914'te, Burdur'da şiddetli bir deprem olmuş, yaklaşık 1500 kişi ölmüş ve şehrin önemli dini yapıları bu depremde yıkılmıştır. 1920 yılında müstakil mutasarrıflık olan Burdur, doğrudan hükümet merkezi İstanbul'a bağlanmıştır.

I. Dünya Savaşından sonra İtalyanlar Antalya'ya asker çıkarıp sonra da Burdur'a gelerek merkez komutanlığı kurmuşlardır.

Burdur İstiklal Savaşından sonra 1923 yılında kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ili olmuştur.⁴

Burdur Cumhuriyet Döneminde daha çok tarımsal ve hayvancılık bölgesi olarak tanınmıştır. İstiklal marşının şairi Mehmed Akif Ersoy Burdur'ludur. Bu bağlamda adını taşıyan üniversitenin açılması, havaalanının yapılması ve madencilik son yıllarda kente Hareket getirmiştir.

³ T.C. Burdur Valiliği, <http://www.burdur.gov.tr/burdur-tarihi.asp>

⁴ T.C. Burdur Valiliği, <http://www.burdur.gov.tr/burdur-tarihi.asp>

2. ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİNDE TİCARET HAYATI

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla birlikte, Anadolu'nun siyasî, sosyal ve iktisadî ortamında büyük değişimler meydana gelmiştir. Türklerin fethinden önce Anadolu, Bizans-Sasani, Bizans-Arap mücadelelerine sahne olurken, uzun yıllar süren bu mücadeleler, büyük nüfus kayıplarına, sonuçta da ekonomik darboğaza sebep olmuştur. İslam fetihlerinin neticesinde adeta bir İslam gölü haline gelen Akdeniz ile Avrupa'nın bağlantısı kopmuştur. Bu kopuş Avrupa'nın şehir hayatını ve iktisadî imkânlarını felç ettiği gibi, feodal toplumun oluşmasına da sebep olmuştur. Bu suretle yalnız müslüman tüccarlarının faaliyet alanı Akdeniz ticaretinin yönü, Orta Asya'dan Bağdat'a, oradan da Suriye limanları vasıtasıyla Afrika ve Endülüs limanlarına ulaşıyordu. Anadolu, yüzyıllarca İslam memleketlerinden aranan kuzeyin kürklerinin ve devletlerinin ordularını besleyen ve yüksek sınıfların saraylarını dolduran köle ve cariyelerin ticaretinin yapılacağı en yakın ve tabii yol idi. Buna karşın, İslamiyet'in yayılışı ve Bizans'ın çöküşü konumu nedeniyle değerli ürünlerin dağıtım özelliğini kaybetmiştir. Böylece İslam ülkelerine Anadolu'dan değil de Harezm ve İran üzerinden ürünler ulaşır olmuştur (O. Turan, 1971, s. 94 ; Güçlüay, 2002, s. 365).

Anadolu'nun görkemli antik şehirleri, önce Pers, arkasından Arap istilâları, ardından Bizans'ın katı merkezîyetçi tutumunun sebep olduğu ve müdahale ettikçe daha da derinleştirdiği toplumsal buhranlar yüzünden ıssızlaşmıştır, savunma ağırlıklı “kale şehirler”e dönüşmüştür. Bu durum XI. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Türkmen akınları ve ardından gelen Haçlı Seferleri'yle yavaş yavaş değişir. İlk Türkmen akınları, devleti idare etmek amacıyla göç öncesi yapılan bir teftiş harekâtı olmasıyla birlikte geçici ve tahrip edici Pers, Arap ve Haçlı Seferleri'yle aynı özelliği yansıtmaz. Merkezîyetçi zihniyetinin yerini alan göçebe zihniyeti, siyasî birliğin sağlanmaya başladığı 1175'e kadar hüküm sürdü ve etkileri XIII. yüzyıldan itibaren görülecek değişimlere uygun bir zemin oluşturmuştur. Anadolu Yarımadası'nda yaklaşık bir yüzyıl hüküm süren göçebe zihniyetinin uzlaşmacı ve esnek tavrı, sadece sıradan yerleşik halkı memnun etmeyip, serbestliği seven büyük-küçük iş çeviren çok sayıda tüccarı da Anadolu'ya çekmiştir. Bu durum, göçebe hâkimiyetindeki Orta Asya'da

olduğu gibi burada da ticarî canlanmaya sebep olmuştur. Anadolu Selçuklu ekonomisinin temel dinamiğini oluşturan ticaret hacmindeki genişlemeyle birlikte şehirler surlarının dışına taşarak, farklı kültürlerden gelen insanların her türlü alış-veriş yaptığı canlı ticaret merkezlerine dönüşmüştür (Polat, 2002, s. 375).

1071 yılındaki Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'nun oldukça büyük bir bölümü fethedilmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah İznik'i devletin başkenti yapmıştır. Bunun üzerine çeşitli yerlerden İslâm tüccarları Anadolu'ya akın etmişlerdir. Onlar gazilere silah ve çeşitli mallar satarak, karşılığında da tutsaklar satın alırlardı. Fakat I. Haçlı Seferi (1096) ve ondan sonra meydana gelen bazı hadiseler Selçukluları oldukça zayıf düşürmüştür. Önlerindeki Bizans ve arkalarındaki Danişmendliler çok kuvvetlendileri için Selçuklular arada sıkışıp kalmışlardır (Sümer, 1993, s. 10).

Böylece önce fetihler, sonra Haçlı Seferleri ve iç mücadeleler Anadolu'nun bir yüzyıl boyunca, yani 1071 Malazgirt Zaferinden sonra yine Bizans'a karşı 1176'da kazanılan Myriocephalon Zaferi arasındaki devrede ticarî yönden faaliyetleri, sınırlı kalmıştır. Ancak Haçlı Seferleri esnasında yaşanan bir yasaklama olayı, Anadolu ticaret hayatına getirdiği canlılık açısından dikkat çekicidir. Bu, Haçlı Seferleri kapsamında, Papalığın Mısır'a koyduğu ambargodur. Özellikle İtalyan şehir devletlerinin, doğuda müslüman ülkelere yaptığı ticarete karşı konulan ambargoya kısa bir süre sonra Mısır tarafından da karşılık verilince doğu-batı ve kuzey-güney ticaretinde yeni güzergâh Anadolu toprakları seçilmiştir. Bu da Anadolu ticaret hayatında yeni bir canlılığa neden olmuştur (Duymaz, 1996, s. 5). Bir bakıma, Haçlı Seferleri sonucunda Batı ile Doğu arasında ticarî ve iktisadî ilişkilerin gelişmesi, Batı'yı Doğu'ya bağlayan en kestirme yol üzerindeki Anadolu'nun değerini ister istemez artırmış olmuştur (Kayaoğlu, 1981, s. 360).

Anadolu'nun Selçuklu idaresiyle yeniden siyasî ve iktisadî istikrara kavuşması, hiç şüphesiz ki Selçuklu'nun izlediği siyasî ve iktisadî politikanın bir sonucudur (Güçlüay, 2002, s. 365). II. Kılıç Arslan, II. Süleyman-Şah, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubad gibi büyük hükümdarlar, Anadolu Selçuklu Devletini her bakımdan güçlü bir devlet haline getirmek için politikalarını, Selçuklu

hâkimiyeti altında, Anadolu'da Türk birliğini kurmak; Devleti tabii sınırına ulaştırmak ve Anadolu'nun siyasî bütünlüğünü sağlamak; Devleti ekonomik bütünlüğünü sağlamak ve Selçuklu ekonomisini dünya ekonomisine açmak, onunla bütünleşmek üzerinde toplamışlardır (Koca, 1997, s. 8). Selçuklunun ticaret politikasını üç aşamada ele alabiliriz. Bunlardan ilk adım, Anadolu'nun kuzeyden güneye, doğudan batıya doğru uzanan dünya transit ticaretinin önemli merkezlerinin fethedilmesi, İkinci adım, siyasî istikrarın sağlanmasının ardından, tüccar ulusları yeniden Anadolu'ya çekmek için yapılan ticaret antlaşmaları; üçüncü adım ise, Anadolu'nun iktisadî canlılığına uygun verilen alt yapı hizmetleri idi (Güçlüay, 2002, s. 366).

Anadolu Selçuklu sultanları fetihlerini, ticaret yollarını emniyet altında bulundurmak, iktisadî gayeleri ilk plana almak suretiyle yapmış ve ona göre ayarlamışlardır (O. Turan 1946, s. 473). Ancak, I. Haçlı Seferi sonucunda sahil kesimi tamamen Bizans'ın eline geçmiş ve Türkler İç Anadolu yaylasına çekilmek zorunda kalmıştır. Üstelik devletin dört taraftan sarılması da ticari faaliyetleri son derece olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Özellikle, komşu devletlerle ilişkilerin bozulduğu zamanlarda yollar kapanıyor, kervanlar ya Anadolu'nun içinde yığılıp kalıyor, ya da Selçuklu ülkesine giremiyordu. Bu durumda ticaretin engelsiz yürüyebilmesi için sahillerin Selçuklu hâkimiyetine geçerek siyasî bütünlüğün sağlanması gerekiyordu. Bunun için Selçuklu sultanları, sahil bölgelerini ele geçirmek için gayret etmişlerdir (Koca, 2002, s. 488).

II. Kılıç Arslan (1155-92), 1182 yılında Antalya'yı kuşatmakla birlikte fethedememiştir. Ancak kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, Selçuklu Devletinin dönüşümüne büyük bir ivme kazandırmıştır. Çünkü göçebe siyasî ve askerî donanımının bu şehirleri geçirmek için yeterli olmadığı, yerleşik siyasî ve askerî yapılanmanın gerekliliği anlaşılmıştır (Polat, 2002, s. 376).

I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-96, 1204-10), Asya'dan gelip Karadeniz ve Avrupa'ya ulaşan uluslararası transit ticaret yolunun önemli şehirlerden Samsun'u yeniden Selçuklu hâkimiyetine geçirerek Asya-Avrupa transit ticaret yolunu güvence altına almıştır. 1207'de ise, Avrupa ve Mısır'dan gelen ticaret gemilerinin uğrak yeri Antalya'nın fethedilmesi ile Anadolu'ya Akdeniz'de bir kapı açılarak, ithalat ve ihracat

emniyet altına alınmıştır. Antalya'dan Konya-Kayseri-Erzincan üzerinden Tebriz'e, Konya-Ankara üzerinden Samsun ve Sinop'a ulaşmak suretiyle Karadeniz'e ve Karadeniz ötesine ulaşıyordu. Beyşehir, Eğirdir, Afyonkarahisar üzerinden de Bursa ve Bizans'a ulaşıyordu (Güçlüay, 2002, s. 366).

I. İzzeddin Keykavus(1210-19), uluslararası ticaret yoluyla doğrudan doğruya ilgisi bulunan Sinop'un Selçuklu hâkimiyetine alınması gerektiğine inanıyordu. Zira buranın, İznik ve Trabzon Rum devletleri arasında bölge hakimiyeti uğruna sürdürülen çekişmeler yüzünden güvenliği bozuluyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı 1214 yılında Sinop, Selçuklular tarafından ele geçirilerek güvenli bir ticaret limanı haline getirilmiştir. Sinop'un ele geçirilişinden sonra Selçuklular, Latinler, özellikle Venedikliler ve Trabzon Rum Devleti'nden sonra ticarî yönden Karadeniz'de üçüncü güç haline gelmiştir (Polat, 2002, s.378). Sinop fethinin ardından I. İzzeddin Keykavus, Rumlar tarafından işgal edilen Antalya'yı 1216'da yeniden Selçuklu hâkimiyeti altına almıştır (Güçlüay, 2002, s. 366-367).

I. Alâeddin Keykubad Dönemi ise (1219-37), siyasî ve iktisadî başarıların zirveye ulaştığı bir süreçtir (Güçlüay, 2002, s. 367). I.Alâeddin Keykubad Devrindeki Suğdak Seferi (1224), Anadolu tüccarları ile İskenderiye-Antalya-Sinop yolunu daha emniyetli bulan Mısır tüccarlarının, Sinop merkez olmak üzere bugünkü Güney Rusya ülkeleriyle yaptıkları ticareti emniyet altına almak amacıyla yapılmıştır (Köprülü, 1984, s. 53). Yine I. Alâeddin Keykubad Akdeniz'in önemli limanlarından Alanya'yı 1223'te fethederek, tersaneyi de buraya inşa ettirmiştir. (Atan, 1990, s.100)

Selçuklu sultanları, yaptıkları fetihlerle ticaret yollarını emniyet altına alarak ticareti canlandırdıktan sonra, politikanın ikinci aşaması olarak da, fethedilen ticari şehir ve limanlara ticari faaliyeti kolaylaştırmak ve geliştirmek için çok sayıda tüccarı yerleştirmişlerdir (Güçlüay, 2002, s. 367).

XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu, bir bakıma tüccarların buluştuğu görkemli bir “pazar” haline gelmiştir. Melîk Adil¹, Selahaddin²'e Kılıç Arslan'ın elindeki topraklara

¹ Melik Âdil Seyfeddin, Eyyûbi Sultanı.

yönelmesini tavsiye ediyor, gerekçe olarak da “Buradaki daha çok şehir, asker ve paranın varlığını...” gösteriyordu. Moğol istilâsı öncesi Selçuklu ülkesini ziyaret eden Saint-Simon³, ülkedeki şehirlerin ve kırsalın refah içinde olduğunu nakletmektedir (Polat, 2002, s. 382).

Nitekim I. Haçlı Seferi’ne ilişkin batı kroniklerinin Selçukluların elindeki Orta Anadolu’nun haraplığından söz ederken, XIII. yüzyılda bu ülkeye giden gezginlerin, kendi çağlarına göre Anadolu’da büyük bir bolluk gördüklerini anlattıklarına değinen C. Cahen, bu olguyu şöyle belirtiyor:

Türk fetihleri dönemindeki savaş durumunu izleyen genel kargaşalığın bütün ticareti durdurmuş olması mümkündür, ama elimizde bunu kanıtlayan belgeler yok. Eğer XIII.yüzyılın başlarına ve Konstantinopolis’in Latinlerin eline geçmesiyle bütün pazarların altüst olduğu döneme bir göz atacak olursak, bu durumun tam karşısı olarak, Türk istilalarının ticaretin gelişmesine yol açmış olduğunu görüyoruz (Ş. Turan, 1990, s. 96 ; Cahen, 1994 s. 167).

Selçukluların XIII. yüzyıl başlarında Antalya ile Akdeniz’e, Sinop ile de Karadeniz’e açılmaları, daha önceleri Bizans İmparatorluğu’ndan kimi ayrıcalıklarla birlikte bu limanlarda serbestçe ticaret yapma hakkı kazanan devletler, Selçuklulara yaklaşıp, sağlamış oldukları ayrıcalıkları bu sefer Selçuklulardan elde etmek için uğraşmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti ile ticaret antlaşması yapan Batılı ya da hristiyan ilk devlet Kıbrıs Krallığıdır. Lusignan Kralı I. Hugues’in, I. İzzeddin Keykâvus’a yazdığı 1214 tarihli mektuptan anlaşıldığına göre iki taraf arasında ilk dostluk antlaşması, 1207-08’de yapılmıştır. Kral söz konusu bu mektubunda taraflar arasında “6 yıldan beri yeminle pekiştirilmiş bir dostluk” bulunduğunu belirtmektedir ki, buna göre dostluk antlaşması Antalya’nın Selçukluların eline geçmesinden sonra yapılmış demektir.⁴ İlki Ocak 1214, sonuncusu Eylül 1216 tarihli olan yani 2.5 yıllık bir süreyi kapsayan bu mektuplara göre, Selçuklu devleti ile Kıbrıs arasında ticari ilişkiler şöyle düzenlenmişti:

1. Her iki taraftaki tüccarlar ve gemiciler birbirlerinin ülkelerine serbestçe girip

² Selahaddin Eyyûbi, Eyyûbi Sultanı.

³ Simon de Saint Quentin, Fransız Dominiken papazı ve misyoneri.

⁴ Aslı Grekçe olan mektubun Türkçe çevrisi için bkz (O. Turan, 1988, s.139).

çıkabileceklerdir. İki hükümdar buna yemin ederek söz vermişlerdir.

2. Selçuklular ve Kıbrıslılar karşılıklı ticaretinde yalnızca o ülkede verilmesi gerekli olan gümrük resmini ödeyeceklerdir. (O yıllarda bu vergi % 2-3 oranında idi.)

3. Kıbrıs Krallığı'na ait yerlerde karada ya da denizde korsanlar tarafından ele geçirilen mallar ve gemiler Selçuklu ülkesine sığınacak olursa yakalanıp Kıbrıs'a geri verilecektir. Buna karşılık Selçuklulara ait yerlerde korsanlarca ele geçirilen insanlar ve mallar Kıbrıs'a götürülecek olursa bunu taşıyan gemiler Sultan'a gönderilmeyip batırılacak, yalnızca içlerindeki insanlar ve mallar Selçuklulara geri verilecektir.

4. İki taraf halkından ya da tüccarlarından biri karşı tarafta ölecek olursa mallarına el konulmayıp varislerine teslim edilecektir.

5. Anlaşma üç yıl için geçerlidir. Ancak bu hükümlere eğer isterlerse Kıbrıs Kralı'nın aracılığı ile Ermeni Kralı, Antakya Prensi ya da herhangi başka bir hristiyan hükümdar da katılabilecektir.

Venediklilerin de Selçuklu ülkesinde ticari serbestliği, Kıbrıs Krallığı gibi Antalya'nın Selçukluların eline geçmesinden sonra I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde ele ettikleri anlaşılmaktadır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra tahta çıkan I. İzzeddin Keykâvus babasının yaptığı ticaret anlaşmasını ikinci bir fermanla yenilemiştir (Ş. Turan, 1990, s. 117-118).

Yalnız Selçuklularla Venedikliler arasında yapılan en kapsamlı ve elimizde belgeler olan anlaşma 1220'de I. Alâeddin Keykubad zamanında yapılan antlaşmadır. Antlaşmanın başlıca hükümlerinin özetini şöyle belirtebiliriz.

1. I. Alâeddin Keykubad'ın temsilcisi Sipehsalar Şemseddin ile Venedik elçisi J.Teopulo arasında 8 Mart 1220'de varılan antlaşma bir dostluk ve ticaret antlaşma idi. Selçuklu sultanın "hüküm ve tabiiyeti altında bulunan bütün" kişiler ile Venedik ya da Suriye dahil Levante'de yaşayan bütün Venedikliler antlaşma kapsamına girip öngörülen

haklardan yararlanabileceklerdir. Antlaşmanın süresi iki yıl için geçerlidir.

2. Karşılıklı hükümler:

a) Ticaret serbestliği: Venedikliler Selçuklu sultanının “hakim olduğu ülkelerde”, buna karşılık olarak da Selçuklular da Venedik’e ait yerlere denizden ve karadan girip serbestçe ticaret yapabileceklerdir. Emirler ya da başkaları bunlara engel olmayacaktır.

b) Can ve mal güvenliği: Taraflardan birinin gemisi karşı ülkede tehlikeye uğrarsa içerisinde bulunan kişiler ve mallar koruma altına alınıp geri verilecektir. İki taraf halkından ya da tüccarlarından biri karşı tarafta ölecek olursa mallarına el konulmayıp ait olduğu devlete teslim edilecektir.

c) Sığınma: İki devletin gemileri başkalarınca takip edildiklerinde karşı tarafa ait yerlere sığınabilecektir.

3. Tek yanlı hükümler:

a) Gümrük: Selçuklu topraklarında ticaret yapan Venedikliler I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında kararlaştırıldığı gibi yalnızca %2 gümrük ödeyeceklerdir. Buna karşılık Türk tüccarlarının Venedik Cumhuriyeti’ne ait yerlerde ödeyecekleri gümrük için belirli bir oran belirtilmeyerek “onların âdetlerine göre vermekte oldukları vergiler” deyiimi kullanılmıştır.

b) Kimi maddelerde gümrük bağışıklığı: I. Alâeddin Keykubad’ın fermanla kabullendiği üzere, kıymetli taşlar ve inciler, işlenmiş veya ham gümüş, altın ve zahire için Venediklilerden gümrük alınmayacaktır.

c) Yargılama hakkı: Selçuklu topraklarında herhangi bir Venedikli ile kendi vatandaşlarından biri ya da Pisa’lı veya başka yabancı arasından dava konusu olabilecek bir anlaşmazlık başgösterdiğinde, Selçuklu kâdıları bu gibi davalara bakmayacaktır. Bunun için Venedikliler arasında seçilecek bir jüri sözkonusu davayı görecekti. Ancak hırsızlık ve adam öldürme gibi ağır suçlara ilişkin davalar Sultan’ın

kendi mahkemesinde görülecektir.

d) Batan Venedik gemilerindeki kişilerin ve malların geri verilmesi: I. Alâeddin Keykubad'ın fermanına göre, Selçuklu sularında batan Venedik gemilerinde bulunan Venediklilerin canlarına ve mallarına zarar verilmeyecektir.

e) Selçuklu mallarının tazmin edilmesi: Selçuklu tüccarlara ait mallar Venedik Cumhuriyeti'ne ait yerlerde başkaları tarafından zorla alınacak olursa bunların geri verilecek ya da bedelleri ödenecektir.

f) Selçuklu Tüccarlarının Selamlanması: Venediklilere ait yerlere ister kendi gemileri isterse başkalarına ait gemilerle gelen Selçuklu tüccarlarının selamlanacaktır (Ş. Turan, 1990, s. 120-121). Bu madde I. Alâeddin Keykubad'ın yabancı devletler karşısında kudretini göstermektedir (Kayaoğlu, 1981, s. 364).

Selçuklular Venediklilerin yanı sıra Pisa'lı, Provans'lı ve Cenova'lı gibi diğer Latinler ile de ticari ilişki kurmayı ihmal etmemişlerdir (Güçlüay, 2002, s.369). Nitekim 1236'da Provanslıların, 1237'de de Cenovalıların Antalya'da bulunduğu anlaşılmaktadır (Cahen, 1994,s. 169).

Selçuklular yabancı tacirlerin gümrük vergisini en az düzeye indirmekle kalmayıp tacirlerin can ve mal güvenliğini sağlanmalarının ötesinde adeta, onları sigortalamışlardır; Batılılar ticaret sigortasını Selçuklulardan öğrenmiş olmalıdır. O dönemde İslam ülkelerinde %10, hatta Çin'de %30 a kadar yükselen gümrük vergisi uygulaması göz önüne alınırsa, Anadolu'nun milletlerarası ticarete açılmasında, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ticaret politikasının katkısı büyük olmalıdır (Demirci, 2006, s.14-15).

Ticareti yapılan mallara gelince, tarımsal ürünler arasında, öncelikle hububatı ve pamuğu hatırlamak gerekir. Çünkü hububat, beslenme gibi her türlü kullanımın başında gelen iç tüketim gereksinmesini karşılayanın dışında, dış ticarete de gelir getiren ve aynı zamanda “stratejik” olarak kullanılabilen bir madde niteliğini de taşıyordu.

Hububatın Avrupa devletlerinin ve Avrupalı tüccarların aradıkları en önemli ürün olduğunu gören üretici ülkeler, kendi siyasal ilişkilerinin akışına ve amacına göre buğday satışını yasaklamak ya da özel izne bağlamak gibi kısıtlamalar koymak suretiyle bunu bir “koz” olarak ellerinde tutmak yoluna gitmişlerdir. Bu nedenledir ki Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde hububat üretimi kadar hububat ticareti ve bu ürünün yabancı ülkelere ihracı, yalnızca bir tarımsal etkinlik değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasal bir sorun niteliğini korumuştur. Pamuğa gelince, gerek ham madde gerek çeşitli dokumaların ana maddesi olmasıyla ticari ürünler içerisinde büyük bir yer tutuyordu. Nitekim 1330’lu yıllarda Anadolu’yu gezen İbn-i Batuta, yer yer üretilen pamuktan söz etmekte, özellikle de Ladik yöresinde elde edilen pamukların güzel ve dayanıklı olduğunu belirtmektedir. Selçuklu döneminde Anadolu’daki tarımsal ürünler arasında hububat ve pamuktan sonra sebze ve meyve üretimi de dikkati çekiyordu. İbn-i Batuta Anadolu’da gördüğü bostanları ve lezzetli meyveleri imrenerek anlatmakta, Konya yöresinde üretilen Kamereddin kayısının Mısır’a ve Suriye’ye ihraç edildiğini söylemektedir (Ş. Turan, 1990, s. 97-98).

Anadolu’dan koyun ve at da ihraç ediliyordu. Erzurum bölgesinden Azerbaycan’a çok sayıda koyun satıldığını bildiğimiz gibi, Suriye’ye de ihraç ediliyordu. 1271 tarihlerinde Anadolu’dan geçerken Marco Polo bu atları tanıtmış ve onlar hakkında “güzel atlar” demiştir. İşte bu atları çok sayıda Suriyeli ve Mısırlı tacirler satın almaktaydı (Sümer, 1993, s.14).

Doğal kaynaklara gelince, yerüstü zenginliklerinin başında kereste, yeraltı zenginlikleri arasında da şap dikkati çekmekteydi (Ş. Turan, 1990, s. 99). İbn-i Batuta Antalya Körfezinden Mısır’a kereste ihraç edildiğini, coğrafyacı İbn Said, Kastamonu’dan Sinop’taki tersanelerde kullanmak üzere kereste gönderildiğini yazmıştır. XIII. yüzyıl başından XV. yüzyıl ortalarına kadar dokuma endüstrisi için Batı’da ihtiyaç duyulan şapın hemen hemen tamamı Anadolu’dan temin ediliyordu (Kayaoğlu, 1981, s. 368-369). Anadolu Selçuklu Devleti’nde ticarete konu olan madenler arasında şaptan sonra gümüş ve bakırı da hatırlamak gerekir. Simon de St. Quentin, Anadolu’da işletilen madenlerden söz ederken gümüş ve bakırın önemine işaret ettiği gibi, Marco Polo da Bayburt yöresinde zengin gümüş madeninin bulunduğunu vurgulamaktadır. Batılı

gezinler dışında El-Ömerî gibi Anadolu'nun zenginlikleri üzerinde duran bir Arap yazarı da, Gümüşsaray (Gümüşhacıköy), Ulukışla ve Gümüşhane'de işletilen üç büyük gümüş ocağı bulunduğunu kaydetmektedir (Ş. Turan, 1990, s. 99-100).

Halıcılık ve dokumacılıkta Anadolu'nun haklı bir ünü vardı. Çoğu göçebeler tarafından dokunan Aksaray, Erzurum ve Uşak halıları yalnız Avrupa'ya değil İslam ülkelerine de sevk ediyordu. İran halıcılığı ise Selçuklulardan çok sonra ancak XVI. yüzyılda şöhret kazanmıştır. XIII. yüzyıl başlarında Sivas halılarının Bağdatlı tüccarlar tarafından arandığı o devrin bir yazarı tarafından belirtilmektedir (Kayaoğlu, 1081, s. 369-370). Bursa ve Balıkesir'de büyük miktarda üretilen ipekli dokumalar özellikle Avrupa'ya ihraç ediliyordu. Antalya'nın kemhası (İpekli kumaş), Erzincan buharinleri, Mardin ve Muş pamukluları, Karaman renkli kumaşları ve hamam takımları, Denizli altın işlemeli kumaşları, Diyarbakır ve Kastamonu marokenleri önemli ihraç ürünleriydi. Türkmenlerin imal ettikleri başlıklar Fransa ve İngiltere'de kullanılıyordu (Tabakoğlu, 1986, s. 125).

Kırım'dan ve Rusya'nın diğer bölgelerinden getirilen mallar arasında kürk ve köle özel bir yer tutuyordu. Çünkü Anadolu'da olduğu kadar Orta doğu'daki öteki İslâm ülkelerinde de aranan ticaret malları idi. Genellikle savaşta alınan esirler arasında çıkan (Ş. Turan, 1990, s. 102) Rus ve Çerkes köleleri İslam ülkelerine, özellikle Mısır'a gönderiliyor ve Memlûk ile Eyyûbî Devletlerinin ordularında ve saraylarındaki ihtiyacının karşılanması için satılmaktaydı (Tabakoğlu, 1986, s. 125).

Yukarıda bahsedilen ürünlerin dışında pirinç, tuz, çivit, safran (Kayaoğlu 1981, s. 369) demir, lacivert taşı, boraks, zırnık, kitre, sakız ve reçine, deri, yün, tiftik, balık, koyun da başlıca ürünleri idi (Çetin, 2011, s. 220-223).

Anadolu Selçukluları üretim ve ihracat karşılık, hem İslam ülkelerinden hem de kuzeydeki Bulgar ve Kıpçak eli, Bizans ve Avrupa'dan geniş ölçüde ithalat da yapıyordu. O zaman için lüks bir gıda maddesi olan şeker Mısır, Şam ve Irak'tan geliyor; yüksek ve zengin çevre tarafından tüketiliyordu. Halk ise şeker ihtiyacını bal, pekmez ve meyvelerden alıyordu. Ülkeye ayrıca Mısır, Bağdat, Şam, Tebriz'de imal edilen

kumaşlar ve Kuzey Türkleri tarafından ticarete sevk edilen kürkler, Rus ketenleri geliyordu (Kayaoğlu, 1981, s. 370). Bunun dışında değerli ipekler, elbiseler, yünlü ve pamuklu kumaşlar, sabun, güzel kokular, ilaç yapımında kullanılan çeşitli tohumlar, kök, yaprak ve kabuk gibi maddeler, madeni eşya, kâğıt ve bazı silahlar ithal ediliyordu (Çetin, 2011, s. 223).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ihraç ürünleri kapasitesinin geniş ve büyük olması, hiç şüphesiz, Selçuklu sultanlarının izledikleri teşvik edici ekonomik politikaların tabîî bir sonucudur. Bu başarılı politikaların etkileri de, Selçuklu toplumunun hayatına refah, mutluluk ve zenginlik şeklinde yansiyordu. Böylece Anadolu, daha önce tarihinin hiçbir döneminde görülmemiş bir şekilde iktisadî ve medenî gelişmelere sahne olmuştur (Koca, 2002, s. 491).

1243 Köse Dağı yenilgisinden sonra Selçuklu sultanları, Moğol egemenliğini kabul etmek zorunda kaldılar. Siyasî iktidarı ellerinde tutan Moğollar, mali kaynaklara da el koyduklarından ülke bir çöküntü dönemine girmiştir.

C. Cahen, bozulan düzene rağmen, Moğol döneminde etkin bir ticaretin varlığının yadsınamayacağını, bununla birlikte ticaretin batı bölgeleri yerine doğu bölgelerinde önem kazandığını, 1243 öncesi Anadolu'nun tüccarları çeken bir ülke olmasına karşın, artık sadece bir geçiş alanı haline geldiğini ve kervanların ülkeye mal bırakmadığının anlaşıldığı eklemektedir (Cahen, 1994, s.313).

2.1 YOL AĞLARI VE KERVANSARAYLAR

Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu coğrafyasını yeniden dünya ticaretine açmasıyla birlikte, ticari canlılığın alt yapısını da hazırlamıştır. Bu durum, yukarıda sözünü ettiğimiz Selçuklu sultanlarının ticaret politikasının üçüncü aşamasıdır. Selçukluların oluşturduğu alt yapı hizmetlerinin başında, yollar ve kervansaraylar geliyordu (Güçlüay, 2002, s. 369).

Yol ağları, ekonominin hatta bütün ilişkilerin bir çeşit damarı gibidir. Bölgeler arası

iktisadî, sosyal ve siyasî ilişkiler yollar vasıtasıyla sağlanmaktadır. Selçuklular ticari faaliyetlerin, ülkenin gelişimine doğrudan sağlayacağı katkıyı bildiklerinden, ticareti teşvik ederken, iyi bir yol ağının oluşturulması gerektiğini de biliyorlardı. Selçuklular Anadolu’da hüküm sürmeye başlayınca, kendilerinden önce mevcut olan yol sisteminde herhangi bir değişiklik yapmamışlardır. Nitekim Selçuklular dönemindeki yollar, eski çağlardan beri kullanılan yollardır. Ancak başkent Konya istikametindeki yollarda bazı düzenlemeler yapılmış veya yeni bazı yollar ilave edilmiştir (Güçlüay, 2002, s. 369).

Anadolu, eski çağlardan beri çok sayıda uygarlığa beşiklik yapan özel bir coğrafi alandır. Bu uygarlıklar Anadolu’nun coğrafi konumundan oldukça iyi yararlanmışlardır. Böylece, Avrupa’yı Asya’ya bağlaması, Doğu ile Batı arasında bağlantı kurulması için yollar oluşturmuşlardır. Oluşturulan yollar Anadolu’nun topografya ve coğrafyasına göre şekillenmiş ve gelişmiştir. Anadolu’nun coğrafyasının yol sistemine etkin olan temel özellikleri, çoğunlukla bozkır niteliğindeki içteki yüksek yaylalar, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına paralel uzanan, doğuda birleşen sıradağlar, batıda alçalarak oluşan Ege ve Akdeniz vadileri ve iklimsel büyük vadiler şeklinde sıralanabilir. Kuzey ve güneyde deniz kıyısı, kuzey ve batıdaki dağlar (kuzeyde dar ve yüksek, batıda ise alçak ve geniştir), güney ve güneydoğu Toros Dağları, orta yaylayı Fırat Havzası ve Mezopotomya’dan ayırır (Duymaz, 1996, s. 8).

Pers döneminde Anadolu’da inşa edilen Kral Yolu, daha sonraları Romalılar’ın gerçekleştirecekleri karayolu ağının ilk büyük örneğini oluşturmuştur. Bu yol daha çok, orduların hızlı hareket etmelerini sağlamak düşüncesiyle Pers İmparatorluğu’nun sürekli savaş halinde bulunduğu Hellen dünyasının sınırı olan Batı Anadolu’yu başkente bağlamak için yaptırılmıştı. Ege sahillerinde Efes/Selçuk’tan başlayan Kral Yolu, Sart / Sardes - İpsos (İpsili) – Gordion – Ankara – Kayseri - Sumeysat (Samsat) – Urfa - Nizib’i geçerek Musul’a varıyor ve oradan da Arbela (Erbil) üzerinden Pers şehri Susa’ya ulaşıyordu. Kral Yolu, Perslerden sonra Büyük İskender’den başlayarak yüzyıllar boyunca Roma ve Bizans İmparatorları’na da hizmet etmiş ve XII. yüzyıl sonlarında büyük kısmı ile Selçukluların eline geçmiştir (Ş. Turan, 1990, s.104).

1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri’nde izlenen güzergâh, Anadolu ticaret yolları

konusunda önemli bir yer tutar. Çünkü Haçlı Seferleri'nde izlenen güzergâhlar, Anadolu Selçuklu yolları ile çakışır durumdadır, Selçuklu ticaret yollarının önemlerinde belirleyici rol oynamıştır. Nitekim Selçukluların yaptığı ilk kervansaraylar yaklaşık olarak Haçlılar'ın izlediği yollar üzerinde bulunmaktadır. Bu yollar;

1. İstanbul – İznik – Eskişehir – Afyon – Konya – Kayseri'den güneye Antalya üzerinden Kudüs'e;
2. İstanbul – İznik – Bursa - İç Batı Anadolu'dan Akdeniz'e ve deniz yoluyla Antakya'dan Kudüs'e;
3. İç Batı Anadolu'dan İç Anadolu'ya aynı güzergâhla Konya'dan Akdeniz Bölgesi'ne Silifke – Tarsus – Adana – Antakya - Kudüs olarak izlenir (Duymaz, 1996, s. 4).

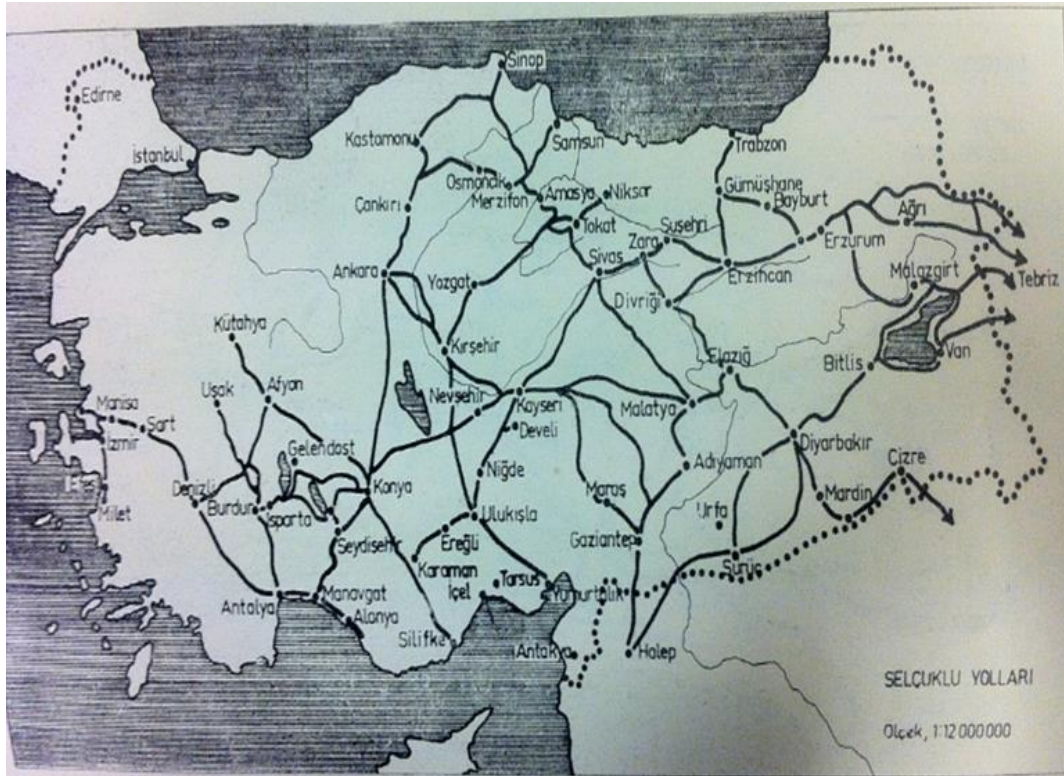
Orta Çağ'da Doğu ile Batı'yı birleştiren dünya ticareti iki yolla yapılmaktaydı. Bunlardan birincisi “Baharat Yolu”, diğeri “İpek Yolu” idi. Baharat Yolu Türkiye sınırları dışında, Karadeniz'in kuzeyinden geçerek yol alırdı ve dünya ticaretinin çok azını üzerinde taşırdı. Diğer bir yol ise, İpek Yolu idi ki, dünya ticaretinin büyük bir kısmını yükleniyordu. Bunun da nedeni İpek Yolu'nun geçtiği ülkeler dönemin en zengin ülkeleri olmasıdır. İpek Yolu, Çin'in Şian kentinden başlar, Doğu Türkistan, Moğolistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan gibi tüm Türk ülkelerini kat ettikten sonra İran üzerinden, bir kolu Suriye'nin Lazkiye limanına ulaşır, diğer büyük bir kolu ise, Anadolu topraklarına girerdi. İpek Yolu Anadolu'ya üç koldan; Güney'de Cizre-Hasankeyf, ortada Doğubayazıt-Erzurum, Erzincan, Sivas, kuzeyde de Kars-Trabzon yoluyla girerdi. Anadolu Selçuklu döneminin önemli kentleri Erzurum, Sivas, Kayseri ve Konya'da düğüm oluşturan bu yollar kuzeyde Sinop, güneyde Antalya'ya kadar uzanırdı. Adeta, doğu-batı, kuzey-güney yönünden Anadolu'yu hiçbir ülkede olmadığı kadar geniş bir ağ ile dolaşır (Acun, 2007, s. 14) (Har. 3-4).

M. Kemal Özergin⁵'in çalışmasında, Çin'den başlayıp İran'a oradan Anadolu'ya geçen yol güzergâhları ve merkezler şunlardır;

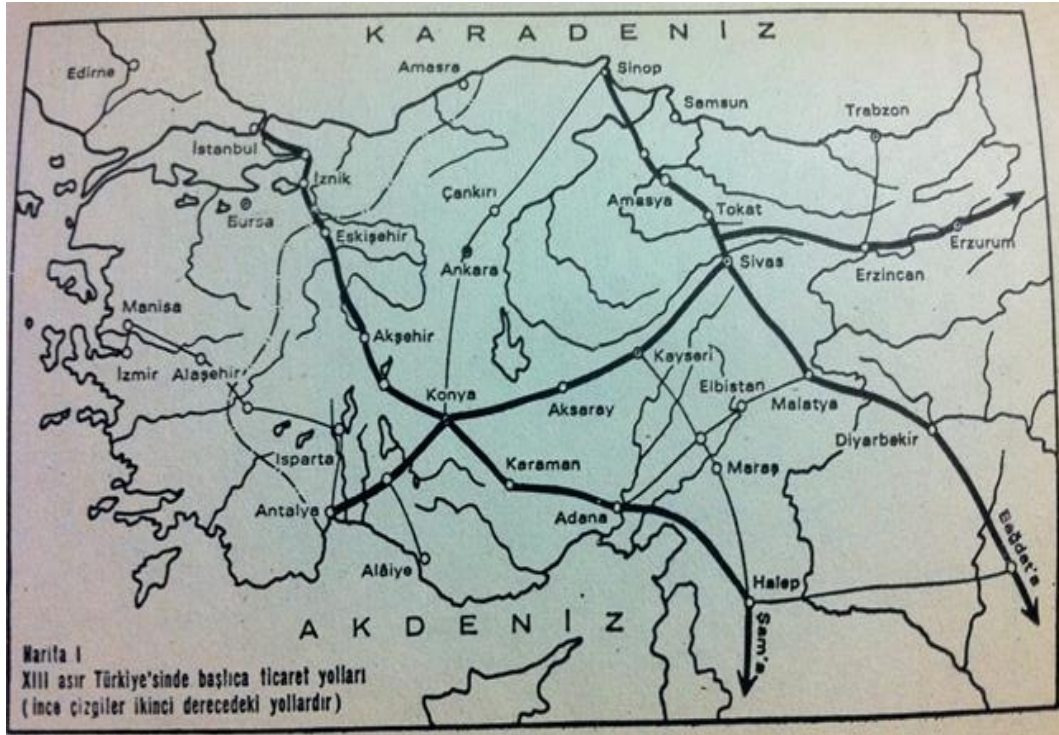
⁵ Anadolu Selçuklu Dönemi yollarının ilk araştıran M. Kemal Özergin'dir. Özergin, M. K. (1959). *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

1. a) Tebriz – Bargiri – Erciş – Malazgirt – Hınıs – Erzurum – Tercan – Erzincan – Sivas – Şarkışla – Kayseri – Aksaray – Konya – Adana – Ayas / Yumurtalık
 b) Tebriz Nahçıvan – Iğdır – Hasankale / Pasinler – Erzurum – Tercan – Erzincan – Sivas – Şarkışla – Kayseri – Aksaray – Konya – Adana - Ayas
 2. Tebriz – Erzurum – Sivas – Kayseri – Aksaray – Konya – Antalya - Alanya
 3. a) Tebriz – Erzurum – Bayburt – Gümüşhane - Trabzon
 b) Tebriz – Erzurum – Erzincan - Trabzon
 4. Tebriz - Erzincan – Zara – Sivas – Tokat – Amasya – Samsun - Sinop
 5. Tebriz – Sivas – Yozgat – Yerköy - Kırşehir veya Yahşihan üzerinden Ankara - İstanbul.
- Bağdat'tan Malatya ve Sivas'a bağlanıp sonra güneye, kuzeye ve batıya uzanan ana yol güzergâhları ve merkezler şunlardır;
6. a) Bağdat – Musul – Mardin – Amid / Diyarbakır – Ergani – Gölcük – Harput / Elazığ – İzoli – Malatya - Ankara
 b) Bağdat – Harput – Pertek – Çemişkezek – Eğin / Kemaliye – Divriği - Zara veya Buzbel dağlarını aşarak Sivas
 7. Sinop – Kastamonu – Çankırı – Ankara – Konya – Beyşehir – Seydişehir – Antalya - Alanya
 8. Samsun – Havza – Merzifon – Amasya – Aksaray – Konya – Ayas arasında güzergâhlar:
 a) Amasya – Sivas – Kayseri - Aksaray
 b) Amasya – Zile – Kırşehir - Aksaray

9. Trabzon ve Samsun'dan Sivas – Konya - Beyşehir veya Gelendost'tan, Burdur-
Denizli – Alaşehir – Foça - İzmir- Efes / Selçuk.
10. a) Trabzon – Sivas – Malatya - Bağdat
b) Trabzon – Sivas – Malatya – Antep / Gaziantep - Halep
11. a) Sinop – Vezirköprü - Amasya
b) Sinop – Vezirköprü – Samsun – Amasya – Sivas – Malatya - Bağdat veya Halep
12. Halep – Gaziantep – Göynük – Elbistan – Kayseri – Hacıbektaş – Kırşehir –
Lalahan – Ankara – Afyon – Kütahya - İstanbul
13. Antalya - Burdur veya Denizli üzerinden Dinar – Afyon - İstanbul.
14. Ayas – Konya – Lâdik – Iğın – Akşehir – Çay – Afyon – Kütahya - İstanbul (Günel,
2010, s. 136-137).

Harita. 4: Anadolu Selçuklu yolları haritası (Koşay, 1974)

Harita. 5: XIII. asır Türkiye'sinde başlıca ticaret yolları (Akdağ, 1979)

Selçuklu Türkiye'si'nin etrafındaki önemli ticaret merkezleri şunlardı; Karadan, İran sahasında Tebriz, Irak'ta Bağdat, Suriye bölgesinde Şam, denizden ise Kıbrıs, Mısır'da İskenderiye, Karadeniz'in kuzeyinde Kırım, Anadolu'nun sahillerine gelince; Akdeniz'de Ayas, Alanya ve Antalya limanları, Ege'de Ayasuluk (Efes/Selçuk), İzmir ve Foça limanları, kezeybatıda İstanbul ve Karadeniz'de ise Sinop, Samsun ve Trabzon limanları geliyordu. Bu dayanak noktaları üç ana güzergâh ile birbirine bağlanıyor. Birincisi doğu-batı güzergâhı, ikincisi kuzey-güney güzergâhı, üçüncüsü ise güneydoğuyu İstanbul'a bağlayan diyagonal güzergâhtır (Polat, 2002, s. 381).

Selçuklu ülkesinden geçen kuzey-güney güzergâhı, İslam ülkelerinden gelen, Bağdat ve Halep'ten, Malatya – Sivas - Trabzon güzergâhını takip ederek Karadeniz'e çıkan, kuzeyin kürk ve köleleri ile aynı güzergâhtan geri dönen tacirlerle X. yüzyıldaki canlılığına tekrar kavuştu. Müslümanlar arasında çok aranan Kıpçak köleleri Trabzon ve Sinop limanlarından Anadolu'ya giriyor, köle ticaretinin önemli bir merkezi Sivas'ta toplandıktan sonra da diğer İslam memleketlerine gönderiliyordu. Tarihçi İbnü'l –Esîr

Sivas'ın Suriyeli, Mezopotamyalı, Rus ve Kıpçak tüccarlarının buluşma yeri olduğunu kaydeder. Aynı şekilde İbn-i Saîd de Sivas'tan tacirlerin buluştuğu bir ticaret merkezi olarak söz eder. Transit ticaret merkezi olan Sivas, yerli malların ihraç edildiği merkezlerin de başında geliyordu. Meşhur Türk halıları, yünlü ve pamuklu dokumaları, Sivas sofı (sûf-u Sivas) aranan mallar arasındaydı. Şehirdeki İktisadî gelişme aynı zamanda şehrin bayındırlaşmasında ve kültür merkezi olmasında önemli katkıları olurken, sadece Anadolu Selçuklu Devleti'nin değil, Batı Asya'nın en güzel, aynı zamanda da en kalabalık şehrinden biri haline gelmesini sağlamıştır. Doğu-batı güzergâhından ise, Konya, Sivas'tan sonra ikinci derecede bir antrepo idi (Polat, 2002, s. 381-382).

Milletlerarası ticaretin genişlemesi Anadolu'da yine milletlerarası fuarların kurulmasına yol açmıştır (Tabakoğlu, 1986, s.126). Yabanlu Pazarı, yabandan gelenlerin, yani başka ülkelerden gelenlerin, pazarı demektir. Bu Pazar, Kayseri'nin 100 km. doğusunda şimdi Pazarören denilen kasabanın bulunduğu yerde kurulurdu (Sümer, 1993, s. 13). Yabanlu Pazarı ile ilgili en ayrıntılı bilgi, Zekeriye el-Kazvini'nin "Asar'ül-Bilad ve Ahbar'ül-İbad" isimli eserinde verilmektedir. Yazar, Yabanlu Pazarı hakkında aynen şunları yazmaktadır;

Anadolu'da her yıl, baharın başında kırk gün süren bir Pazar kurulur. Bu pazara Yabanlu Pazarı denilirdi. Bu pazara uzak yerlerden, doğu, batı, kuzey ve güneyden insanlar gelir, tacirler, bu pazara katılmak için büyük gayretler sarf ederlerdi. Doğulu tacirlerin malını batılı tacirler, güneylinin malını kuzeyli tacir-ler, kuzeylinin malını güneyli tacirler alırlardı. Bu pazarda, Türk ve Rum köleleri ve cariyeler de bulunur. Güzel atlar ve katırlar satılır. Yine orada, atlas ve sakalât kumaşlarından yapılmış elbiseler, kunduz, deniz köpeği kürkleri ve Burtas kürkleri alınır satılırdı. Yabanlu'da malların kusurları, hayret verici bir şekilde gizlenerek satışa arz edilir. Bu pazarın geleneklerinden biri de şudur; Satın alınan bir mal asla geri verilmez. Anlatıldığına göre, tacirlerden biri yüksek fiyata yakışıklı bir memlûk satın almış. Tacir satıcı uzaklaştıktan sonra kölenin güzel bir kadın olduğunu görmüş (Sümer, 1985, s. 15).

Selçuklu şehirlerinde ticari yaşam, çarşılarda, hanlarda ve pazarlarda geçiyordu. Çarşı, şehrin merkezinde bulunurdu. Anadolu Selçuklu Devleti'nde birbirinden ayrılan mahallelerin aksine çarşılarda müslümanlar ve gayrimüslimler birlikte yaşarlardı. Açık

veya kapalı çarşılardaki dükkânlarda esnaf perakende ticareti ile meşgul olmaktadır. Toptan ticarete ise bugünkü iş merkezlerinin öncüleri sayılabilen hanlar önemli yer almaktadır. Aynı cins malın ticaretini yapan çeşitli esnaf gruplarının bir arada toplandığı aynı cins malın satıldığı hanlar vardı. Örneğin, Pamuk Hanı, Meyve Hanı, Pirinççiler Hanı, Şekerciler Hanı söz konusu idi (Metin, 2012, s. 523).

Pazarlar genellikle şehrin dışında veya uzağında kurulurdu. Sürekli faaliyet gösteren farklı pazarlardan en önemlisi Mardin'in güneyinde kurulan Koçhisar pazarıydı. Pazar, canlı ticaret sebebiyle açılan han ve dükkânlar sayesinde nüfusu daha da artarak şehir haline dönüşmüştür (Polat, 2002, s. 382). Şehir girişlerinde de pazarlar kuruluyordu. Daha çok göçebe Türkmenlerin hayvan ürününü satıp imalat ürünlerini aldıkları bu pazarlara Türkmen pazarları deniyordu (Tabakoğlu, 1986, s. 126). Kırşehir'de, Halep'te, Musul'da meşhur Türkmen pazarları (sûk-ut-terâkime) vardı (Kayaoğlu, 1981, s. 372).

Pazarlar ve panayır/fuar devletin himaye ve denetimi altındaydı. Devlet bu işlemlerden belirli bir vergi alırdı. Özellikle panayırların güvenliğini temin için günümüzün zabıta kuvvetine benzer oldukça mühim bir askeri kuvvet hazır bulunurdu (Köprülü, 1984, s. 62 ; Tabakoğlu, 1986, s. 119).

Ticari hayatın temel direği olan esnaf bilhassa Anadolu'da Ahilik⁶ adı altında teşkilatlanmıştır. Ahî teşkilatları esnafın her türlü hukukî meselelerini düzenliyor, onların yetişmesini sağlıyor, ayrıca bir sosyal yardımlaşma birliği olarak görev görüyordu. Bu bakımdan Anadolu'daki Türk kültürünün gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (R. Turan, 2012, s. 504).

Ticaretinin önemli alt yapılarından birisi de kervansaraylarıdır. Bir ülkenin iktisadî durumunu, ticari faaliyetlerini ve devletlerin bu alanda izledikleri politikayı gösteren önemli eser olan kervansaraylarının Anadolu Selçuklu dönemindeki çokluğu, Anadolu'daki ticari canlılığı gösterdiği gibi, Anadolu'nun siyasî ve iktisadî istikrara kavuştuğunun da en önemli delillerindendir (Güçlüay, 2002, s. 370).

⁶ Ahîlik için daha detay bilgi için bkz. (Kazıcı, 1992, s. 540-542).

Kervansarayın ansiklopedik tanımı şöyledir; Kervanların güvenliği ve konaklaması için anayol kenarında tesis edilen vakıf yapısıdır (Akalin, 1988, s. 302). Kervan Farsça bir kelime olup aslı, “iş koruyan” manasına gelen “kârvân” kelimesidir. O halde soygunculara ve eşkıyaya karşı kendilerini korumak için bir arada sefer eden tüccar topluluğuna kervan denmektedir. Tüccarların konaklamaları ve gerekli ihtiyaçlarını karşılamaları için hayır sahibi hükümdarlar ve ileri gelen devlet adamları tarafından menzillerde yaptırılan binalara ise kervansaray denirdi (Metin, 2012, s. 530).

Kervansaraylar, Doğu ülkelerinin kültürü, ticareti ve ulaşımı kadar eski yapılardır. Herodot Susa’dan, Sardes üzerinden Efes’e giden Kral Yolu’nu tasvir ederken aşağı yukarı 30-40 km. lik mesafelerle kurulan “en güzel mola yerlerinden misafirhaneler” den bahseder. Herodot bu hanların çok sayıda yerde eşkıyanın baskınlarına karşı asker nöbetçilerle muhafaza edildiklerini, bunların aynı zamanda posta hizmetleri için dayanak noktaları olarak görev yaptıklarını anlatıyor. Romalılar zamanında da, hakim bulundukları Doğu memleketlerinde birbirinden aşağı yukarı 75 km. aralıklarla yapılan, yolculara özel odaları ve posta menzil atları için ahırları bulunan “Mansiones veredariorum” denilen hanlar bulunuyordu. Bu misafirhaneler, sadece Romalı memurların güvenlik içinde seyahat etmeleri için yapılır ve parasız kalınırdı. Fakat diğer gezginlere de para karşılığında barınma imkânı sağlanırdı. Bizanslılar zamanında Avrupa’nın doğusundaki ülkelerde de Orta Çağ’a kadar devam eden ve gelişme gösteren kervansaraylar vardı. Bunlara Orta Çağ’da “Xenodochien” adı verilirdi. Bizans İmparatorluğu’nda ana yollardaki kervansarayların aralarındaki mesafe 50 km idi (Müller, 2001, s. 124). Çin geleneğinde, ticaret kervan yollarında, askeri kaleler ve hisarlar bulunuyordu. Bunlar, hem yolların emniyetini temin, hem de tüccarların getirdiği malların kontrolü ile görevli olduğu anlaşılmaktadır (Esin, 1993, s.78). Eski Türklerin de benzer amaçla inşa ettirdikleri birçok yapının bulunduğunu kaynaklardan öğreniyoruz (Aytaç, 2002, s. 854). 629 yılında Uygurlar Çin ile ittifaka girince, Çin başkentinden Uygur ülkesine giden yol üstünde altmış sekiz askeri han yapılmıştı ve bunlarda kımız ve et dağıtılıyordu (Esin, 1993, s. 78). Bunların bir kısmını Türkler, bir kısmını da Çinliler yapmış olmalıdır (Cezar, 1977, s. 173).

İlk İslam-Türk devletlerinde kervansaray, ribât adı ile karşımıza çıkmıştır (Cezar, 1981,

s. 931). Han ve Kervansarayların ilk örnekleri ve orijinal olarak kabul edilen ribât, Arapça “rbt” kökünden gelmektedir (Duymaz, 1996, s. 31).

Ribâtlar, İslâm dünyasının hudutlarında, askeri gayeler için, yapılmış müstahkem yerlerdir. İslam memleketlerinin her tarafından gönüllü askerler, gaziler cihad yani İslamiyet uğruna savaşmak için hudutlardaki bu müstahkem yerlerde barınırlardı. İçlerinde yatacak, yiyecek yerleri, ambarlar, mescit ve hamamlar, hayvan ahırları bulunan bu ribâtlar hudutlarda bir savunma yeri halinde devam ederlerdi. Bundan dolayı müstahkem surlarla, surlar üzerinde kulelerle donatılırlardı. Düşmanı gözetleyen kulelerinde ateş ile verilen işaretler sayesinde, uzak hudut boyları arasında hızla haberleşmek mümkün olurdu. Bu ribâtlar, devletin veya malını cihat uğruna harcayan zenginlerin büyük vakıflarıyla beslenirdi. Arap coğrafyacıları, yalnız Mavaraünnehir’de 10,000 ribât bulunduğundan bahsetmektedir (O. Turan, 1946, s. 489). Askeri amaçlı yapılan, ancak IX. yüzyıl sonlarına doğru müslümanlığın yayılması ve sınırların genişlemesiyle işlevleri değişen ribâtlar, hanikâh ve özellikle ticaret yolu üzerinde olanlar ise kervansaraya dönüşmüştür (Duymaz, 1996, s. 32). Daha sonra kervansarayların ribât adını alması bununla ilgilidir.

Türk mimarisinde en eski kervansaraylar Karahanlı ve Gaznelilerden kalmıştır, bunlara “Ribât” adı verilmiştir (Aytaç, 2002, s. 855). Gazneliler bu yönde abidevî eserler meydana getirmişlerse de geneli zamanla kaybolmuştur. En eski örneği Tûs-Serahs yolu üzerinde Gazneli Mahmud tarafından 1019-20 tarihinde yaptırılan Ribât-ı Mahi’dir (Güran, 1978, s. 3). Karahanlı Hükümdar Semsülmülûk Nasr bin İbrahim tarafından Buhara-Semerkant yolu üzerinde 1079 yılında yaptırılan Ribât-ı Melik’in yalnızca taç kapısı günümüze ulaşabilmiştir (Akalın, 1988, s. 300). Karahanlılar’dan kalan kervansarayların daha sonraki Türk kervansaraylarına etkileri açıkça görülür (Güran, 1978, s. 3).

Anadolu Selçukluları dönemi kervansarayları Orta Çağ’da diğer Türk İslam devletlerinde görülmeyen mimarî yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Cantay, 2002, s. 78). Kervansaraylar, yukarıda belirttiğimiz ribâtların devamından başka bir şey değildir. Bu itibarıyla Selçuklu dönemine ait kronik, kitabe ve vakfiye gibi kaynaklarda bunlara

kervansaray, han kelimeleriyle eşanlamli olarak ribât da denilmektedir. Örneğin Konya-Beyşehir yolundaki Kuruçeşme Hanı, Malatya-Sivas yolundaki Hekim Han, Antalya-Burdur yolundaki Kıkıgöz Han ve Afşin yakınındaki Eshab-ı Kehf Hanı, kitabelerinde “ribât” olarak geçmektedir (Deri, 2013, s. 24). Ancak, Hanlar şehiriçi hanları ve şehirlerarası han olarak ikiye ayrılırken, şehir içi hanları tamamıyla ticarî niteliğinde olup ücretli idi. Bundan dolayı bunlara asla ribât (nâdir olarak kervansaray) denilmeyip, sadece han denilmiştir (O. Turan, 1946, s. 495). Şehirlerarası han ise konumuzu oluşturan kervansaraydır.

Anadolu’da kervansaray inşası, fetihten yaklaşık bir yüzyıl sonra Bizans ve Haçlı saldırılarının bitmesinden sonra başlamıştır (Aytaç, 2002, s. 857). Kaynaklara göre en eski Selçuklu kervansarayı II. Kılıç Arslan tarafından Aksaray yakınında yaptırılan, fakat hakkında bilgi sahibi olmadığımız binadır⁷ (O. Turan, 1946, s. 476 ; Aytaç, 2002, s. 858). Selçuklu kervansaraylarının çoğunluğu ve en özellikli olanları XIII. yüzyılın ilk yarısında yapılmışlardır. I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad gibi büyük sultanların hüküm sürdükleri bu devir, Selçuklu Devleti’nin siyasî ve askeri gücünün zirveye ulaştığı; Anadolu’da emniyet, huzur ve refahın tam olarak sağlandığı ve ticaretin devlet tarafından teşvik ve himaye edildiği altın çağdır (Aytaç, 2002, s. 858). Yapılan araştırmalar sonrasında günümüze kadar gelen kervansaray sayısı 250’yi aşmıştır. Bunların bir kısmı temel seviyesinde, bir kısmı yıkık büyük bir kısmı da sağlam durumdadır (Acun, 2007, s. 17) (Har. 5-6).

Selçuklu Kervansarayları, Selçuklu hükümdar ve devlet adamları tarafından iki önemli gaye için yaptırılmıştır.

1. Kervanları her türlü saldırıdan korumak ve onlara güvenli bir konak temin etmek. İşte bunun için önemli yol güzergâhları üzerinde kurulan kervansaraylar müstahkem surlarla çevrilmiş, surlar üzerinde kule ve burçlar inşa edilmiş, kapılar demirden yapılmış ve bu suretle her türlü tehlikelere karşı koyabilecek savunma düzeniyle donatılmıştır (Güçlüay, 2002, s. 370). Bundan dolayı kervansaraylar gerektiğinde sefer sırasında orduların savunma, konaklama yerleri, hapisane ya da sığınak olarak da kullanılmışlardır

⁷ Daha detaylı bilgi için bkz (O. Turan, 1946, s. 476).

(Duymaz, 1996, s. 33). Örneğin, Moğol kumandanı İrincin, kendisine karşı ayaklanan İlyas adlı bir Türk beyi ile mücadeleye girişti. İlyas İrincin'e karşı dayanamadığı için Konya-Aksaray yolu üzerinde bulunan I. Alâeddin Keykubâd Hanı'na sığındı. İrincin, iki ay kadar kervansarayı kuşatmasına rağmen bir türlü ele geçirememiştir (O. Turan, 1946, s. 477-478, Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2000, s. 304).

2. Yolcuların konakladıkları veya geceledikleri yerlerde, her türlü ihtiyaçlarını temin etmek idi. Kervansaray içinde yatakhane, aşhane, erzak ambarı, ticari eşyayı koyacak depo, ahır, samanlık, mescit, hamam, şadırvan, revir, macun üretilen yer, saraciyeci, nalbant ve bunlara dair gelir ve masrafları idare edecek divan ve görevliler vardı (O. Turan, 1946, s. 479).

Kervansaraylar genelde saatte 4-5 km. hızla ilerleyen deve yürüyüşü ile 7-8 saatlik mesafelere kurulurlardı ki, bu da yaklaşık olarak 35-40 km. lik bir mesafeye karşılık gelirdi. Bu mesafe yolun önemine göre artar veya azalabilirdi. Örneğin Sivas-Kayseri yolu bugün 195 km. dir. Bu yol üzerinde, Sivas şehri içindekilerle birlikte 24 kervansaray bulunmaktaydı (Acun, 2007, s. 15). Muhtemelen Kervansaraylarda her tür milletten insan kalabiliyordu (Günel, 2010, s. 140). Kervansaraylarda yolcular hayvanları ile birlikte üç gün parasız barınma ve beslenme imkânına sahip oldukları gibi hastalar tedavi ediliyor, fakirler de giydiriliyordu. Buralarda yolcular arasında hiçbir ayırım gözetilmiyor ve bu faaliyetler vakıf gelirleriyle idare ediliyordu (Saatçı, 1992, s. 229).

Örneğin Karatay Han vakfiyesinde yönetim kadrosu ve yaptıkları işler şu şekildedir; Kervansaray ve ona ait vakıf gelirleri ile masrafların idaresinin başına bir “mütevelli”, bu işlerin yürütülmesi için bir “müfettiş” ile bir “nazır” tayin edilmiştir. Bu üç kişi aynı zamanda bütün vakıf idaresini teftişe yetkiliydi ve memurların maaşlarının artırılması, yeni memurların alınması, vakıf gelirlerinin yeni arazi ve akar satın alınarak tekrar kervansaraya vakfedilmeleri gibi bütün işlere bakmaktaydı. Bu kişilerden başka kervansaray içinde bulunana mescitte yolculara namaz kıldırarak için bir “imam” ve “müezzin”; handa yolcuları kabul eden, onların yemek ve yatmak gibi işleri ile dinlenmelerini sağlayan “mihmandar”, erzak ve ambar işleri için “havayic”, hana gelen

hayvanların bakımından sorumlu “hancı”; “aşçı”, “ayakkabıcı”, “nalbant” ve “baytar” ile dışarıdaki işleri takip eden bir “atlı” görev yapmaktaydı. Kervansaray vakfiyesinde hana alınan malzemeler sayılmasıyla beraber, her yolcuya her hangi bir ayırım yapılmaksızın günde eşit olarak 1kg. ekmek, 250gr. pişmiş et ve bir çanak çorbanın ücretsiz verildiği; bundan başka her cuma akşamı bal helvası yapıp herkese dağıtıldığı da anlaşılmaktadır. Hatta kervansaraydaki hastaların iyileşinceye kadar tedavi edilmesinin, öldüğü takdirde ise cenaze işlemlerinin ücretsiz yapılması da şart koşulmuştur (Ersoy, 1996, s. 17).

Memluk Sultanı Baybars’ın Kayseri seferinde orduda bulunan Muhiddin bin Abdüzzahir bu seferinden bahsederken, yolda uğradıkları kervansarayın da güzel bir tasvirini yapmıştır. Buna göre;

Hanın surları ve surlar üzerinde, köşelerde, kuleleri olup büyüklüğü yüksekliği dolayısıyla en güzel binalardan biridir. Duvarları yontma ve mermer gibi cilalı kırmızı taşlardan yapılmış olup, üzerinde, kalemle emsalini resmetmek imkânsız olan, nakışlar ve resimler vardır. Kapısının dışında iki kapı arasında kaldırımla döşenmiş Rabaz⁸ gibi müstahkem surlarla çevrili bir yer vardır ki, burada dükkânlar bulunur. Hanın kapıları en iyi demirden yapılmıştır. İçerisinde yazlık köşkler (Evavinü’s-sayfiyye), kışlık mekânlar vardır. Kervansarayın güzelliğini, mahiyetini oradan geçmedikçe tasvir etmek imkânsızdır. Yaz ve kış, içinde her şeyi bulmak mümkündür. Kervansarayda hamam, hastane (bimaristan), ilâçlar, yatak ve yemek takımlar ve ahırlar vardır. Her yolcu derecesine göre misafir edilir. Sultan yani Baybars, oradan geçerken kervansarayda misafir kaldı. Buna ait büyük vakıflar vardır ki, bunlar civarında ve başka beldeler de bulunur. Hanın gelir ve masraflarına ve vakıf gelirlerine bakmak için orada daireler (devavin), memurlar ve katipler mevcuttur. Tatarlar bunun gelirine dokunmadıkları için eskisi gibi işlemeye devam etti. (O. Turan, 1946, s. 481-482)

Kervansaraylara giriş, çıkış da denetim altında olmalıydı. Elimizde bu döneme ait kesin kaynaklar bulunmamakla beraber, kervansarayların Osmanlı dönemindeki denetimlerine ilişkin bilgiler, konunun aydınlatılması açısından önemlidir. Evliya Çelebi’nin ifadesine göre, güneşin batışından itibaren kapatılan kapılar ancak sabah güneşin doğuşuyla birlikte açılır. Bu süre içinde yolcuların dışarı çıkması yasak olup ancak dışarıdan gelen

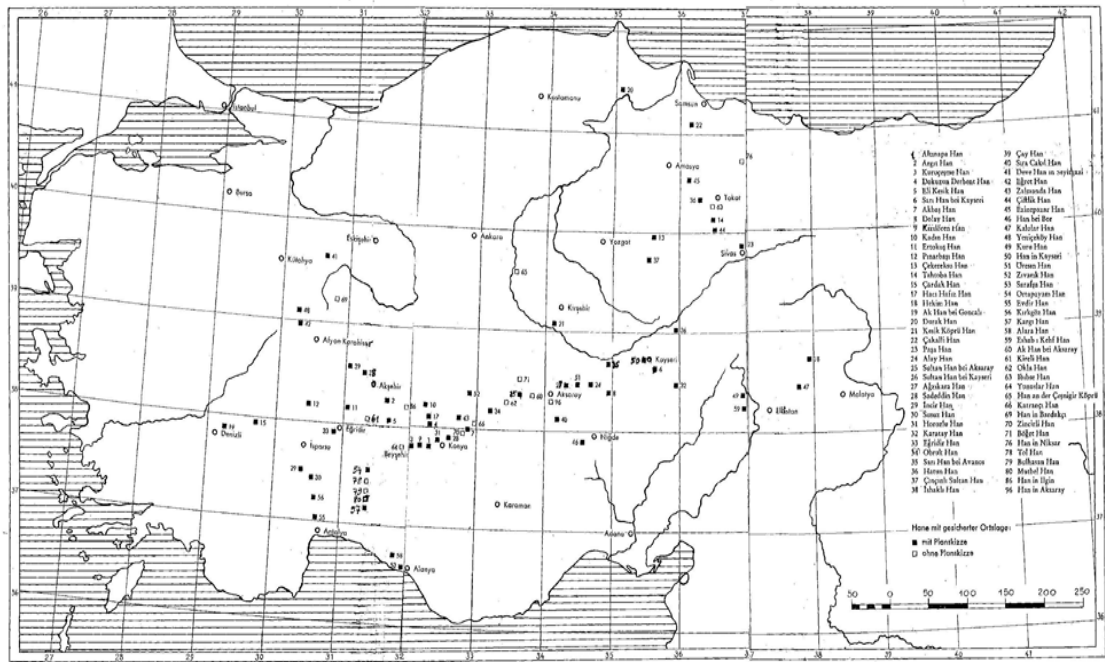
⁸ Orta Çağ’da İslam şehirleri, iç ve dış olmak üzere, iki kısımdan oluşurdu ve dış kısma zâhir veya rabaz, iç kısma da bâtin veya şehristân adı verilir (O. Turan, 1946, s. 482).

yolcular içeri alınabilirdi. Sabah herkes kalktıktan sonra hancılar yolculara seslenerek mallarının, canlarının, atlarının ve namuslarının tamam olup olmadığını sorar ve bütün yolcular tamam dedikten sonra kapıları açarlardı. Hancılar böyle bir uygulama yapmadan kapıları açtıkları takdirde, bir zarar söz konusu olursa, bunları karşılamakla yükümlüydüler (Ersoy, 1996, s. 17).

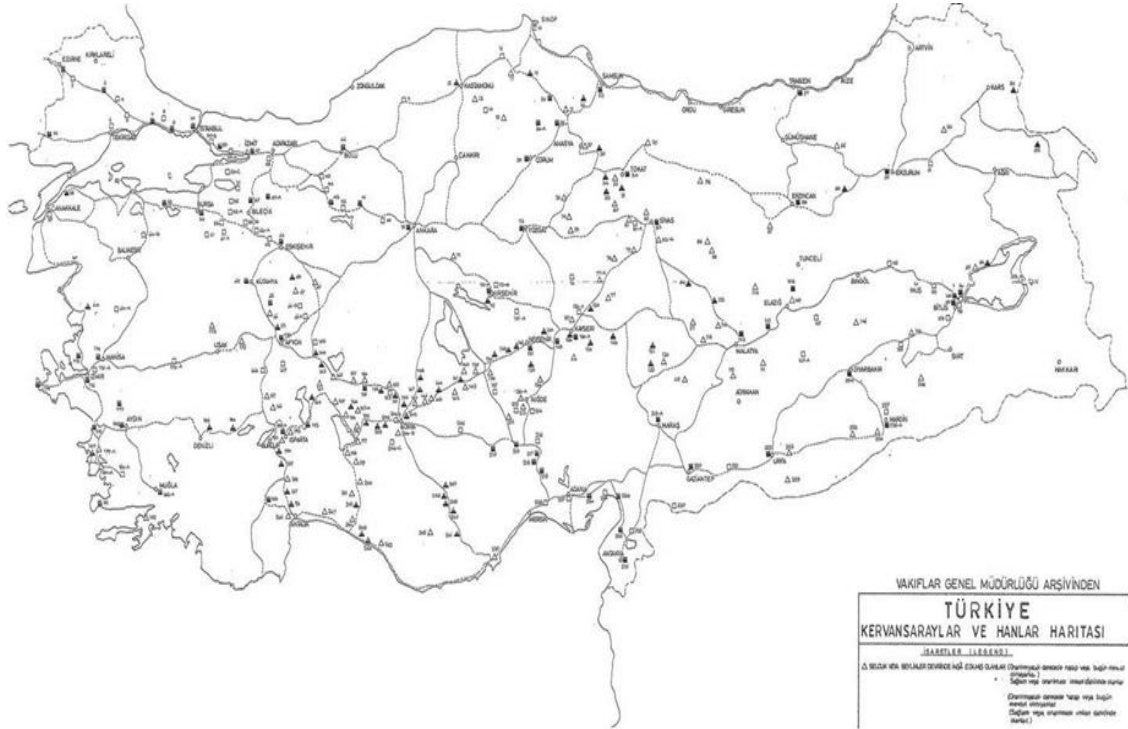
Kervansaraylar barış zamanında ticaret yapısı, savaş zamanında da askeri amaçlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Derbent ve Posta Teşkilatı'na da hizmet verdiğini kabul edilmektedir (Aytaç, 2002, s. 862).

Anadolu Selçuklularının 1243 Köseadağ yenilgisi sonrası Moğollara bağlı olduklarından onlara vergi ödedikleri de bilinmektedir. Ancak bu dönemde Anadolu'da imar faaliyetleri azalmadığı gibi, yapıların boyutları büyümüş, yükseltileri artmış, zengin süslemeli eserler meydana getirilmiştir (Aytaç, 2002, s. 862). Ancak, Selçuklu kervansarayları, Osmanlı devrinde, bir taraftan Anadolu'da milletlerarası ticarî faaliyetlerin durması, öte yandan Osmanlı yollarının Anadolu Selçuklu yollarıyla çakışmaması, hanların önemini düşürmüş, birçoğunu az işleyen yollar üzerinde birer zaviye haline getirmiştir (O. Turan, 1046, s. 492).

Anadolu Selçuklu kervansarayları, sayıları ve büyüklükleriyle 12. yüzyıl ile 13. yüzyılın birinci yarısındaki ticari ve iktisadî hayatın yoğunluğunu göstermektedir. Aynı zamanda vakıf oldukları için bu müesseselere has olan zihniyeti ve sosyal teşkilatı ile de bu yüzyıllarda Selçuklu medeniyetinin ulaştığı yüksek seviyeyi de göstermektedir (Yetkin, 1962, s. 8).

Harita. 6: Anadolu Selçuklu kervansarayları (Erdmann, 1961)

Harita. 7: Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemi kervansarayları ve İpek Yolu (Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi)

3. YAPI TANITIMI

3.1. YAPININ YERİ VE ADI

Burdur'un Bucak ilçesi, Susuz Köyü sınırlarında yer almaktadır. Susuz Han, yerleşimin dışında tek başına bulunmaktadır (Fot. 1-2).

Araştırmacı K. G. Lanckoronski, yapıdan Susuz Han adıyla ilk kez bahsederek, köyden ve köyün arkasında yer alan dağların da bu isimle anıldığından söz ederek, hanın isim kaynağının nereden geldiği hakkında fikir vermektedir. Benzer şekilde Anadolu Selçuklu hanları üzerinde çalışan Kurt Erdmann, hanın ismini bir su kaynağından ya da köyde bulunan bir çeşmeden aldığını ifade etmektedir (Erdmann, 1961, s. 111 ; Duymaz, 2007, s. 273).

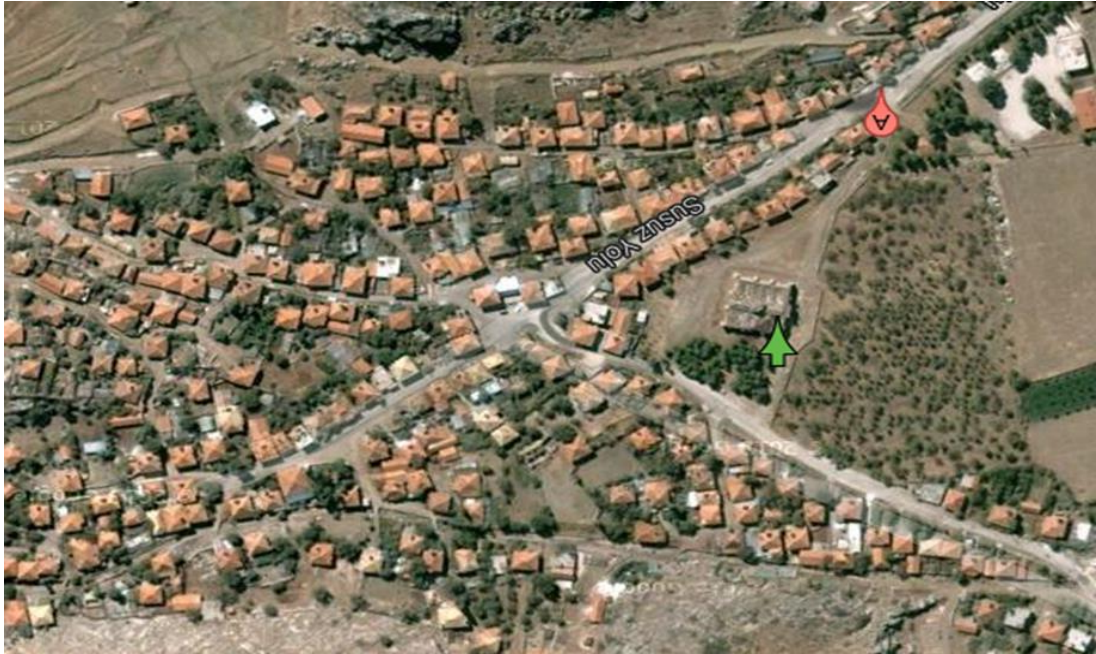
Yerli halk arasında süregelen köyün adıyla ilgili rivayete göre; Eski köy adıyla anılan ilk yerleşim yeri, günümüzdeki yerleşim biriminden 2 km. uzaktadır. Eski Köy'deki susuzluk yüzünden halk göç etmeye başlar, göç sırasında bir kadına ait keçi sürüsünden bazı keçiler sürüden ayrılırlar, geri döndüklerinde keçilerin bıyıklarının ıslak olduğu görülünce, su kaynağı bulunarak oraya yerleşilir. Günümüzde varolan ama suyu kuruyan çeşmenin de o kadın tarafından yaptırıldığı söylenir. Sonra da köyün adı Susuz Köy olarak tanınır.¹

Susuz Han, Akdeniz'in en önemli limanlarından Antalya'yı kuzeye bağlayan kervan yolu üzerindeki hanlardan biridir (Har. 7). Antalya'dan 74 km. uzaklıktaki han, aynı güzergâh üzerinde bir önceki konaklama noktası Kırkgöz Han'dan 44 km. kuzeyde bir sonraki menzil yeri olan İncir Han'dan ise 16 km. güneydedir. Susuz Han bu güzergâh üzerinde Antalya'dan hareketle Evdir ve Kırkgöz Han'dan sonraki üçüncü konaklama noktasıdır (Demir, 1988, s. 16).

¹ Eylül 2013 tarihinde araştırma amacıyla köye gittiğim zaman köy halkından bu bilgiye ulaşılmıştır.

Harita. 8: Antalya-Burdur-Konya yol şebekesi (Şaman Doğan, 2014)

Fotoğraf. 1: Susuz Köy ve Susuz Han'ın genel görünümü (Google Maps, t.y)

Fotoğraf. 2: Susuz Han ile köyün bağlantısı (Shim, 2013)

3.2. TARİHLENDİRME

Kitabesi² ve vakfiyesi bulunmayan yapı, araştırmacılar tarafından mimari ve süsleme özelliklerinden hareketle II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine tarihlendirilmektedir.

Erdmann, en yakın ilçe merkezi Bucak'ta yer alan ve aynı dönem içerisinde inşa edilen İncir Han'la eşzamanlı (1239-40) yapılmış olduğunu belirtmektedir (Erdmann, 1976, s. 68).

² Susuz Han taç kapısı, Evdir Han ve Ağzıkara Han'ın taç kapıları ile gerek gösterişli olması, gerek mimarî kompozisyon yönünden benzerlikleri göz önünde alındığında, bugün mevcut olmayan Susuz Han kitabesinin de, taç kapının bugün kısmen yıkılan en üst seviyedeki taş sırası içinde yer alması gerektiği söylenebilir. 1940 yılında yayınladığı kitabında, Antalya civarındaki eserleri inceleyen ve bu arada mevcut kitabeleri de okuyan Süleyman Fikri Erten, bu handan bahsederken kitabeyi görmediğini belirtmektedir. Benzer ifade Riefstahl'da da vardır (Demir, 1988, s. 18). Dolayısıyla kitabeye dair henüz bir bilgiye ulaşılmamıştır.

Bu dönem içerisinde inşa edilen diğer hanlar; İncir Han, Kırkgöz Han, Şarapsa Han, Kargı Han, Eğirdir Keyhüsrev Han, Mahperi Hatun Han, Ağzıkara Han, Zazadin Han, Cincinli Sultan Han, Çekereksu Han'dır (Duymaz, 2007, s. 274).

Ayrıca Semra Ögel ise, taç kapının süsleme özelliklerine göre hanın 1240-50 arasında yapılmış olabileceğini söylemektedir (S. Ögel, 1987, s. 43).

Bunun yanı sıra, bir araştırmacı ise, aynı ejder motifli süslemelere sahip Kayseri-Sivas yolundaki Sultan Han'ın inşa tarihi göz önüne alarak, Susuz Han'ın belki I. Alâeddin Keykubad dönemi yapısı, belki de baba-oğul bu iki sultan döneminde yaşamış aynı mimar ve taş ustalarının elinden çıkmış yapılardan biri olması ihtimalli olabileceğini ileri sürmektedir (Demir, 1988, s. 18).

3.3. BANİ

II. GIYASEDDİN KEYHÜSREV(1237-1246)

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. Alâeddin Keykubad'ın büyük oğlu ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev' in torunudur. Kitabelerden anlaşıldığına göre annesinin adı Mahperi/Huand Hatun'dur. Kalolonoros /Alâye hakimi Kirfard' ın kızı olduğu kabul edilen bu kadın, arkasında çok sayıda önemli vakıf eserleri bırakmış ve oğlunun İstanbul Latin İmparatoru II. Baudouin'e yazdığı mektuba göre, kocası ölünceye kadar da hıristiyan iken daha sonra din değiştirerek islamiyeti seçmiştir (O. Turan, 2001, s. 620) .

Babası I. Alâeddin Keykubad, 1228 yılında, Mengüçük Beyliği'ne son vererek topraklarını Anadolu Selçuklu ülkesine katınca, henüz oldukça küçük yaşta olan oğlu II. Keyhüsrev' i, Antalya Sü-başı Mübarizüddin Er-Tokuş'un atabeyliğinde Erzincan'a melik tayin eder. Meliklik döneminin başlangıcında, babası tarafından hizmetine verilen Selçuklu kuvvetleriyle, Trabzon Rum Devletinin merkezi Trabzon'u da hedefleyen bir sefer düzenlemiştir. Şüphesiz sefer II. Keyhüsrev'in adına gerçekleşmiş olsa da henüz çocuk yaşta olmasından dolayı sevk ve idare tamamen atabeyi Er-Tokuş'un kontrolündeydi. Bu sefer münasebetiyle Selçuklu kuvvetleri Maçka'dan Trabzon önlerine kadar geldilerse de şehri ele geçirmek mümkün olmamıştı. Bu seferden kısa bir süre sonra Er-Tokuş'un ölümü üzerine babası I. Alâeddin Keykubad, atabeyliği vazifesine deneyimli devlet adamlardan Şemseddin Altun Aba'yı tayin etmiştir (Çakmak, 2012, s. 396).

I. Alâeddin Keykubad'ın, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den başka Eyyübi melikesinden doğma İzzeddin Kılıçaslan ve Rükneddin adlı iki oğlu daha vardı. Ölümünden önce Sultan, İzzeddin Kılıçaslan'ı yerine veliaht olarak tayin etmiştir. Bu tercihte Keykavus'un hıristiyan anneden doğmuş olmasının rolü olacağı gibi onun babası tarafından kişilik olarak uygun görülmemesi de etkili olsa gerekir (Çakmak, 2012, s. 396). Nejat Kaymaz ise Eyyübi melikesinden olan oğullarından birini Anadolu Sultanlığına, diğerini de Suriye Hükümdarlığına veliaht yapmasının, I. Alâeddin'in

Doğu'ya doğru genişleme ve Doğu'ya hakim olma gaye ve politikasının devamı olduğunu ifade eder. İfadesine göre büyük oğlu II. Keyhüsrev'i saltanattan mahrum etmesi ve merkezden uzaklara göndermesi bununla ilgilidir (Kaymaz, 2009, s. 29).

I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra devletin en iktidarlı beyleri, II. Keyhüsrev ve veliaht taraftarları olarak karşı karşıya gelen iki grup halinde ortaya çıktılar. Bunlardan II. Keyhüsrev taraftarlarını yerli beyler, İzzeddin taraftarlarını da sultanın en güvendiği adam yerli Beylerbeyi Kemaleddin Kâmyâr harici, "Harezmli" yabancı beyler teşkil ediyordu. Moğollara karşı tedbir olarak hizmete alınan Harezmlilerin, devletin orta yerinde önemli vilayetler iktâ edilerek, kayda değer mevkiiler verilmesi, Selçuklu beylerinde hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Başlangıçtan beri yerli beyler ile Harezm beyleri arasında olan iktidar mücadelesi devam ederken, sultanın yerli beylere karşı Harezmlilere kıymet vermesi ve onlara dayanması, yerli beylerin onlara karşı nefretlerini arttırdığı gibi, şüphe ve korku içine düşmelerine yol açmıştır. Bu durum, I. Alâeddin Keykubad'ın zehirlettirilip ölmesi için başlıca sebep olmalıdır. Bazı tarihçiler de I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu II. Keyhüsrev tarafından zehirlendiğinden bahsederler. Büyük şehzade olduğu halde, saltanattan mahrum bırakılmasıyla, I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünde II. Keyhüsrev'in hiç şüphesiz babasına karşı beslediği kin hesap edilirse, zehirlenme hadisesinde II. Keyhüsrev'i alakasız görmek imkânsızdır. Ancak, bu teşebbüsün doğrudan doğruya II. Keyhüsrev'den geldiğini de kabul etmek zordur. Çünkü böyle tuzak kurmaya kalkabilmesi için onun ne yaşı, ne de cesareti ve zekâsı müsaitti (Kaymaz, 2009, s. 30-31).

Henüz I. Alâeddin Keykubad'ın cenazesi Sarayında iken, II. Keyhüsrev'in taraftarları bir dizi tertipleriyle onu tahta çıkarmayı başarmışlardır. I. Alâeddin Keykubad'ın Mahperi Hatun ile 1221 yılında evlenmesi ve 1237 yılında ölümü göz önünde bulundurulduğunda II. Keyhüsrev'in tahta çıkışında en fazla 16 yaşında olduğu kabul edilir. Dolayısıyla iktidar mücadelesinde kendinden ziyade devlet mekanizması içinde bir rekabeti kaçınılmaz kılan şartların oluşturduğu taraftarları onun adına bir işi başarmışlardır. Bunlar; atabeyi Sadettin Köpek, Şemdeddin Altun-Aba, Taceddin Pervana, Cemaleddin Ferruh Lala ve Gürcü oğlu Zâhirüddeve gibi isimlerdi. Ölüm hadisesinin hemen ardından II. Keyhüsrev'i Keykubadiye'den Kayseri Sarayı'na götürerek kendisine biat edip saltanatını tebrik etmişlerdir (Şevval 634 H./ Haziran 1237

M.). İzzeddin'in tarafını tutan Kemaleddin Kamyar, Hüsameddin Kaymeri ve Harezm beylerinin en büyüğü Kayır Han gibi isimler ise olup bitenlere karşı tavır almakta gecikmişlerdir. Taraftarların başında olan bu üç isim yapacakları bir şeyin kalmadığını görerek Kayseri'ye gidip yeni Sultanı tebrik etmişlerdir (Çakmak, 2012, s. 396).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Selçuklu tahtına oturduktan sonra, Kayseri'de bulunan elçileri kabul ederek, babasının Ögedey Han'a yollamak için hazırladığı elçiye Moğolistan'a göndermiştir. Halep Hükümdarı Melik Nasır ile babası zamanında yapılan antlaşma yeniledi ve iki taraf arasında evlenme yoluyla akrabalık kurulmuştur. Diğer Eyyübi melikleri ile Artuklu hükümdarları Selçuklulara tâbi olmuşlardır. Bu suretle Eyyübi hükümdarı Melik Kamil tek başına kalmıştır (Sevim ve Merçil, 1995, s. 468). Sultan, Melik Kamil'e karşı ittifak teklifi reddetmiştir. Ancak Melik Kamil'in tecavüzüne karşı, onları emniyete almak için, Keykubad zamanında yapılan olan antlaşmalar yenilenmiştir. Yeni sultanın tahta çıkmasından sonra, komşu devletlerle ilişkilerde, genelde I. Alâeddin Keykubad'ın siyaseti takip edilmekle beraber, daha yumuşak ve barışçı bir yol tutulmuştur. Sultan ve taraftarları, I. Alâeddin Keykubad zamanında mevcut olan dış ilişkilerindeki anlaşmazlıklarını ortadan kaldırarak, gerginlikle geçen tahta çıkma hadisesinin sebep olduğu sorunları halletmek için zaman kazanmak istiyormuşlardır (Kaymaz, 2009, s. 38).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, başlangıçta kendisine biat etmek istemeyen devlet adamlarına pek güvenmiyor, tahta geçmesini sağladığı için sözünden çıkamadığı Sadettin Köpek de onları ortadan kaldırması için kendisine devamlı telkinde bulunuyordu. Genç Sultan önce Harezmîlerin başı durumundaki Kayır Han'ı Pınarbaşı Kalesi'nde zindana attırdı ve çok geçmeden emir ağır zindan hayatına dayanamayıp ölmüştür. Bunun üzerine Harezmîler Selçuklu hizmetinden ayrılıp Şanlıurfa tarafına çekildiler ve çapulculuğa başladılar; kalabalık bir Türkmen kitlesi de onlara katılmıştır. Kemaleddin Kamyar kumandasındaki bir Selçuklu ordusunu bozguna uğratan Harezmîler böylece Güneydoğu Anadolu'da bir süre bağımsız şekilde yaşamışlardır. II. Keyhüsrev daha sonra Sadettin Köpek'in telkinleriyle, Selçuklu Devletine yıllarca büyük hizmetlerde bulunan Kemaleddin Kamyar, Şemseddin Altunaba, Hüsameddin Kaymeri ve Taceddin Pervane gibi değerli ve yetenekli devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırmıştır. Hatta eski veliaht İzzeddin Kılıçarslan ile kardeşi Rükneddin ve

anneleri Adiliye Hatun'u da önce hapse attırmıştır, sonra da öldürttü. Artık II. Keyhüsrev'in karşısında saltanat rakibi kalmamıştır; fakat Eyyübiler'e karşı kazandığı Samsat (Sümeysat) zaferinden sonra Sadettin Köpek, Selçuklu hanedana mensup olduğu rivayetini yayarak tahta geçmeyi planlamaktaydı (Sevim, 1992, s. 349).

Çevresinin etkisinde kalan ve yönetim zaafiyeti gösteren Sultan karşısında, Sadettin Köpek siyasette kuklacı rolü oynuyordu. İbn Bibi onun huzura kılıçla girmeğe başladığını ve bunun, sultanın can korkusuna düşmesine yol açtığını söylerken (İbn Bibi, 1996, s. 430), Frer Simon, Sultan'ı boğmak için bir ip taşıdığının görüldüğünü kaydetmiştir. Sadettin Köpek'in silahlarını doğrudan doğruya kendisine yöneltince Sultan, yaptığı hatayı anlar ve kendisinin yok ettirdiği kuvvetli emirlerin eksikliğini hissetmeye başlamıştır (Kaymaz, 2009, s. 53). Sonuçta Sultan II. Keyhüsrev, Sivas subaşı Hüsameddin Karaca'nın desteğiyle Sadettin Köpek'i Kubadabad Sarayı'nda öldürtmeyi başarmıştır. Hadisenin 1239 yılı İlkbahar başlarında gerçekleştirildiği kabul edilmiştir (Kaymaz, 2009, s. 55).

Sadettin Köpek'in ölümü sonrasında Selçuklu Devleti sırasında kudretli bir idareciden yoksun kalmıştır. Çünkü hayattayken ordunun düzeni, halkın refahı ve ülkenin asayışı oldukça yerinde idi. Kusurlarına rağmen, Sadettin Köpek, devletin ihtiyacı olduğu bir kumandan ve devlet adamı kabul edilirdi. Sadettin Köpek'in de katledilmesi ile Selçuklu Devleti'nin büyük emirler, ortadan kalkmış olmuştur. Köpek'in öldürecek kadar tehlikeli bulmadığı ve sadece mevkilerinden uzaklaştırdığı veya korkudan ortadan çekilmelerine sebep olduğu kabiliyet ve tecrübe bakımından ikinci derecede olan kimseler, şimdi idarî makamları işgal edecekmişlerdir (Kaymaz, 2009, s. 56).

Sultan Köpek'in azlettirip bir cami köşesinde oturmaya mecbur bıraktığı Celaleddin Karatay'yı çağırıp gönlünü almıştır. "Taştane"yi ve "hassa hazinesi (hazi-ne-i has)"ni yeniden ona teslim etmiştir. Sahib Şemseddin'i naibliğe, Sahib Mühezzebüddin'i de vezirliğe atamıştır. Pervaneliği Veliyyüddin Tercüman'a, tercümanlığı da tarihçi İbn Bibi'nin babası Mecdüddin Muhammed el-Ca'feri'ye vermiştir. Atamalar yapıldıktan sonra II. Keyhüsrev, Kubadabad'dan kalkıp Konya'ya gelerek gençliğinin sonbaharını şarap kadehiyle kutlamaya başlamıştır (Bîbî, 1996, s. 482).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Sadettin Köpek'i ortadan kaldırdıktan sonra kendi eğlencelerine dalarken, bir sürü dalkavuk kimse de onun etrafını sarmıştır. Gürcü prensesi ile evlenince, melikenin akrabaları ve soydaşları Saraya yerleşerek yüksek mevkilere getirilmiş ve zengin ıktalar elde etmişlerdir. Sultanın kadınlara ve özellikle Gürcü Hatun'a karşı düşkünlüğü, çıkarın peşinde koşan devlet memurları tarafından kullanılıyordu (Kaymaz, 2009, s. 58).

Sadettin Köpek'in öldürülmesinden sonra yeniden devlet hizmetlerine alınan Harezmîlerin çok geçmeden tekrar yağma ve soygun hareketlerine başlamaları üzerine bölgeye sevk edilen birlikler Harran'da onları yenilgiye uğratmıştır. Ardından Diyarbakır kuşatılarak 638 H./1240 M.' de teslim alındı ve Siverek, Ergani, Çermik gibi kale şehirler fethedilmiştir (Sevim, 1992, s. 349). Doğu Anadolu'ya sahip olmak isteyen Anadolu Selçuklularının, fethine büyük bir önem verdikleri ve beş sene zarfında defalarca kuşattıkları Diyarbakır sonuçta ele alınmış olmuştur. I. Kılıç Arslan'dan beri Selçuklu sultanlarının Doğu'da Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu diriltmek hususunda beslediği ümitlerini aynen benimseyen II. Keyhüsrev ve idareciler, Diyarbakır fethinin yarattığı sevinçle bunun teminini hayal etmeye başlamışlardır (Kaymaz, 2009, s. 82).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yetersizliğine ve büyük devlet adamlarının öldürülmüş olmalarına karşın I. Alâeddin Keykubad'ın bıraktığı maddî ve manevî miras yaşıyor; Anadolu'nun iç ve dış kudreti, komşu hükümdarlar üzerinde metbû olarak hâkimiyeti ve diğerleri üzerinde de yüksek itibari ile devam ediyordu. Başta Halep hükümdarı ve diğer Eyyübi melikleri, Mardin Artukluları, Kilikya Ermeni Krallığı, Trabzon ve İznik Rum devletleri II. Keyhüsrev'in sultanlığını tanıyor; antlaşmaya göre kendisine asker ve haraç gönderiyor; adına hutbe okutup sikke darpettiriyorlardır. Böylece Selçuklu Devleti fetihlerine devam ederek Anadolu'da medenî ve iktisadî yükseliş ile birlikte imâr ve inşa faaliyetleri de duraklamadan sürdürülmüştür. Selçuklu devletinin bu durumu karşısında Moğollar da Anadolu'ya karşı istila ve tecavüze cesaret etmeye kaygılı idiler (O. Turan, 2002, s. 420).

Moğolların istilasını nedeniyle Batı'ya doğru kaçarak, Güneydoğu Anadolu ve Suriye sınırlarında yoğunlaşan göçebe Türkmenler, aynı bölgelerde oturan Harezmîlerin yağma ve tahrip hareketlerine paralel olarak göçebeliğin yerleşik hayatla uyuşamaması sebebiyle ve geçimlerini sağlamak için geniş çapta yağma hareketlerine girişmişlerdir.

Amasya civarında bir zaviyesi bulunan Ebü'l-Bekâ Baba İlyas-ı Horasânî adlı bir şeyh, kendisini peygamber kabul eden Türkmenler arasında Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı büyük bir siyasî ve içtimaî isyanın başlamasına sebep olmuştur. Baba İlyas, oldukça zor şartlar altında yaşayan ve idareci sınıfla da yerli halkla da çok sayıda sorunu bulunan Türkmenleri Selçuklu hükümetinin baskısından kurtaracak bir kurtarıcı olarak ortaya çıkmış ve bu yönüyle Türkmenler tarafından canla başla benimsenmiştir. Baba İlyas'ın önde gelen halifesi Baba İshak'ın şeyhi adına örgütleyip yürüttüğü Babai Ayaklanması denilen bu hareket çok hızlı ve kanlı biçimde gelişti ve ancak Kubadabad Sarayı'na sığınan II. Keyhüsrev'in doğu sınırlarını Moğollara karşı korumak amacıyla Erzurum'da bulunan orduyu çağırması üzerine bastırılabilmiştir (Sevim, 1992, s. 349).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin başarılı sultan ve yöneticileri sayesinde elde ettiği görkemli yaşam ağır şekilde yıpranmıştır. Bu durum büyük bir fetihle Selçuklu sınırlarına kadar dayanan Moğol kuvvetleri bakımından çok önemliydi. Çünkü onlar fetihlerini Batıya doğru daha da genişletmek niyetindeydiler. Fakat Anadolu Selçuklu Devleti'nin sahip olduğu güç konusunda önemli endişeleri vardı. Babailer İsyanında sergilenen başarısızlık, Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu gerçek durumun bütün boyutuyla dost- düşman herkes tarafından görülmesine yol açmış, yani büyü bozulmuştur (Çakmak, 2012, s. 404).

Çağdaş Beauvais¹ in *“Babanın az sayıdaki kuvvetlerle Selçuklulara karşı zafer kazandığını görünce cesaretini artırmış ve Türkleri zayıf görerek ertesi yıl bütün Türkiye'yi istilaya giriştiler”* dediği gibi (O. Turan, 2002, s. 429). Moğollar Babai isyanı sırasında Selçukluların zayıf bir durumda olduğunu ve sultanın zayıflığını anlayınca, 1242 yılı sonbaharında Baycu Noyan Selçuklu ülkesine girerek Erzurum üzerine yürüdü, şiddetli bir muhasara ve savaşlardan sonra şehri işgal ve tahrip etmiştir (Sevim ve Merçil, 1995, s. 471). Erzurum faciası, son zamanlarda yapılan hataların bir neticesi idi. Moğollar Doğu sınırlarında belirdikleri sırada, Selçuklu ordusu tekrar Silvan/Meyyafarikin seferi için hazırlanıyordu. Sınırın korunması muhafazası için küçük bir kuvvet yollanmıştır. Moğollar aniden Erzurum'a saldırdıkları zaman Sultan destek göndermekte de geç kalmıştır. Böylece Sultan gereksiz hayallerinin ve tedbirsizliğinin bedelini ağır bir şekilde ödemiştir (Kaymaz, 2009, s. 89).

¹ Vincent de Beauvais, XV. yüzyıl Fransız tarihçisi.

Erzurum'un Moğollar tarafından işgali üzerine artık tehlikenin Anadolu kapılarına dayandığı anlaşıldığında tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu tedbirlerden birisi, Sultanın Eyyübiler ve çevredeki hükümdarlara elçi ve para göndererek askeri yardım istemesi idi. Bu yardıma sadece Halep hükümdarı Melik II. Nasır Salahaddin cevap vermiş ve iki bin kişilik bir kuvvet göndermişti. Sultan Selçuklu ordusunu Kayseri'de toplayarak Sivas'a doğru hareket etmiştir. Baycu Noyan kumandasındaki Moğollar da Sivas'a doğru ilerliyorlardı (Merçil, s. 520). II. Keyhüsrev yine büyük bir askeri hata işleyerek (O. Turan, 2002, s. 434), tecrübeli devlet erkânı, malzeme ve erzak bakımında, bir üs halinde bulunan ve savunması daha uygun olan Sivas'ta kalarak, yorgun gelecek düşmanı karşılaşma fikrindeydiler. Fakat Sultan'ın etrafındaki genç ve seviyesiz kumandanlar his ve heyecan uyandırarak, Sultan'ı ikna ederek, orduyu Erzincan istikametinde şevketmişlerdir. Netice olarak Sultan ciddi devlet adamlarının düşüncesi ve tavsiyeleri yerine, cahil ve iş bilmeyenlerin heyecan ve arzularına göre karar vererek yirmi bin kişilik öncü kolu ovaya indirmiştir (O. Turan, 2001, s. 626).

Moğollar bu hücum karşısında, önce geri çekilmişler, sonra da geri dönerek Selçuklu kuvvetlerine saldırarak mağlup etmişlerdir. Bu mağlubiyet Selçuklularda panik havası yaratarak bazı kumandanlar da kaçmayı tercih etmiştir. Kaçanlardan biri de beceriksiz ve korkak Sultan idi. Aslında Selçuklu ordusunun büyük kısmı daha savaşa girmeden mağlup olmuştur (Temmuz 1243). Selçukluları mağlup eden Baycu Noyan sırasıyla Sivas, Kayseri ve Erzincan'ı yağmaladı ve tahrip etmiştir (Sevim ve Merçil, 1995, s. 472). Aslında Köseadağ'a sevk edilen ordu, o güne kadar Selçuklu sultanlarının topladığı orduların en büyüğü idi. Ama ordu kendisinin yarısı kadar olan Moğol ordusu karşısında bir öncü çarpışma ile dağılıvermiştir ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının başlangıcı olan bir felakete dönüşmüştür (Kaymaz, 2009, s. 95). Beauvais Köseadağ mağlubiyeti hakkında şöyle ifade etmişti. *"Türklerin mağlubiyetine hayret etmemelidir; zira Sultan muharebe akşamı tamamıyla sarhoş idi."* (O. Turan, 2001, s. 626) Emir Mübarizüddin Çavlı ve Sahib Mühezzibüddin Ali ise, *"Sultanın erazil ile oturup kalkmasının, sefiller ve cahillere yakınlık kurmasının uğursuzluğu"* demişti (İbn Bibi, 1996, s. 526, 531 ; Kaymaz, 2009, s. 96).

İstilanın dehşeti karşısında Anadolu şehirlerinden çok sayıda insan ve özellikle zenginler Halep'e ve Suriye'ye kaçmışlardır. Her taraf ve yollar kaçan insanlarla

doluydu ve Sultan da kaçanların başında idi. Babai hareketi sırasında Beyşehir Gölünde bir adaya veya Kubadabad Sarayı'na saklanan II. Keyhüsrev, Köseadağ'dan ayrılınca da Tokat, Ankara üzerinden önce Antalya'ya, orada da kendisini emniyette görmeyerek Menderes havzasına gider; Ancak barış imzalandığını öğrendikten sonra Konya'ya dönmüştür. Kayseri'ye gelen Sultanın anasının istila karşısında kızıyla Halep'e kaçarken Ermeni kralı Moğollara yaranmak için onları teslim etmiştir. Ermeniler Halep'e kaçmak için kendilerine sığınan Türklere tecavüz etti ve mallarını yağmalamışlardır (O. Turan, 2002, s. 442).

Selçuklu Devleti tam manasıyla başıboş bir manzara yansıtırken, Vezir Mühezzibüddin Ali ve Amasya kadısı Azerbaycan'daki Mugan ordugâhına gittiler. Burada Moğollar ile yapılan görüşmeler sırasında Vezir, Selçukluların sayısız kale ve askerlere sahip olduğunu söyleyerek Anadolu'ya kolaylıkla hakim olunamayacağını ifade etmiştir. Neticede Selçukluların Moğollara yılda 360.000 dirhem (gümüş) para, on bin koyun, bin sığır, bin deve vermesi kararlaştırılarak iki taraf arasında bir barış yapılmıştır. Sultan ise barış girişimlerini duyduğu zaman Konya'ya dönmüştür (Sevim ve Merçil, 1995, s. 473).

Selçuklu Devleti'nin Moğol istilası sonrasında Kilikya Ermeni Krallığı'na açtığı intikam savaşı, uğradığı büyük felaketlere rağmen, oldukça kısa zamanda toparlandığını ve komşuları karşısında hala üstün kudrete sahip olduğunu gösteren dikkate değer bir durumdur (Kaymaz, 2009, s. 105). Fakat muhasara sırasında ordunun merkeze dönmesi haberi gelmiştir. Çünkü Alanya'da bulunan Sultan aniden ölmüştü. II. Keyhüsrev'in ölümü Arap kaynaklarındaki bir rivayete göre, beslediği vahşi hayvanların ısırması neticesinde meydana gelmiştir (O. Turan, 2001, s. 628). Ayrıca çağdaş Ermeni tarihçisi Sempad ise Alanya kalesinde içki içmekle meşgul bulunan Sultanın 'imdat! İmdat!' diye bağırarak başka bir şey söylemeden öldüğünü yazmaktadır (O. Turan, 2002, s. 454). Kaynaklara göre II. Keyhüsrev' in ölümünün 643 H. yılı içinde yani 1245 M. sonu ile 1246 M. başında meydana geldiği anlaşılmaktadır (Kaymaz, 2009, s. 107). Sultan, Konya Alâeddin Camii avlusunda bulunan Sultanlar Türbesi'ne gömülmüştür.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in liyakatsizliği ve manevi zayıflığı, yaşanan olaylardan anlaşılmaktadır. Hatta onun içki, eğlence ve kadına düşkünlüğü yanı sıra aklının yetersizliğine, vahşi hayvanlar ile oynadığına ve bunları insanlar üzerine saldırtmaktan

zevk aldığına dair ifadeler, onun kimliği ve şahsiyetini vurgulamaktadır. Bilindiği kadarıyla, II. Keyhüsrev beş kadınla evlenmiştir. Özellikle Gürcistan kraliçesi Rosudan'ın kızı olan Gürcü Hatuna karşı düşkünlüğü dolayısıyla, kestirdiği sikkeler üzerine, kendisini aslan, karısını da onun üstünde, kadın yüzlü bir güneş ile temsil eden tasvir betimletmiştir. Gürcü Hatun Saray'da, memleketinden getirdiği papazlara, dini tasvirlerle, hristiyan görevlilere ve özel bir kiliseye sahip olarak yaşıyordu. Latin imparatoru Baudouin'in akrabasından bir prensesle evlenme teklifine dair bir mektupta da hristiyan kızı için de aynı şekilde ifade edilmektedir ki, bu serbestlik ve imtiyazların sadece Gürcü Hatun için geçerli olmadığı anlaşılır. Selçuklu sultanları ve Türklerin yabancı din ve kavimlere karşı gösterdiği geniş anlayış göz önüne getirilirse, II. Keyhüsrev bir istisna teşkil etmez. Sultan'ın zayıf şahsiyetine karşın, bulunduğu şartlar ve almış olduğu gelişme sayesinde, medeni ve iktisadî ilerleme hızını kaybetmedi. II. Keyhüsrev zamanında pek çok içtimaî, ilmi, ve dini müesseseler kuruldu, büyük mimari yapılar inşa edilmiştir (O. Turan, 2001, s. 628).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yaptırılan mimari eserleri arasında Susuz Han, Kırkgöz Han, İncir Han, Eğirdir Han, Eğirdir Hızır Bey Cami, Uluborlu Büyük Çeşme'dir.²

² Bkz. (Karpuz, 2010, s.131, 215, 219, 371, 374, 382)

3.4 YAPININ GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR VE BUGÜNKÜ DURUMU

Burdur ili, Bucak ilçesi, Burdur – Antalya karayolu üzerinde, bucak kahvelerinin 10 km. güneyinde bulunan Susuz han, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı tarafından 10.7.1982 tarih, A-3740 sayılı kararıyla eski eser olarak tescil edilmiştir (EK-1).

Susuz Han, inşa edildiği tarihten günümüze kadar bazı onarımlar ve değişiklikler geçirerek gelebilmiştir. Hanın kapalı bölümü /barınak ana kütesini korumakla birlikte, avlu bölümü günümüze gelememiştir.

Yapıda, belirleyebildiğimiz ilk çalışmalar 1991 yılında başlayan restorasyona yönelik kazı çalışmalarıdır. Bu çalışmalar sırasında avlu temeline ait bazı blok taşlar ile kapalı bölüm/barınak sekisi üzerinde ısıtma sistemine yönelik bir tandır ortaya çıkarılmıştır. Ancak, ihaleyi alan yüklenici firmanın uygun olmayan yöntemlerle yaptığı çalışmalar yapıda tahribata neden olduğu için onarımlar durdurulmuştur (Bozcu, 2010, s. 200).¹

T.C Kültür Bakanlığı Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Tarafından 02.05.2008 tarih ve 2354 sayılı kararıyla açık avlusunun tespitine yönelik koz yapılmasına karar verilmiştir (Ek-3).

2008 yılında Burdur Müzesi başkanlığı, Konya Selçuk üniversitesi bilimsel danışmanlığında kazı çalışmalarına yeniden başlanmıştır (Fot. 12). Avlu, 5x5m. ölçülerinde açmalara ayrılarak çalışmalara başlanmıştır. Çalışma sırasında avludaki kapalı mekan ve revaklara ait temel izleriyle örtü sistemine ait bazı mimari parçalara rastlanmıştır. Bunlardan hareketle avlunun inşa edilmek üzere tasarlandığı ancak tamamlanamadığı söylenmektedir.² Mimari bulgular dışında Geç Bizans, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait seramik, lüle, yüzük, sikke vb. küçük buluntular

¹ T.C Kültür Bakanlığı Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 28.7.1992 tarih, 1502 no. kararı (Ek-2)

² Burdur Müzesi, 2008 Yılı Kazı Çalışmaları Raporu, http://www.burdurmuzesi.gov.tr/susuz_kervansaray%C4%B1.htm

ele geçmiştir (Fot. 13-15). Sikkeler içinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-46) dönemine ait sikkeler yoğun olarak ele geçmesi, yapının bu dönemde inşa edilmiş olacağı görüşünü desteklemektedir. Osmanlı dönemine ait sikkelerin ele geçmesi, yapının Anadolu Selçuklu döneminden 20. yüzyıl başladığına kadar kullanıldığını göstermektedir.³

2008 onarımlarında da yapının orijinaline uygun olmayan uygulamalar yapılmıştır. Bunların başında yapının kendi taşları yerine yeni taşlar kesilerek yıkılan bölümler yeniden inşa edilmiştir. Bu durumda yapının tarihi dokusuna zarar vermiştir (Bozcu, 2010, s.200). Ayrıca, kapalı bölüm ortasında yer alan aydınlık açıklığının orijinalde, piramidal külah olması gerekirken dilimli kubbe şeklinde tamamlanması yapıdaki kötü uygulamalardan bir diğeridir.

Onarımı tamamlanan yapı bugün her hangi bir şekilde kullanılmamaktadır.

Fotoğraf. 3: Susuz Han, ön cephe / batı cephe (Eba, 1907)

³ Burdur Müzesi, 2008 Yılı Kazı Çalışmaları Raporu,
http://www.burdurmuzesi.gov.tr/susuz_kervansaray%C4%B1.htm

Fotoğraf. 4: Susuz Han, batı cephe

(Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi)

Fotoğraf. 5: Susuz Han, batı cephe ve güney cepheler (Eba, 1907)

Fotoğraf. 6: Susuz Han, taç kapı (Erdmann, 1961)

Fotoğraf. 7: Susuz Han, onarımdan öncesi taç kapı (Karpuz, 2008)

Fotoğraf.8: Susuz Han, onarımdan öncesi batı cephe ve güney cepheler
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi, 1991)

Fotoğraf. 9: Susuz Han, onarımdan öncesi kuzeydoğu cephe
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi, 1991)

Fotoğraf. 10: Susuz Han, onarımdan önce genel görünüm (Wowturkey, 2005)

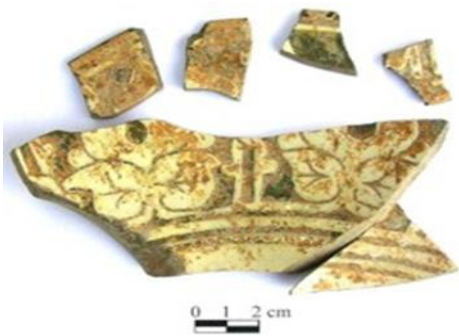
Fotoğraf. 11: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, batıdan doğuya bakış (Definem.org, 2007)

Fotoğraf. 12: Susuz Han, batı cephe ve taç kapı (Flickr, 2009)

Fotoğraf. 13: Susuz Han, avlu ve buluntular (Shim, 2013)

Fotoğraf. 14. a: Avluda kazılarda bulunan 12-13 y.y. kase parçaları (Ekinci, t.y)

Fotoğraf. 14. b: Avluda kazılarda bulunan Geç Bizans dönemi tabak parçaları (Ekinci, t.y)

Fotoğraf. 14. c: Avluda kazılarda bulunan lüle örnekleri (Ekinci, t.y)

Fotoğraf. 15. a: Avluda kazılarda bulunan pişmiş toprak ağırşaklar (Ekinci, t.y)

Fotoğraf. 15. b: Avluda kazılarda bulunan sırlı seramik parçaları (Ekinci, t.y)

Fotoğraf. 15. c: Avluda kazılarda bulunan sıraltı seramik parçaları (Ekinci, t.y)

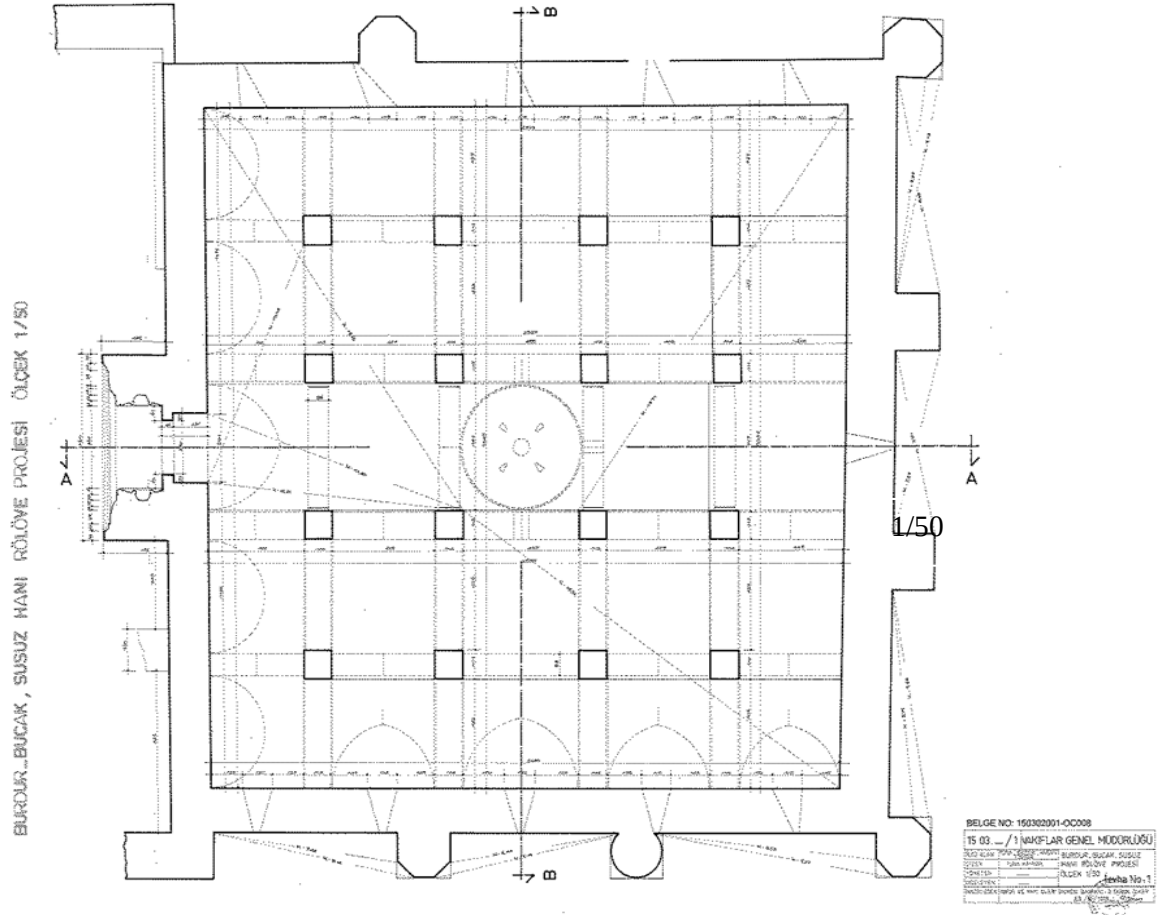
3.5. PLAN

Susuz Han, avlu ve kapalı bölüm/barınağa sahip olan karma tipteki han/kervansaray grubunda yer alır. Han, yaklaşık 34x30 m. ölçüleri ile kareye yakın dikdörtgen planlı bir yapıdır. Yapıdan günümüze sadece kapalı bölüm/barınak ulaşabilmiştir (Çiz. 1)

Kapalı bölüm/barınakta on altı paye ile duvar payeleri üzerine atılan kemerlerle kuzey-güney yönünde beş sahna bölünmüştür. Sahınlar ortada doğu-batı doğrultusunda dikey bir sahınla kesilmektedir. Bu sahnın ortasında aydınlık açıklığı (kubbesi) bulunmaktadır. Mekanların üzeri sivri beşik tonozlarla, aydınlık açıklığının üzeri ise pendentiflerle geçilen kubbe ile örtülmüştür. Yapıda, iç mekânın aydınlatılması ve hava dolaşımını sağlamak için güney ve kuzey duvarlarda beşer, doğu duvarında ise bir olmak üzere toplam on bir mazgal pencere yer almaktadır.

Kuzey ve güneyde simetrik yerleştirilmiş beşgen (2), dairesel (2); kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerde yedigen (2), doğuda ise kare (2) olmak üzere toplam sekiz payanda görünmektedir.

Batı duvarı ekseninde taç kapı dışa taşkın taç kapı ile kuzey ve güney köşelerde batıya devam eden duvar izleri bulunmaktadır.

Çizim. 1: Susuz Han, rölöve planı

(Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi)

Cepheden yüksek ve dışa taşkın olarak inşa edilen taç kapı, yedi sıra mukarnas kavsaralıdır. Kavsaranın altında basık kemerli giriş kapısı bulunmaktadır. Taç kapı dıştan farklı genişlikte bezemeli dört bordürle çerçevelenmiştir. İç köşelerde kaide ve gövde ve başlıkları bezemeli sütünceler bulunmaktadır. Sütünceler üzerinde kademeli sivri kuşatma kemeri ile bezemeli kavsara köşelikleri görünmektedir. Kuşatma kemer köşeliklerinde geometrik bezemeli birer kabara vardır. Beş cepheli taç kapı yan nişleri dört sıra mukarnas kavsaralıdır. Nişlerin iç köşelerinde büyük ölçüde tahrip olduğu için çok iyi görülemeyen kaide ve gövde ve başlıkları bezemeli birer sütünce bulunmaktadır. Sütüncelere oturan kuşatma kemerlerinin yüzeyinde gövdeleri yürek biçiminde spiraller oluşturan iki ejder figürü yer alır. Karşılıklı yerleştirilen ejder figürlerinin açık ağızlarının arasında bir insan maskı, kemer köşeliğinde ise karşılıklı birbirine yönelen iki melek figürü vardır. Nişler dıştan bezemesiz iki sıra silme ile çerçevelenmiştir. Nişlerin üzerinde dikdörtgen bezemeli panolar ile bunların üzerinde iki sıra mukarnas yer almaktadır (Fot. 35-37). Doğu cephede eksene simetrik yerleştirilmiş ikişerden dört payanda bulunmaktadır. Bunlardan ortadakiler kare, köşedekiler yedigen kesitlidir. Payandaların arasında eksende üst seviyede bir mazgal pencere ile bunun üzerinde üçgen bir tonoz alınlığı yer almaktadır (Fot. 19, 23).

Kuzey ve güney cepheler simetrik olarak birbirine bezer şekilde düzenlenmiştir. Eksenin iki yanında simetrik üç payanda görünmektedir. Payandalardan doğudan birinci olanlar yedi, ikinci olanlar dairesel, üçüncüler beş cephelidir. Batı köşelerde ise avlu duvarına ait parçalar görünmektedir. Duvarların üst seviyesinde eksende bir, yanlarda ise ikişerden beşer mazgal pencere bulunmaktadır (Fot. 17-18, 20).

Fotoğraf. 16: Susuz Han, avludan batı cephenin genel görünümü (Shim, 2013)

Fotoğraf. 17: Susuz Han, güney ve batı cephe (Shim, 2013)

Fotoğraf. 18: Susuz Han, güney cephe (Shim, 2013)

Fotoğraf. 19: Susuz Han, doğu cephe (Shim, 2013)

Fotoğraf. 20: Susuz Han, güney ve doğu cephe (Shim, 2013)

Fotoğraf. 21: Susuz Han, taç kapının güneyindeki duvar parçaları (Shim, 2013)

Fotoğraf. 22: Susuz Han, ta kapının kuzeyindeki duvar parçaları (Shim, 2013)

Fotoğraf. 23: Susuz Han, mazgal pencere (Shim, 2013)

3.7. İÇ TANITIM

Hanın kapalı bölümü/barınağı on altı kare paye ile onları birbirine bağlayan sivri kemerlerle beş sahına bölünmüştür. Orta sahin doğu–batı, diğer sahinler kuzey–güney doğrultusunda sivri kemerli tonozlarla örtülmüştür (Fot. 24, 26). Tonozlar simetrik yerleştirilmiş beşer askı (takviye) kemeriyle desteklenmiştir. Orta sahinin merkezinde yer alan aydınlık açıklığı ise pendentiflerle geçilen ve dairesel bir kasnağa oturan kubbe ile örtülmüştür. Kubbe içinde sivri kemerli dört pencere bulunmaktadır (Fot. 25).

Orta sahinin kuzey ve güneyindeki sahinlerde doğu–batı doğrultusunda orta sahinin doğusundaki bölümü de içine alan U şeklinde 0.80 m. yüksekliğinde bir seki yer almaktadır. Sekilerden kuzeydeki batı ve kuzeyinde, güneydeki batı ve güneyinde kare biçimli yemlik ve suluk görünmektedir (Fot. 27-28). Ayrıca güneydeki sekinin ortasında bir tandır yer almaktadır (Fot. 29).¹ Orta sahinin doğusunda sekiye çıkmak için kullanılan dört basamaklı merdiven vardır. Bu merdiven 2008 restorasyonunda eklenmiştir.

Kuzey ve güney ve doğu duvarlarında yer alan mazgal pencereler sivri kemerli nişler içinde bulunmaktadır.

¹ 2008 yılında yapılan restorasyona yönelik kazılar sırasında ortaya çıkartılmıştır.

Fotoğraf. 24: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, doğu-batı yönü ve ana sahın (Shim, 2013)

Fotoğraf. 25: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, kubbe (Shim, 2013)

Fotoğraf. 26: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, doğu-batı yönü, güney yan sahn (Shim, 2013)

Fotoğraf. 27: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, seki (Shim, 2013)

Fotoğraf. 28: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, yemlikler (Shim, 2013)

Fotoğraf. 29: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, seki üzerinde yer alan tandır (Shim, 2013)

3.8. MALZEME – TEKNİK

Yapıda mermer, düzgün kesme, devşirme malzeme ve moloz taş örgü malzemesi olarak birlikte ancak farklı yer ve oranlarda kullanılmıştır. Bağlayıcı malzeme olarak ise kireç harcı uygulanmıştır. Mermer taş kapıda, devşirme malzeme dışta taş kapının güneyindeki duvar parçasının üzerinde ve içte değişik yerlerde (Fot. 30-31), kesme taş duvarlarda ve cephelerde kaplama, moloz taş ise dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Taş sıraları düzgündür, ancak taş sıralarının farklı yükseklikte olduğu görülmektedir. Kaplama olduğu için derz kalınlığı dıştan belirsiz ve bağlayıcı malzeme kireç harcıdır.

Fotoğraf. 30: Susuz Han, devşirme malzeme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 31: Susuz Han, kapalı bölüm/barınak, devşirme malzeme (Shim, 2013)

3.9. SÜSLEME

Yapıda geometrik, bitkisel, yazı ve figürlü süsleme olmak üzere dört farklı süsleme türü görünmektedir. Süslemelerin hepsi taç kapı yüzeyinde yer almaktadır (Fot. 32-33, 38, Çiz. 5). Geometrik süslemeler dıştan dört bordür üzerinde, yazı sadece giriş bölümün kuzeyinde kemer yayının başladığı noktada nesih karakterde tek satır olarak göze çarpar. Süslemelerin tamamı, yapının en etkileyici bölümünü oluşturan ve mermerden yapılan ana giriş kapısı konumundaki taç kapı üzerinde yoğunlaşmaktadır (Duymaz, 2007, s. 279).

Taç kapı, hemen hemen her Selçuklu hanı için ortak özellik olan “kitlesi ile beden duvarından ileriye doğru bir çıkıntı yapmış” biçimdedir. Kitleyi oluşturan elemanlar içinde, bezenmemiş hemen hemen hiçbir yüzey parçası bırakılmamıştır. Bu nedenle Susuz Han’ın taç kapısı, Anadolu Selçuklu taş oyma işçiliğinin en seçkin örnekleri arasındadır. Taç kapı kitlesi dış yüzeyini, içinde giriş boşluğunun yer aldığı beden duvarı hizasına getiren ve tepede bir yarım kubbecik oluşturan mermer mukarnasları ile zengin süslemelere sahiptir (Demir, 1988, s. 16-17) (Fot. 34, Çiz. 6).

Fotoğraf. 32: Susuz Han, taç kapı (Shim, 2013)

Fotoğraf. 33: Susuz Han, taç kapı, mukarnaslı kavsara (Shim, 2013)

Fotoğraf. 34: Susuz Han, taç kapı, mukarnaslı kavsaradan ayrıntı (Shim, 2013)

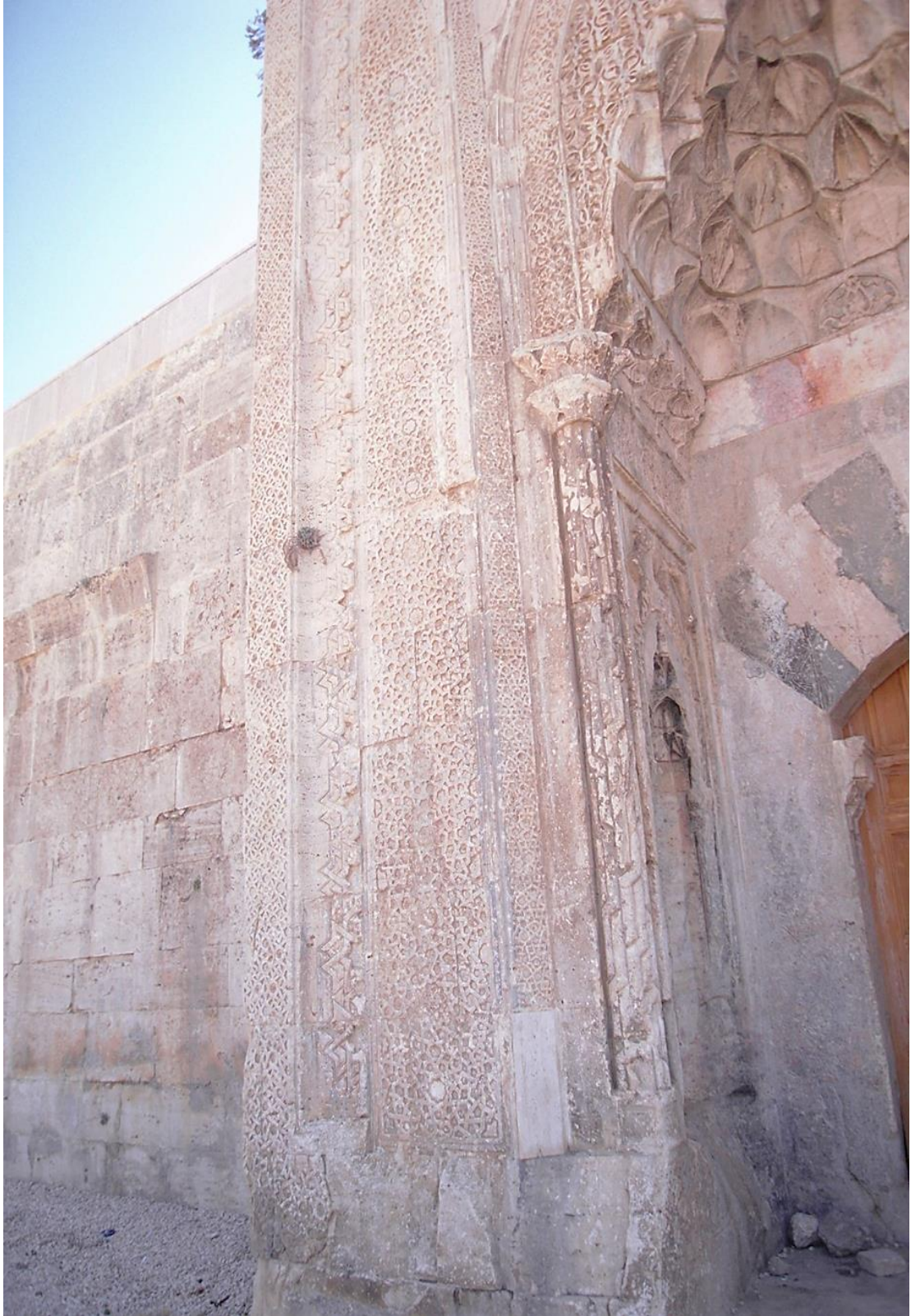
Fotoğraf. 35: Susuz Han, taç kapı, yan niş ve mukarnaslı şerit (Shim, 2013)

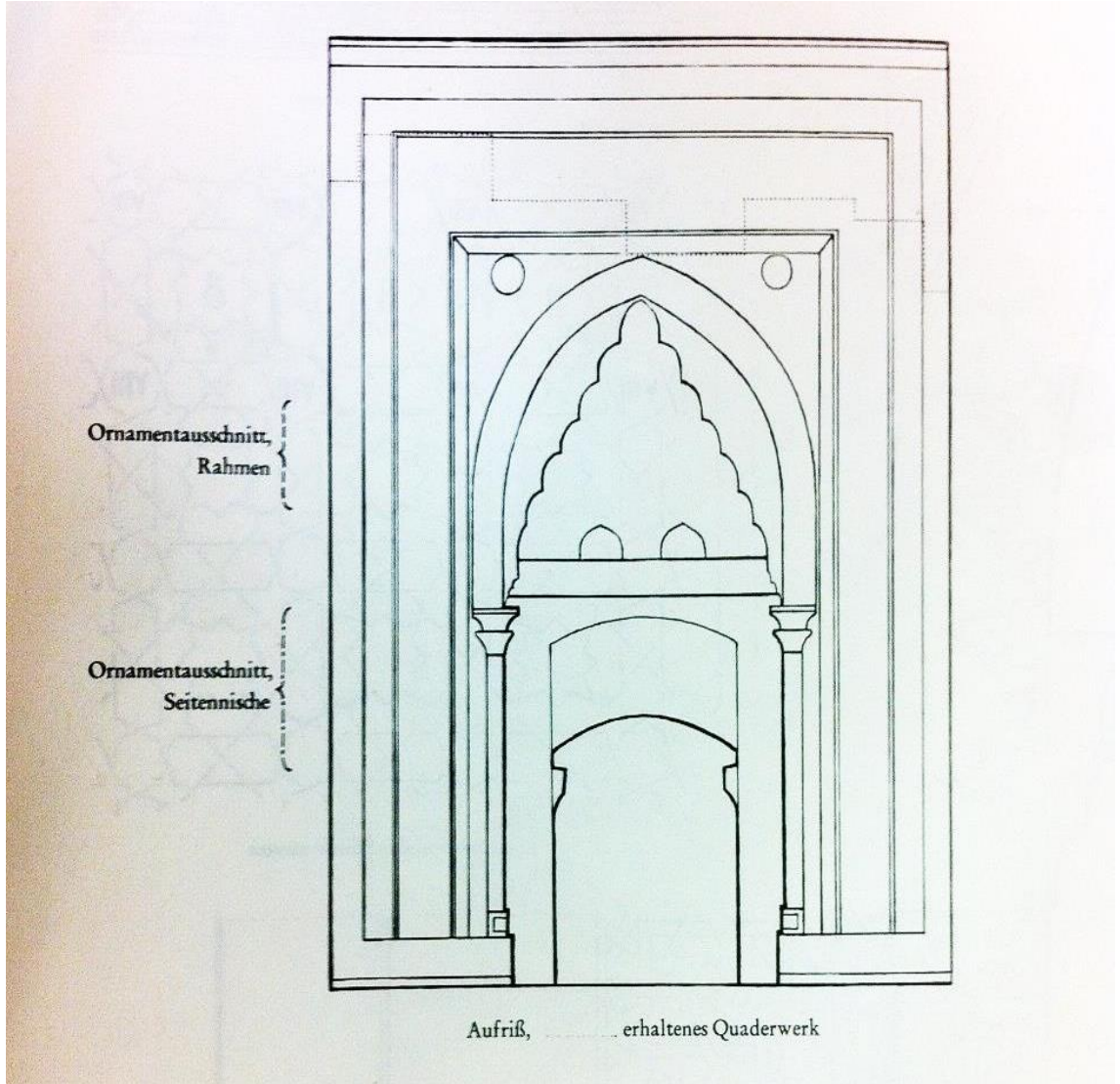
Fotoğraf. 36: Susuz Han, taç kapı, kuzey yan niş (Shim, 2013)

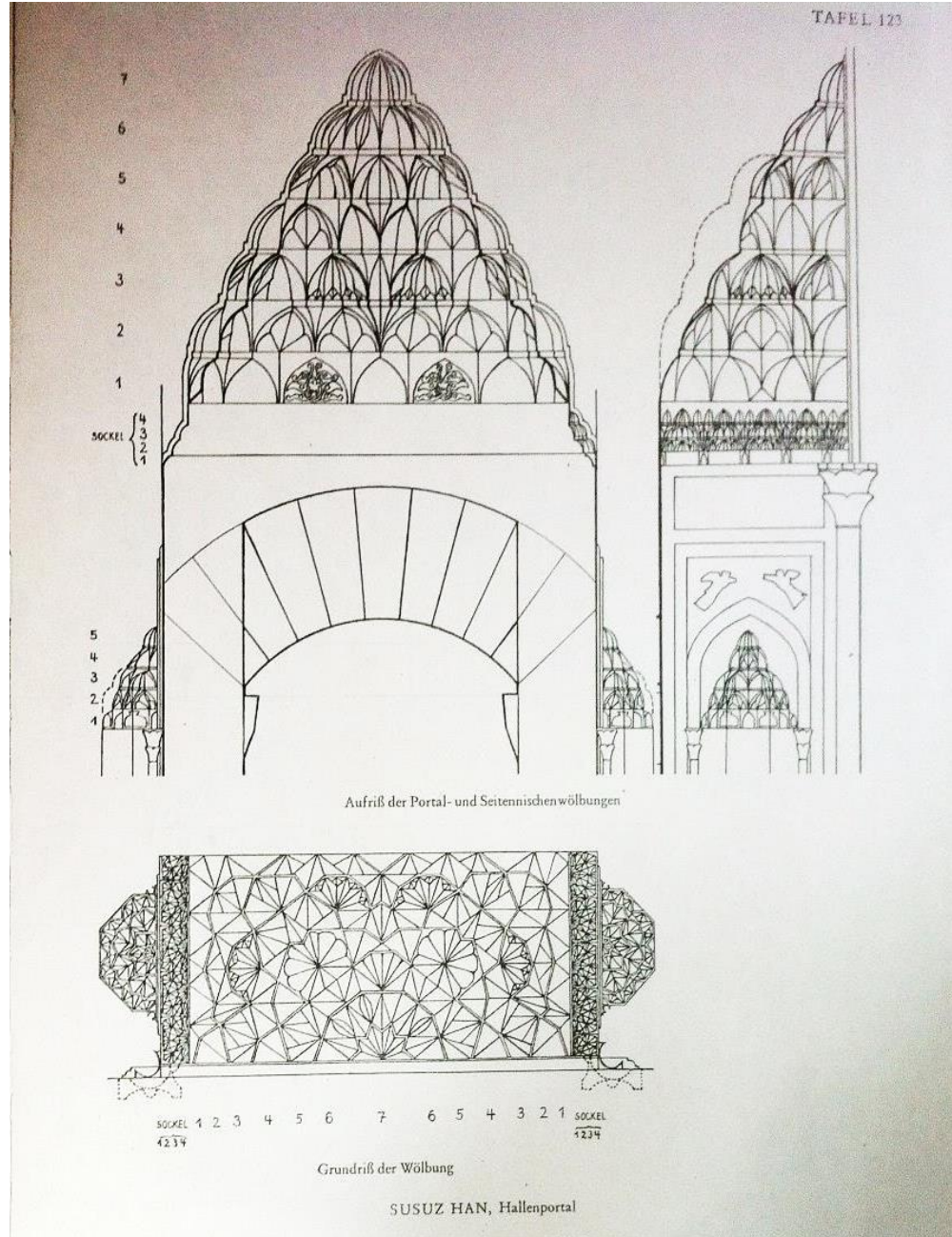
Fotoğraf. 37: Susuz Han, taç kapı, güney yan niş (Shim, 2013)

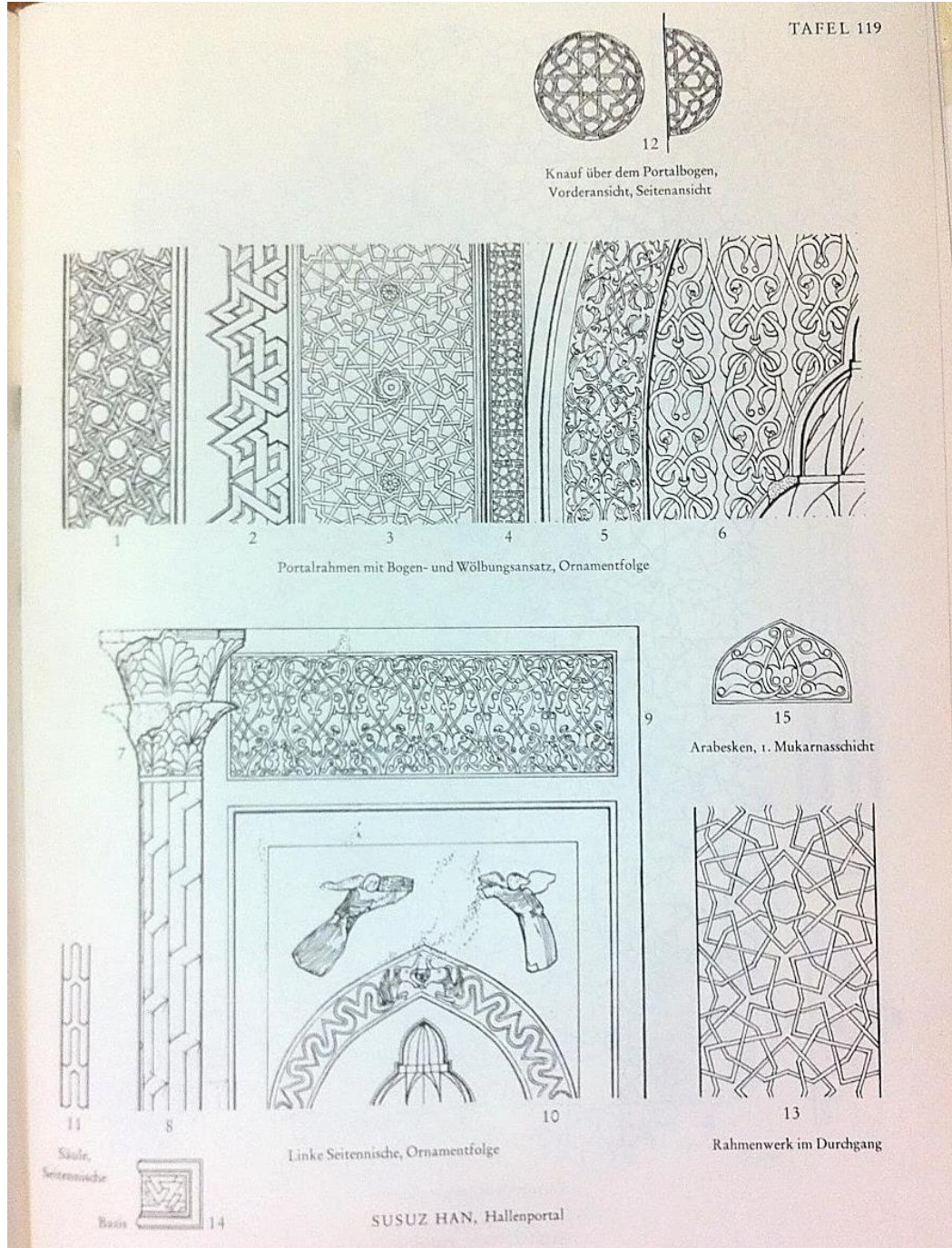
Fotoğraf. 38: Susuz Han, taç kapı, bordür bezemeleri (Shim, 2013)

Çizim. 5: Susuz Han, taç kapı (Erdmann, 1976)

Çizim. 6: Susuz Han, taç kapı, mukarnaslı kavsara (Erdmann, 1976)

Çizim. 7: Susuz Han, taç kapı, süslemeler (Erdmann, 1976)

Geometrik Süsleme (Çiz. 7);

Dikdörtgen prizma biçimindeki taç kapıyı üç yönden çerçeveleyen geometrik süslemeli dört bordürden en dıştaki birinci bordür oldukça grift bir kompozisyonudur. Kompozisyon merkezdeki baklava dilimli motif etrafında gelişen dairesel düğümler ile alt-üst geçmeler yapan kırık çizgilerden meydana gelmektedir (Fot. 39). İkinci bordür, kırık çizgilerin belli aralıklarla kırılarak ve birbirinin içine geçmesiyle oluşan yarım altı kolu yıldız motiflerinden oluşmuştur (Fot. 40). Dıştan içe üçüncü bordür, taç kapıdaki bezemeli en geniş olandır. Bu bordürde kırık çizgilerin belli açılarla kesişmesiyle merkezde dokuz kolu yıldız ve yıldız kollarından çıkan çizgilerin oluşturduğu gamalı haç ile düzgün olmayan çokgenlerden oluşan grift kompozisyon yer almaktadır (Fot. 41). Dördüncü bordürde ise kırık çizgilerin alt ve üstten birbirine geçmesiyle oluşan altıgenler ve dörtgenler meydana gelen grift geometrik kompozisyon görülür (Fot. 42).

Fotoğraf. 39: Susuz Han, taç kapı, dıştan birinci bordürde geometrik süsleme (Shim, 2013)

Fotograf. 40: Susuz Han, taç kapı, dıştan ikinci bordürde geometrik süsleme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 41: Susuz Han, taç kapı, dıştan üçüncü bordürde geometrik süsleme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 42: Susuz Han, taç kapı, dıştan dördüncü bordürde geometrik süsleme (Shim, 2013)

Basık kemer köşeliği üzerinde geometrik bezeme bulunur, ancak alt-üst geçmelerle çeşitli geometrik şekillerin meydana getirildiği bu düzenleme taş yüzeyine neredeyse görülmeyecek kadar silinmiştir. Dikkatli bakıldığında, aynı bezemenin giriş açıklığının söveleri ile basık kemerin en dışta yer alan siyah taşları üzerine de uygulandığı görülür (Bozcu, 2010, s. 202).

Sivri kemerli yüzey kısmı ile süsleme şeritlerinin birleştiği noktanın iki yanında, yüzeyi geometrik biçimli ajurlu yıldızlı kabaralarla karşılaşılır (Fot. 43). Taç kapı yüzeyinden ana mekâna geçişten önce yer alan nişli bölümün her iki yanındaki mihrabiyelerin sütünce gövdeleri geometrik bezemeli ve örgülüdür (Duymaz, 2007, s. 283).

Fotoğraf. 43: Susuz Han, taç kapı, geometrik biçimli ajurlu yıldızlı kabara (Shim, 2013)

Bitkisel Süsleme (Çiz. 7);

Mukarnaslı kavsaranın en alt sırasındaki mukarnas yüzeyinde ortadaki palmete çerçeve oluşturan çapraz iki rumîyle, ortadaki palmetin altından ve üstünden çıkarak iki yana doğru devam eden birer rumîden oluşan bitkisel süsleme yer almaktadır (Fot. 44). Yapının kavsara köşelikleri ile kavsara kuşatma kemeri yüzeylerinde oldukça grift bitkisel süslemeler yer almaktadır. Sivri kuşatma kemeri yüzeyinde kıvrık dal ve bu daldan çıkan rumîlerden oluşan bitkisel bezeme; kavsara köşeliklerinde ise kıvrık dalardan çıkan rumîler ve bunların belli aralıklarla kesilmesiyle oluşan düğümler ve bunların ortasında bulunan palmetlerden oluşan bitkisel bir kompozisyon görülmektedir.

Fotoğraf. 44: Susuz Han, taç kapı, mukarnaslı kavsara, bitkisel bezeme (Shim, 2013)

Taç kapının iç köşelerinde yer alan sütuncelerin iki kademeli başlıklarında akantus yapraklarından oluşan bitkisel süsleme bulunmaktadır. Taç kapının kuzey ve güneyindeki nişlerin üstünde yer alan dikdörtgen panolarda kıvrık dal rumî ve palmetlerden oluşan grift bitkisel süsleme görülmektedir.

Yazılı Süsleme;

Giriş kapısının kuzeyindeki mukarnaslı konsolun altında tek satır halinde çift istifli sülüs kitabe yer almaktadır (Fot. 45-46).²

Fotoğraf. 45: Susuz Han, taç kapı, giriş bölümü, yaz süsleme (Shim, 2013)

Fotoğraf. 46: Susuz Han, taç kapı, giriş bölümü, yaz süsleme ayrıntısı (Shim, 2013)

² Kitabe, konunun uzmanlarına okutturulmuş ancak içeriği anlaşılamamıştır.

Figürlü Süslemeler;

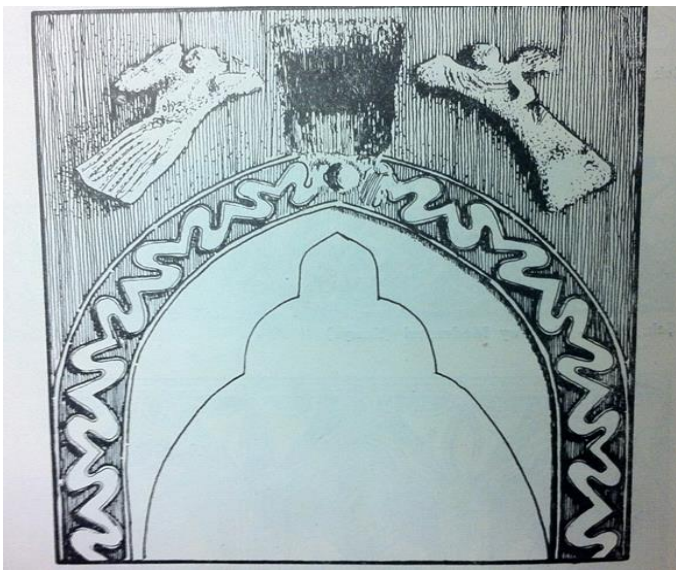
Yapıda figürlü süslemeyle sadece taç kapı nişinin kuzey ve güney duvarındaki nişlerin kemer köşeliklerinde ve bordürlerinde karşılaşılmaktadır. Hanın taç kapısında insan, melek ve ejderden oluşan figürlü kompozisyonlar önem taşımaktadır (Fot. 47, Çiz. 7-8). Taç kapı yan niş kuşatma kemerlerinin yüzeyinde, gövdeleri yürek biçimli spiraller oluşturan iki ejder figürü yer alır. Karşılıklı yerleştirilen ejder figürlerinin açık olan ağızlarının arasında bir insan maskı, kemer köşeliğinde ise karşılıklı birbirine yönelen iki melek figürü vardır (Şaman Doğan ve Görür, 2007, s. 463). Öne doğru eğik durumda tasvir edilen meleklerin elbiseleri, durağan bir düzende işlenmiş olmakla beraber, duruşları uçmakta olduklarını gösterir. Harap olduklarından dolayı yüz ve kanatların ayrıntıları seçilememektedir. İki melek figürü arasındaki taş sökülmüş, duvara bir gedik açılmıştır.³ Melek figürleri arasındaki alan, tahrip edildiği için buralarda başka figürlerin bulunup bulunmadığı bilinmemektedir (Ünal, 1982, s. 103). Bunların Bizans kabartma, minyatür ve ikonlarındaki meleklerin üslûbunda olduğu söylenmektedir (S. Ögel, 1987, s. 39).

Ejderler ise ağızları açık, burunları yukarı kıvrık, kanatlı ve iki ayaklı olarak betimlenmiştir. Örneğin taç kapısında yıldız biçimli rozet içinde karşılıklı oturan iki aslan figürü de bulunur (Şaman Doğan ve Görür, 2007, s. 463). Güney tarafındaki kabartma daha haraptır.

³ Hanın içinde bulunduğu köy sakinlerinin ifadelerine göre bu taş, melek figürlerinin bir defineyi işaret ettiğine hükmeden meraklılar tarafından sökülüştür (Ünal, 1982, s. 103).

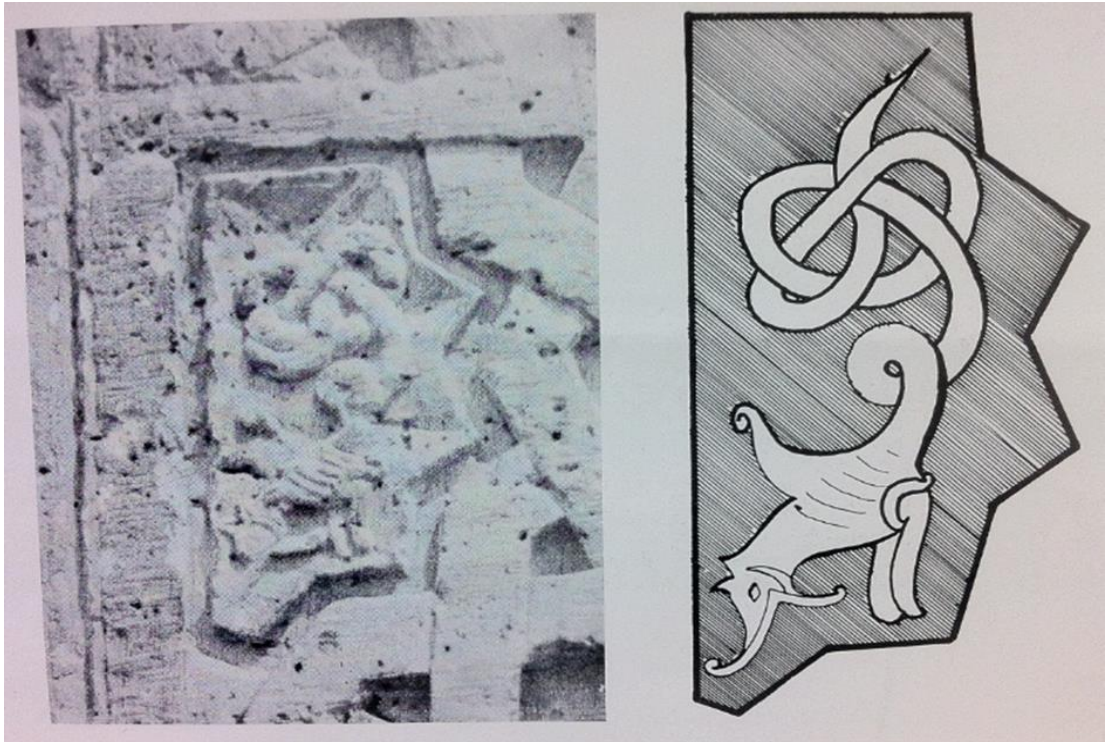

Fotoğraf. 47: Susuz Han, taç kapı, ejder-melek kabartmaları (Shim, 2013)

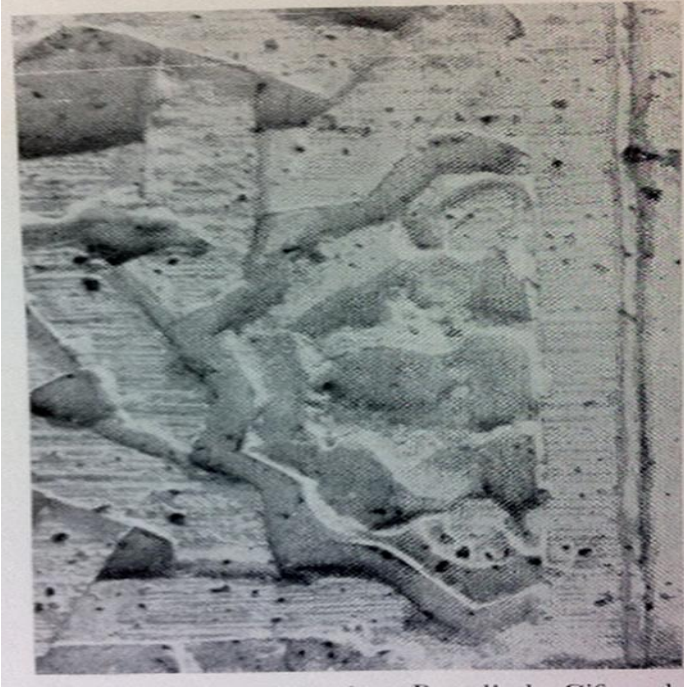

Çizim. 8: Susuz Han, taç kapı, ejder-melek kabartmaları (Ünal, 1982)

Taç kapının güneyinde içe bakan kenarda, kesik yıldız şeklindeki rozet içerisinde küçük bir ejder kabartması bulunur (Fot. 48, Çiz. 9). Ejderlerin başları aşağıya doğru yerleştirilmiştir. Ağızları açık, ileriye doğru uzanan bacakları, kanatları ve grift bir düğüm meydana getiren kuyrukları ile ejderler dikkat çekmektedir. Aynı geometrik kafesin içerisinde çeşitli tipte yıldız rozetler ve yine tepede rozet şeklinde bugün oldukça harap durumda bulunan insan başı kabartması yer alır. Kenara rastlayan yarısı kesik yıldız rozet içinde dikey yerleştirilmiş karşılıklı iki aslan kabartması yer alır (Fot. 49). Çok küçük ve harap durumda olan kabartmalarda ölçü 0.15X0.10 m.'dir. Bu kabartmalarda gezegen sembolü olan ejderle birlikte çeşitli başka gezegenlerin ve hatta aslan burcunun bir arada tasvir edildiği söylenmektedir (Öney, 1969, s. 178).

Fotoğraf. 48, Çizim. 9: Susuz Han, taç kapı, çifte ejder bezemesi (Öney, 1969)

Fotoğraf. 49: Susuz Han, taç kapı, çifte aslan bezemesi (Öney, 1969)

DEĞERLENDİRME

Orta Asya'da Karahanlı ve Selçuklu kervansaraylarını etkileyen ilk örneklerin 8. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış olabileceği söylenmektedir. Orta Asya'da kervansaray mimarisini tek bir etnik gruba maletmek uygun değildir. Bunu, aralarında Türklerin de bulunduğu Orta Asya etniğinin ortak ürünü olarak görmek daha doğru olacaktır. Ancak, 11. yüzyıldan itibaren kervansaray mimarisinin gerçek sahibi ve uygulayıcıları Türklerdir (Cezar, 1981, s. 933).

İlk Türk ribât ve kervansaraylarında görülen ortak özellikler şunlardır; Plan bir iki değişiklik dışında genelde, merkezi bir avlu etrafında eyvanlı revaklı bir kütle mimarisine sahiptir. Taç kapı, duvar payeleri ve kulelerle takviye edilmiş cephe duvarlarıyla bir kale görünüşündedirler. İnşa tekniği ise, taştan yapılan Belevli Kervansaray dışında kerpiç ve tuğladır. Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya kadar olan devresinde meydana getirdikleri ribât ve kervansaraylar gerek plan gerekse inşa yönünden çok az farklılık göstermektedir. Ancak Anadolu'da Selçukluların kurduğu kervansarayların çok azı, Büyük Selçuklu, Gazneli ve Karahanlı geleneğine, revaklı ve eyvanlı avlu düzeniyle bağlı kalmakla birlikte inşaat tekniği ve bazı değişik plan tipleriyle ayrı bir yol izlemeye başlamıştır (Güran, 1978, s. 7).

Anadolu Selçuklu hanları mimari özellikleri dikkate alınarak plan tipolojisi yapılmıştır. Kurt Erdmann, barınak ve avlu kısımların varlığını dikkate alarak kervansarayları üç gruba ayırmıştır¹, daha sonra bunlara ek olarak Ayşıl Tükel Yavuz tarafından dördüncü bir grup olarak eş odaklı hanların da eklenmesiyle² Anadolu Selçuklu Kervansarayları dört grupta incelenmektedir (Aytaç, 2002, s. 861 ; Şaman Doğan, 2012, s. 702).

Anadolu Selçuklu kervansaraylarının genelinde avlu bulunmakla beraber, avlusuz olanlar da vardır. Açık, kapalı, Karma ve eş odaklı olmak üzere dört plan tipinde görünen Anadolu Selçuklu Kervansarayları arasında en çok "Avlu ve barınağa sahip

¹ Erdmann kapalı kısım için "hol", açık kısım için "avlu" terimlerini kullanmaktadır (Erdmann, 1961, s. 21-22).

² Bkz (Yavuz, 1976, s. 187).

olan karma tip”teki kervansaraylar daha çok tercih edilmiştir. Karma tip, Türkistan’daki kare planlı avlulu kervansaray şemasına, dikdörtgen planlı kapalı bölüm/barınağın ilave edilmesiyle meydana getirilmiştir (Cezar, 1981, s. 936).

1. Yalnızca barınağı olan kapalı tip (Çiz. 10)³:

Bu hanlar genelde iklimin soğuk olduğu bölgelerde tercih edilmiştir. Ancak, bu tip hanların tarihlendirilme sorunu vardır. 13. yüzyılın başından 15. yüzyılın başına kadar olan zaman diliminde inşa edilen küçük boyutlu, kitabesiz, süslemesiz olan bu hanlarda, tuğla malzeme ve ocaklar bulunmuyorsa eserler Moğollar hakimiyeti öncesi ve sonrası, yani özellikle posta-derbent amaçlı inşa edilmiş olabilecekleri söylenmektedir. Diğer bir ihtimal da 13. yüzyıldan sonra kurulan çok sayıdaki beyliğin ekonomik yönden zayıf olmaları nedeniyle, genellikle büyük programlı yapıları inşa ettiremedikleridir.⁴

Bu grupta Şarapsa Han, Tol Han, Ortapayam Han, Çiftlik Han, Eğret Han, Öresun Han yer alır.

³ Ancak, bunların gerçekten yalnızca kapalı bölüm/barınaktan ibaret olarak mı inşa edildikleri, yoksa avlu ile beraber inşa edildikleri halde, sonraları avlunun yıkılması neticesinde sadece kapalı bölüm/barınakla bugüne gelip gelmedikleri kesin olarak bilinmemektedir (Demir, 1985, s. 6).

⁴ Bu kervansaraylar ve kullanım amaçları ile ilgili olarak yayınladığı önemli bir makalede Ayşıl Tükel Yavuz, yukarıdaki fikirleri destekleyen mahiyetten görüşler belirtmiştir. Bkz (Yavuz, 1996, s. 25-38).

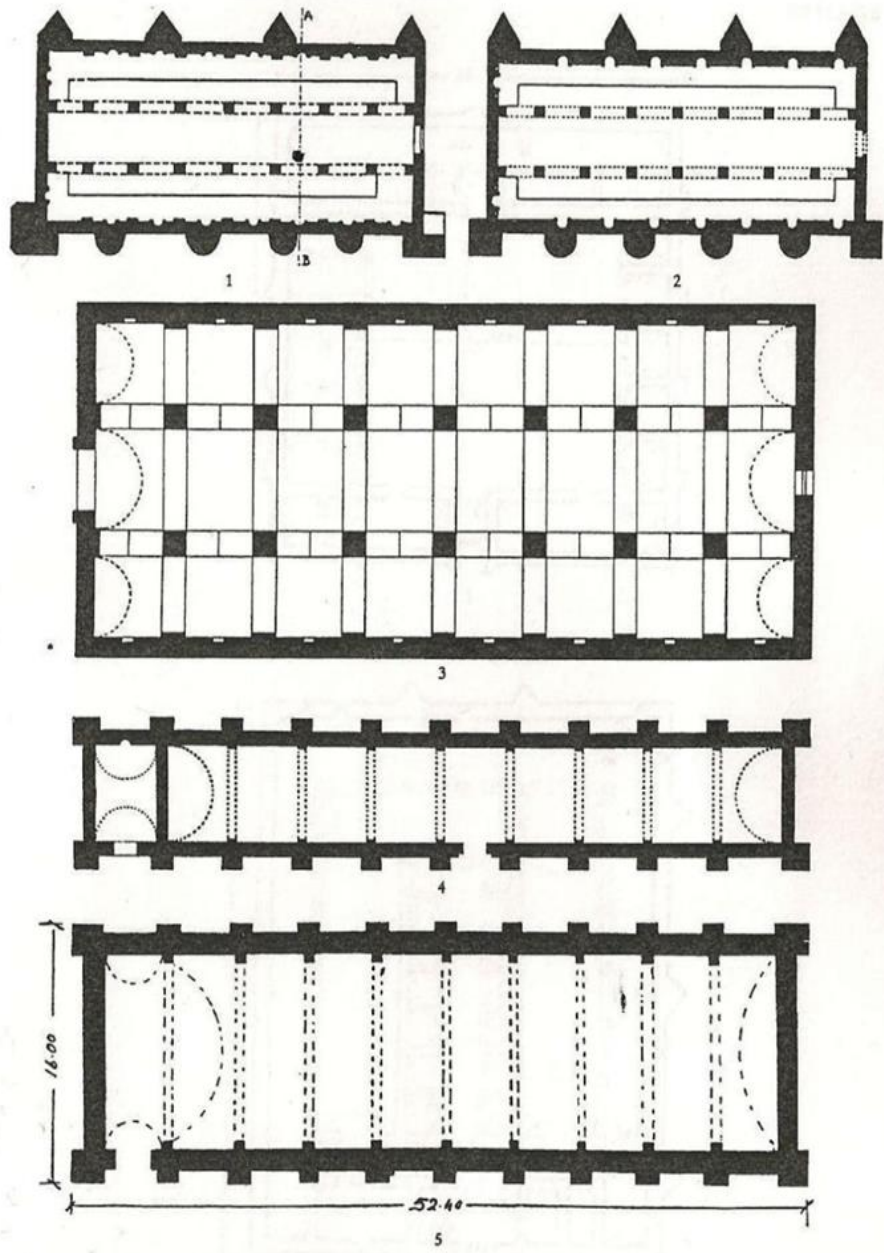
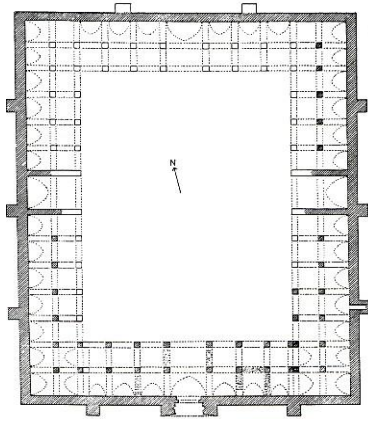

fig. 1 Ezinepazar Han (No. 45), *Jerphanion* 1928 nach *Riondel* — fig. 2 Ezinepazar Han (No. 45), nach *Gabriel* 1934 —
 fig. 3 Ezinepazar Han (No. 45), nach *Riefstahl*, unveröffentlicht, 1926 — fig. 4 Sarafşa Han (No. 53), nach *Riefstahl* 1931 —
 fig. 5 Sarafşa Han (No. 53), nach *Fikri Erten* 1940

Çizim. 10: Anadolu Selçuklu kervansaraylarından yalnızca barınağı olan kapalı tipteki yapılar (Erdmann, 1976 ; Karpuz, 2001)

2. Avlulu - eyvanlı tip (Çiz. 11):

Açık avlu tipinde hanlardır. Kare ya da dikdörtgen avlu etrafında mekânların sıralandığı bu tipin en çarpıcı örneği Antalya Evdir Han'dır.

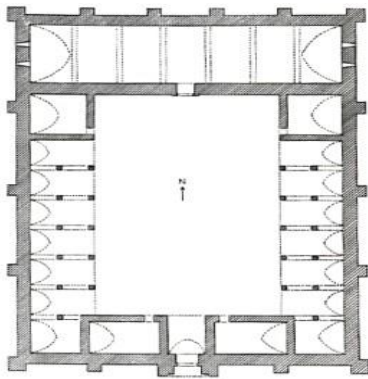
Evdir Han

Çizim. 11: Anadolu Selçuklu Kervansaraylarından avlulu - eyvanlı tipteki yapılar (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y),

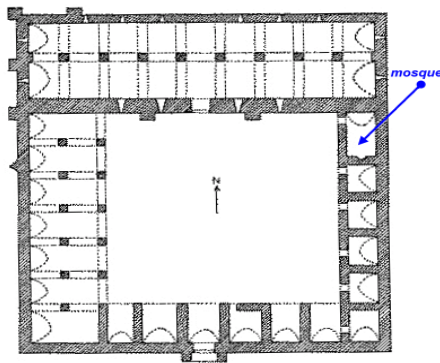
3. Avlu ve barınağa sahip olan karma tip:

a. Barınak ile avlusu aynı genişlikte olanlar (Çiz. 12).

Bu grupta Altunapa Han, Dokuzan Han, Kuruçeşme Han, Kargı Han, Kırkgöz Han yer alır.

Kırkgöz Han

Kargı Han

Çizim. 12: Avlu ve barınağa sahip olan karma tip, barınak ile avlusu aynı genişlikte olanlar (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

b. Barınağı avluya göre dar olanlar (Çiz. 13).

Anadolu'daki büyük boyutlu Selçuklu menzil hanları çoğunluğu bu plandır ve büyük bir kısmı sultanlar tarafından inşa ettirilmiştir. Aksaray ve Tuzhisar Sultan Han, Karatay Han en önemli örneklerdir.

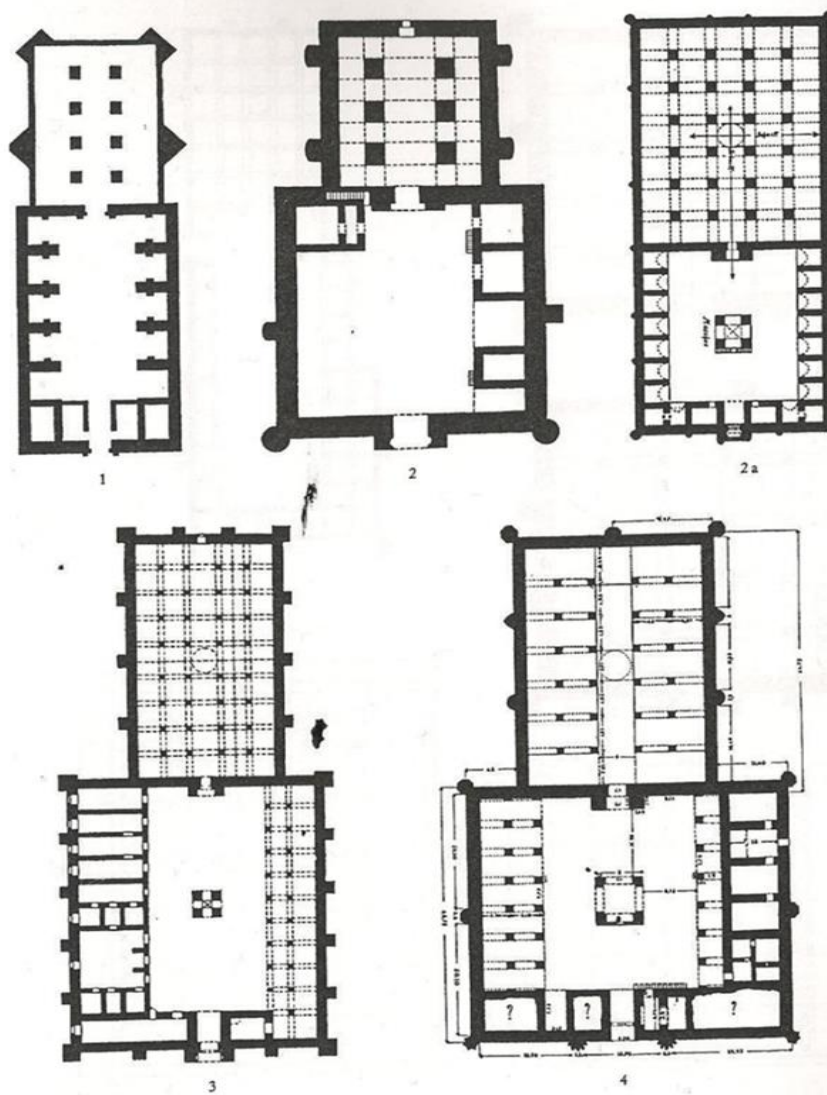
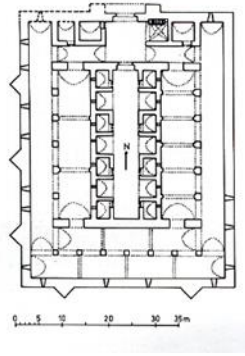

fig. 1 Ertokuş Han (No. 11), nach Pace 1926 — fig. 2 Ak Han (No. 19), nach Sarre 1896 — fig. 2a Sultan Han bei Kayseri (No. 26), nach Klinghardt 1927 — fig. 3 Sultan Han bei Aksaray (No. 25), nach Sarre 1896 — fig. 4 Sultan Han bei Kayseri (No. 26), nach Jerphanion 1928

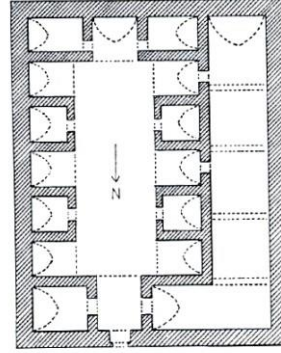
Çizim. 13: Avlu ve barınağa sahip olan karma tip, barınağı avluya göre dar olanlar (Erdmann, 1976 ; Karpuz, 2001)

4. Eş odaklı tip (Çiz. 14):

Bu plandaki hanlarda kapalı mekânlar birbirine kaynaşmıştır. Eshab-ı Kehf Han, Alara Han, Mama Hatun Hanı, Sevserek Han bu plan tipinde yapılmıştır.

Alara Han

Afşin Eshab-ı Kehf Hanı

Çizim. 14: Anadolu Selçuklu kervansaraylarından eş odaklı tipteki yapılar (The Seljuk Han of Anatolia, t.y)

Ancak kervansaraylardaki mekânların işlevleri plan tipine bağlı değildir. Servis mekânların çeşitlemesinin ve sayısının bir handan diğerine çok değiştiği dikkat çekicidir (Aytaç, 2002, s. 860).

Anadolu Selçuklu Kervansarayların mimari özellikleri şöyle ifade edilebilir.

Kervansaraylar kalın sur gibi duvarlardan meydana gelir. İshaklı Hanın duvar kalınlığı 1.60 m. dir Büyüklük ve gösteriş, özellikle cephede taç kapı ile vurgulanmıştır. Kervansaray duvarları köşe kuleleri, payandalarla desteklenmiştir. Bazılarının kuleleri ve cephelerinde dendanları vardır. Kapalı hacimlerin örtüsü genellikle tonozdur. Kubbeli bölümlerin sayısı azdır. Örtünün ağırlığı sivri kemerler vasıtasıyla ayaklara aktarılır.

Yapının en önemli ögesi taç kapıdır. Süslemeli Selçuklu taç kapılarının özelliğini taşıyan kapılar, kale kapısı gibi sağlam yapılmıştır. Kapalı-ahır kısımlarının da ikinci bir taç kapısı vardır.

Avlu, yazlık bölümün etrafında açık eyvanlar veya kapalı odalar bulunur. Bu odalar yatakhane, depo veya diğer hizmetlere ayrılmıştır. Mescit, hamam, helâ gibi mekânlar da avlunun etrafında yer alır. Avlu etrafındaki bütün mekânlar servis-hizmet amaçlıdır. Kapalı bölüm/barınak ise, hayvanların barınması ve yük depolamak için kullanılmıştır. Bu bölüm yan duvarlarındaki yüksek mazgal pencereleri ve ortadaki aydınlık fenerlerinden ışık alır. Yolcular buradaki sekiler üzerinde mallarıyla birlikte konaklardı (Karpuz, 2001, s. 80).

Kervansarayın mescidi farklı konumlarda tasarlanmıştır. Kimi örneklerde avlu merkezinde köşk mescit olarak bazı hanlarda ise giriş eyvanında ya da barınağın bir kanadında bulunmaktadır. Bunlarda bezemeli mihrabın yanı sıra, bezemeli örtü sistemiyle de mescit vurgulanmıştır. Helanın vazgeçilmezliğine rağmen servis mekânları arasında genellikle yer almaması, bu işlevin çoğunlukla barınak bölümünde çözüldüğünü göstermektedir. Herhalde ahır şeridinin uçlarına yerleştirilmiştir (Aytaç, 2002, s. 859-60).

Kervansarayların önemli bir bölümü olan hamamlar, iç kısımda veya binanın dışında yer almaktadır. Kervansarayların çoğunda su tesisatının varlığı tespit edilmiş, akarsuyu olanların yanı sıra kuyusu ve sarnıcı olan hanlar da mevcuttur. Ayrıca, bazı hanların çeşmeleri bulunmaktadır.

Kervansaraylarda ısınma mangal ve tandırla sağlanıyordu. Ocak-baca gibi unsurların Beylikler devrinde ortaya çıktığını görülmektedir (Karpuz, 2001, s. 81). Ayrıca kaynaklarda adı geçen fırınlarında da binanın dışında yer almış olabileceği söylenmektedir.

Kervansaraylarda çoğunlukla düzgün kesme taş, kısmen de kaba yönü taş örgü malzemesi olarak; moloz taş ise dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Ancak, duvar örgüsü içinde bazı yapılarda yer yer devşirme malzemenin kullanıldığı da görülmektedir (Ersoy, 1996, s. 19).

Kervansaraylarda süsleme malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Anadolu Selçuklu kervansaraylarında süsleme taş kapı (dış-iç), köşe kuleleri, payandalar, saçak silmeleri, çörtenler, eyvan duvarları ve kemerler, avlu revakları, konsol, merdiven gibi mimari öğeler ile köşk mescit, mescit, hamam, çeşme, sebil gibi mekanlarda görülmektedir.

Anıtsal boyutlardaki ta kapılar ile varsa köşğ mescitler yönlendirici işlevleri ve kurgularının yanı sıra süslemenin yoğunluğuyla da dikkati çeker. Bu yapılarda geometrik, bitkisel, yazı, figürlü ve mimari formlar olmak üzere beş tür süsleme tercih edilmiştir (Şaman Doğan ve Görür, 2007, s. 453)

1. Geometrik süsleme;

En sık karşılaşılan örnekler tam ve yarım yıldızlar, çokgen geçmeler, düzgün veya karmaşık kırık hatlardan oluşan kompozisyonlardır. Evren ya da kozmolojik anlamlarla ilişki kurulan. geometrik süslemeler genellikle sonsuz karakterli kompozisyonlar ile bunlardan alınan kesitlerden oluşmaktadır.

2. Bitkisel süsleme;

Daha az örnekte ve sınırlı alanlarda karşımıza çıkar. Rozet ve kabara gibi dairesel alanlar ile kemer köşelikleri, sütünce başlıkları ve bordürlerde çoğunlukla palmet, rumi gibi soyut motiflerle ve bunları birbirine bağlayan saplar ile tek eksene göre simetrik veya radyal düzenlemeler şeklinde işlenmiştir.

3. Figürlü süsleme⁵;

Örnekleri çok kısıtlıdır. Figürler çoğunlukla avlu ve kapalı bölüm/barınak ta kapılarında, köşğ mescit kemerlerinde, giriş eyvanı içinde, eyvan avlu cephesinde, sütun başlıklarında ve kimi zaman da konsol ve çörtenlerde ya tek başına ya da grup halinde verilmiştir. Kervansaraylarda en çok görülen figür türleri aslan, kuş, siren, ejder, boğa, balık, insan, melek ve çift başlı kartaldir. Bunlardan sadece aslan figürleri konsol ve çörten şeklinde, diğer figürler daima kabartma olarak işlenmiştir.

4. Yazı süsleme;

Daha çok yapı hakkında bilgi veren kitabelerle sınırlı gibi gözükmetedir. Bunlar giriş açıklıklarının üzerinde panolar halinde yer alabileceği gibi, doğrudan süsleme karakteri taşıyabilecek şekilde ta kapı nişi içinde yatay bir

⁵ Yapılarda figürlü süsleme kullanımının ikonografik gelişimi çeşitli yayınlarda ele alınarak incelenmiştir. Bkz (İnal, 1971, s. 153-181; Öney, 1978, s. 224; Durukan,1993, s. 143-160; Yetkin, 1993, s. 595-604).

şerit halinde veya taç kapı cephesinde çerçeve bordürü olarak da kullanılmıştır (Ersoy, 1996, s. 19-20).

5. Mimari formlar

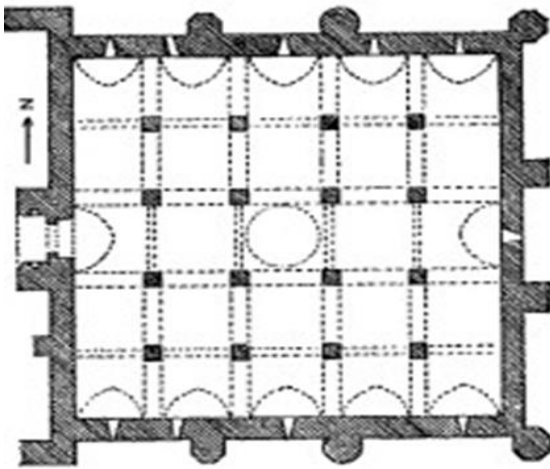
Mimari formlardan mukarnas genellikle taç kapı ve mihrap kavsaraları, merdiven altı, konsol, saçak ve kubbeye geçiş elemanlarında karşımıza çıkar (Şaman Doğan ve Görür, 2007, s. 465).

SUSUZ HAN VE ANADOLU SELÇUKLU KERVANSARAYLARI

Susuz Han, yukarıda anlattığımız kervansaray tipolojisinden, avlu ve barınağa sahip olan karma tipte kervansaraylar grubu içinde yer alır. Han, plan özellikleri açısından özellikle Horozlu Han'la benzerlik gösterir (Fot. 53, Çiz. 15). Horozlu Han, Konya'nın kuzeyinde yer alan Ruzbe Ovası mevkiinde ve Konya-Ankara kervan yolu üzerinde bulunmaktadır. Banisi Sultan II. Gıyaseddin Keyhusrev'in camedarı ve II. İzzeddin Keykavus'un atabeyi Emir Esedüddin Ruzbe olarak bilinmektedir. Yapı, 26.70X25.50 m. boyutlarında kareye yakın dikdörtgen planlıdır (Karakaya, 1992, s. 245). Susuz Han'da gördüğümüz beden duvarının iki yanındaki duvar parçaları, Horozlu Han'da da bulunmaktadır. Horozlu Han da aslında avlu ve barınağa sahip, karma tipte inşa edilmiştir. Ancak günümüze sadece kapalı bölümü/barınak gelmiştir (Görür, 2007, s. 502).

Fotoğraf. 53: Konya-Ankara yolu, Horozlu Han, cepheden görünüm (Shim, 2013)

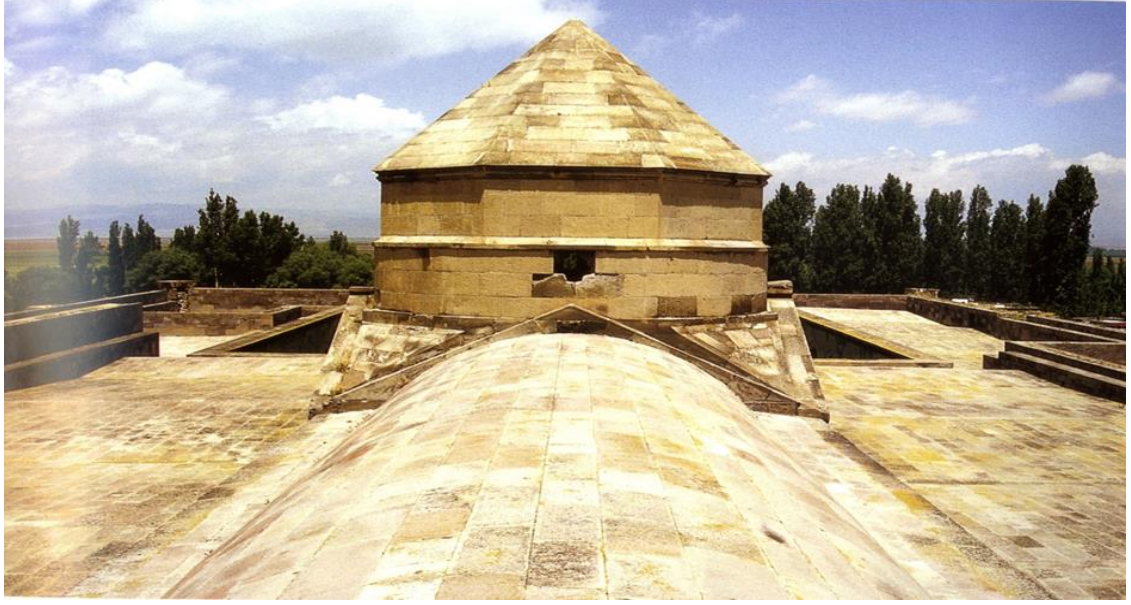
Çizim. 15: Horozlu Han, plan (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Taç kapı doğu cephe ekseninde yer alır ve cepheden öne doğru çatı seviyesinden yukarı taşkın yapması sebebiyle abidevi bir görünüm yansıtır. Yapının barınak kısmı her sırada dörder adet olmak üzere dört sıra paye ile kapıya dik gelecek şekilde uzunluğuna beş sahına ayrılmıştır. Orta sahnı boylamasına kaburgalı bir beşik tonoz, diğerlerini ise enlemesine düz beşik tonozlar örtmektedir. Binanın kuzey ve güney yan duvarlarında da içeriye ışığın girdiği dörder mazgal pencere bulunmaktadır. 1.30 m. kalınlığındaki duvarlar yukarı taşkın ağır payandalarla desteklenmiştir ve yapıya bir kale görünümü vermektedir (Karakaya, 1992, s. 245). Horozlu Han'da Susuz Han'da olduğu gibi seki bulunmaktadır. Mekânın orta bölümü bir sekiyle yanlardaki bölümden ayrılmıştır (Görür, 2007, s. 502). Barınak kısmı, kubbe malzemesi ve işçiliği dışında Susuz Han ile hemen hemen aynı mimari etkiye sahiptir (Demir, 1988, s. 19).

Fotoğraf. 54: Konya, Horozlu Han, kapalı bölüm/barınak (The Seljuklu Han of Anatolia, t.v)

Susuz Han'ın kubbesi, barınağın orta kısmındadır. Kasnağı pahlı ve kule biçiminde yükselen, içten dairesel dıştan sekizgen biçimdedir. Kubbenin, bir çadır şekline benzediği ve bu özelliğinden dolayı yapılış tarzı olarak diğer hanlardan farklı bir görünüm yansıtmaktadır. Benzer kubbe biçimini, Tuzhisar Sultan Han ile Karatay Han'da görmek mümkündür (Duymaz, 2007, s. 279) (Fot. 55-56).

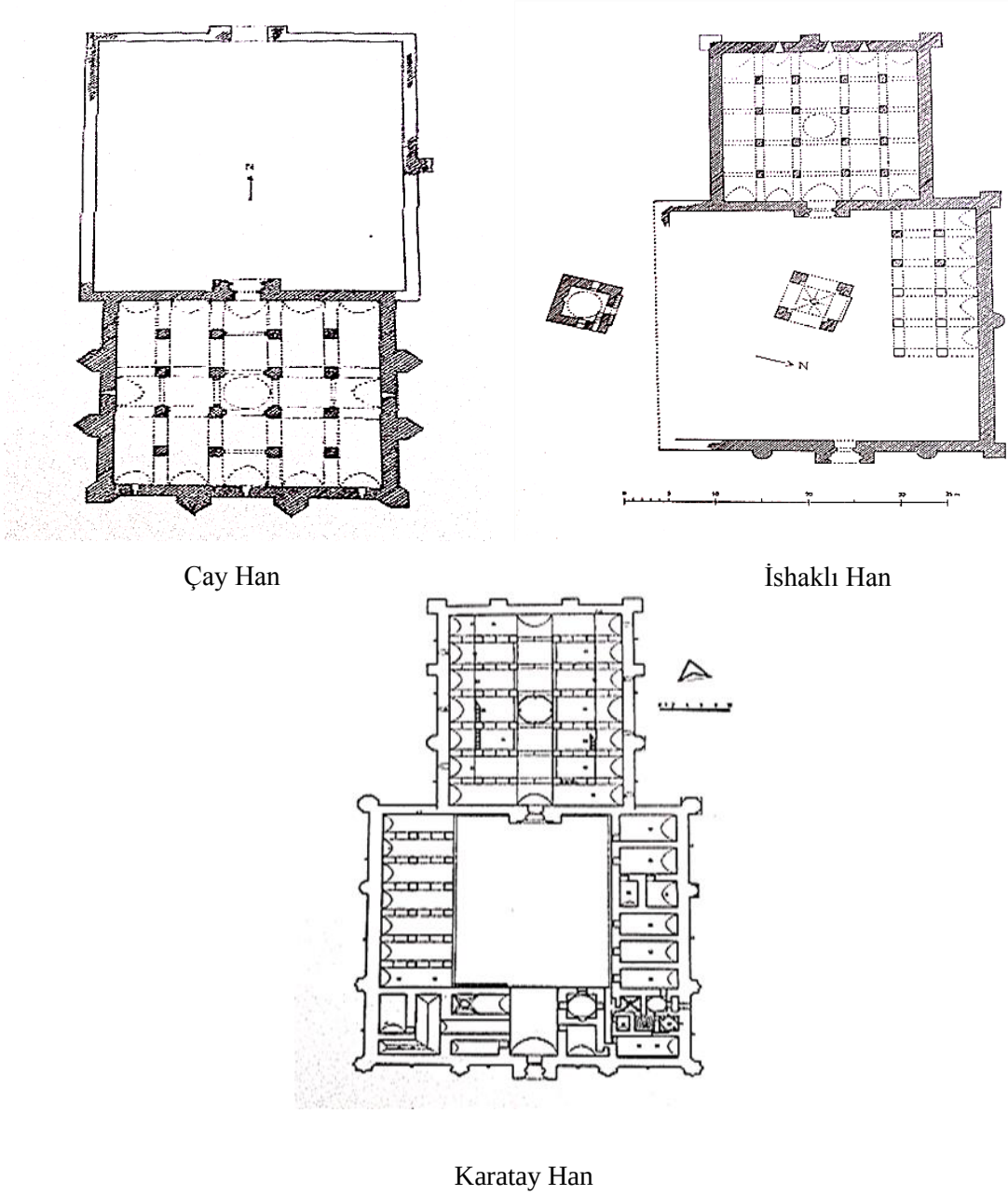

Fotoğraf. 55: Kayseri, Sultan Han, kubbe (Bektaş, 1999).

Fotoğraf. 56: Kayseri – Malatya yolu, Karatay Han, kubbe (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y).

Bunun dışında, kapalı bölümün beş sahınlı olması, ortasında kubbe bulunması ve duvarlarının payanlarla desteklenmesi açısından Çay Han, İshaklı Han, Karatay Han'la büyük benzerlik göstermektedir.

Çizim. 16: Çay Han, İshaklı Han, Karatay Han, plan (Görür, 2007)

Susuz Han'ın ta kapısı, Anadolu Selçukluları ta oyma işçiliğinin en seçkin örneklerinden biridir. Ta kapı, gerek gösterişli olması, gerek mimarî kompozisyon yönünden Evdir Han ve Ağzıkara Hanın ta kapıları ile benzerlik göstermektedir (Demir, 1988, s. 19) (Fot. 59-60).

Fotoğraf. 59: Antalya – Isparta yolu, Evdir Han, ta kapı (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Fotoğraf. 60: Aksaray – Nevşehir yolu, Ağızkara Han, taç kapı (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Ayrıca, Susuz Han'a hem yakınlığı bakımından hem de aynı bani tarafından inşa edildiği bilinen üç han vardır. İlk örnek, Burdur ili, Bucak ilçesinde, İncir Köyü yakınında, Burdur-Antalya karayolundan 5 km. içeride yer alan İncir Han'dır (Fot. 61-62). Diğer yandan Antalya'yı İç Anadolu'ya bağlayan kervan yolu üzerinde bulunan Evdir Han, Kırkgöz Han, Susuz Han'dan sonra dördüncü konaklama yeridir (Tolun, 1993, s. 90). 1238-39 yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında inşa edilen yapı, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda 44.00X33.50 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı enlemesine yedi sahınlı kapalı bölüm/barınak ile kare planlı avludan oluşmaktadır

(Tolun, 1993, s. 90 ; Görür, 2007, s. 504). Kapalı bölüm/barınakta enlemesine yedi sahn ve bu sahnları dik olarak kesen ve merkezinde bir aydınlık kubbesi olan dikey bir sahn dikkati çeker. Yıkık olan avluda, 1992-93 ve 2000 yıllarında yapılan kazılarla ortaya çıkarılmış revaklar ve küçük boyutlarda, dikdörtgen planlı bölümler görülmektedir (Görür, 2007, s. 504). İncir Han'ın planı, Susuz Han'ın planıyla örtüşür. Aynı zamanda taç kapıdaki geometrik ve bitkisel süslemeler dikkati çeker (Duymaz, 1996, s. 40) ; (Bozcu, 2010, s. 201).

Fotoğraf. 61: Antalya-Burdur yolu, İncir Han, ön cephe, genel görünüm (Shim, 2013)

Fotoğraf. 62: İncir Han, kapalı bölüm/barınak (Shim, 2013)

Mesafe yakınlığı ve aynı bani tarafından inşa edildiği bilinen diğer bir han ise, Antalya-Burdur yolu üzerindeki Kırkgöz Han'dır (Fot. 63-64). Yapı, Antalya'ya 30 km. mesafede Kırkgöz'deki Pınarbaşı mevkiinde yer alır. Oldukça sağlam bir durumda günümüze ulaşan han, kitabesine göre 1247 yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yaptırılmıştır (Taşkiran, 1986, s. 25). Kırkgöz Han'ın kapalı mekânı/barınağı Şarapsa Han'ın plan kurgusu ile benzerlik göstermektedir (Yurdasever, 2011, s. 52).

Fotoğraf. 63: Antalya-Burdur yolu, Kırkgöz Han, ön cephe, genel görünüm (Shim, 2013)

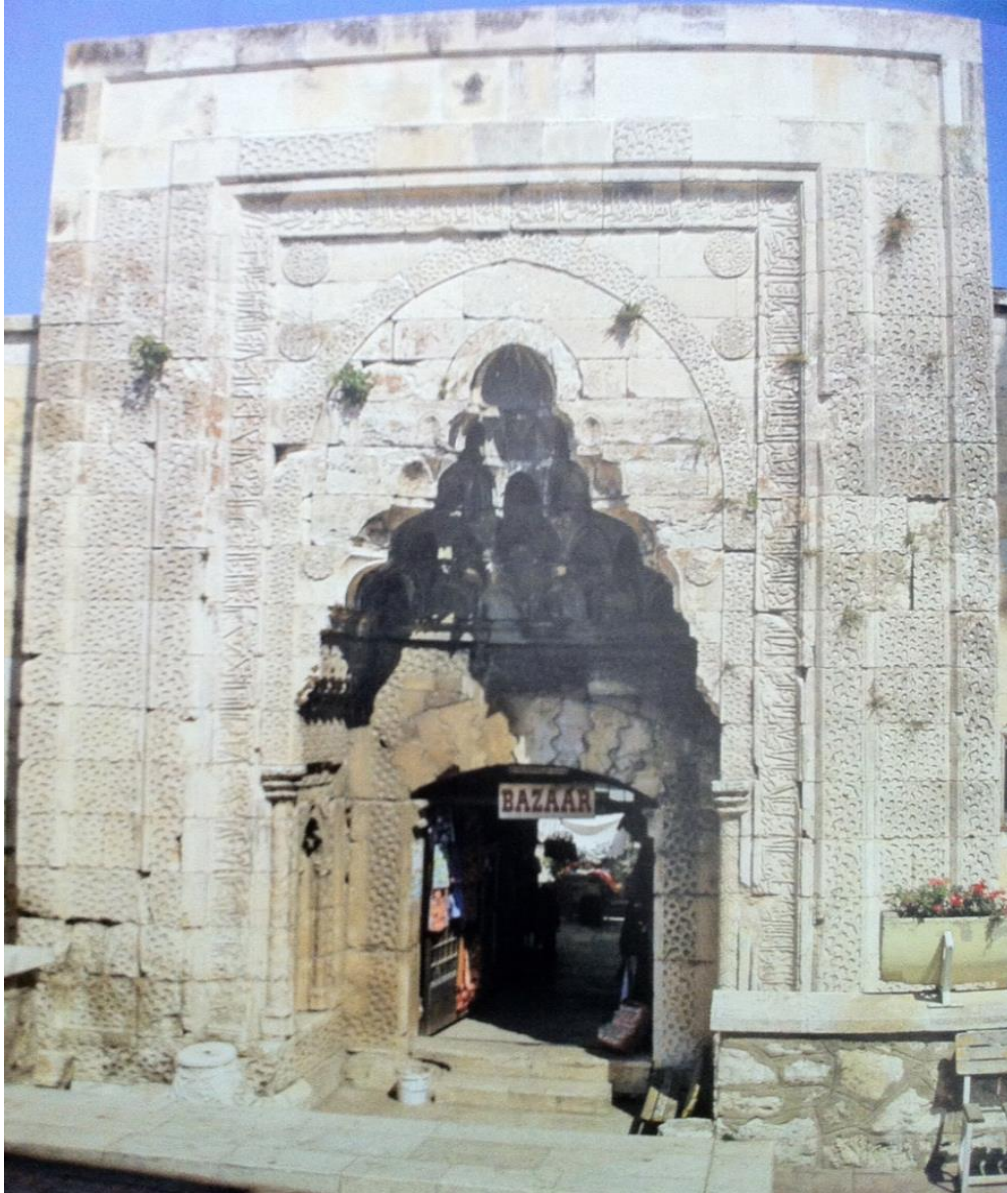

Fotoğraf. 64: Kırkgöz Han, avlu ve kapalı bölüm/barınağa bakış (Shim, 2013)

Yakınlığı bakımından ve aynı bani tarafından inşa edildiği bilinen üç hanın son örneği ise, Eğirdir Han'dır (Fot. 65). Isparta'nın Eğirdir ilçesi sınırları içindeki han, bugünkü Eğirdir-Konya yolunun üzerinde, ilçe merkezinin 3 km. güneyinde, Yeni Mahalle'de yer alır. Bir dönem burada kurulan Pazar sebebiyle "Pınarpazarı Han" olarak da adlandırılmıştır. Boyutları itibarıyla dönemin en büyük dördüncü büyük hanı olan bina, doğu-batı yönünde uzanan avlu ve kapalı bölüm/barınaktan meydana gelir. Han harap bir haldedir. Handaki malzemeler devşirmedir ve alınıp başka yerlerden getirilmiştir. Bu malzemelerin en belirgin olanları Eğirdir'deki Kale kapısından düzensiz yerleştirilen bezemeli taşlar ise Dünder Bey Medresesi'nin taç kapısından (Fot. 66). Taç kapısındaki kitabeye göre, han 1237-38 yılında II. Gıyasettin Keyhüsrev tarafından inşa ettirilmiştir. Medrese, 1301-02 yılında ise Dünder Bey tarafından yaptırılmış, hanın taç kapısı sökülüp medresede yeniden kurulmuştur (Bozer, 2007, s. 237-246).

Fotoğraf. 65: Eğirdir-Konya yolu, Eğirdir Han, üstten genel görünüm (Bozer, 2007).

Fotoğraf. 66: Eğirdir, Dündar Bey Medresesi, taç kapı (Bozer, 2007).

Susuz Han'ın süsleme özellikleri arasında en dikkati çekenler ise taç kapı yan nişinin kemerleri üstünde ve kemer dolgu yüzeylerinde yer alan “Çifte ejder” kompozisyonudur. Aralarında, insan başını yutmaya hazır durumdaki uzun gövdeli bir çift ejder, yuvarlak ve sivri kıvrımlar yaparak sütun başlarından kemer tepesine kadar devam eden bir bordür oluşturmaktadır. Aynı kıvrımlarla sembolize edilen ejder motifli bordürler, Tuzhisar Sultan Han'da rastlamamız mümkündür (Fot. 57). Han, Kayseri-Sivas yolunun 46 km. sinde yer alan Tuzhisar kasabasında yer almaktadır. Alâeddin Keykubad

tarafından 1230-34 yılları arasında inşa edildiği kabul edilmektedir (Özbek, 2007, s. 175-177). Ejder kabartmaları avlu merkezindeki köşk mescidinde görülmektedir. Mescit dört ayak üzerinde oturmaktadır. Güney ve doğu ayakları arasındaki kemerler kalp şeklinde kıvrıntılar meydana getiren karşılıklı simetrik ejder gövdeleri ile süslenmiştir. Başlar kemerlerin kilit taşında yer alır. Gövdeler kemer ayağında son bulur. Eğri kesim tekniği ile yüksek kabartma olarak işlenmişlerdir. Kemer ortasında birbirine bakan çift ejder başları açık ağızlı sivri dişlidir. Üst çene dışarıya doğru kıvrılarak bir volut meydana getirir. Badem biçimi gözler iridir. Başlarda sivri kulaklar görülür. Doğu kemerindeki ejderler ortada ters kalp şekli meydana getirerek birbirleriyle birleşir. Bu kısımda ejderin gövde pul motifleriyle süslenmiştir. Güney duvarında ise ejderler ortada birleşmez. Başlar diğer birbirine bakar. Bu kemerde kemerlerin ayaklar birleştiği kısımda kuyruklar da ejder başı ile son bulur (Öney, 1969, s. 174-175).

Fotoğraf. 57: Kayseri, Sultan Han, köşk mescit, ejder kabartması (The Seljuklu Han of Anatolia, t.y)

Çift ejder kompozisyonu, Kayseri - Malatya yolu üzerindeki Karatay köyünde yer alan Karatay Han'da da görülmektedir (Fot. 58). Karatay Han, Kayseri'ye 40 km. mesafedeki Karatay (Karadayı) Köyü'nde yer almaktadır. Karatay Han'daki her iki taç kapıda da birer kitabe yer almaktadır. Kitabelere göre, kapalı kısmı/barınağı Alâeddin

Keykubad döneminde, avlu kısmı ise II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında tamamlanmıştır (Denktaş, 2007, s. 359-360). Çift ejder figürleri hanın giriş eyvanın sivri kemerlerinde yer alır. Kapı kemerinin üzerinde karşılıklı simetrik olarak 4 m. uzunlukta yer almaktadır. Gövdeleri üç halkalı bir zincir meydana getirerek birbirine dolanır. Gövdeler üç hatlı şerit halindedir. Kenarlardan doğrudan doğruya, ortadan bir düğümle taç kapı kemerinin içini de dışını çerçeveleyen aynı tip bordürler birleşirler. Ejderler küçük sivri kulaklı, açık ağızlı, sivri dişlidir. Üst çene yukarı doğru spiral biçimli kıvrıntı yaparak uzanır (Öney, 1969, s. 176).

Fotoğraf. 58: Karatay Han, giriş eyvanının avluya bakan cephesindeki ejderin genel görünümü (Denktaş, 2007)

İkonografik Çözümleme

Anadolu Selçuklu sanatının motif ve figür bezemesi, karmaşık ve enerji dolu olduğu kadar, başlangıcı çok eskilere kadar inen arkaik çağırışimler da yansıtır. Motif ve figürlerde; Budizm, İran, Anadolu'nun yerli kültürleri, totemizm ve İslam tarikatları ile bugün için bilemediğimiz değişik kaynaklardan beslenen elemanlar, her örnekte farklı bir ağırlık sergileyerek karşımıza çıkar. Selçuklu İkonografisi, motiflerin görülebilen özellikleri kadar, belli siyasi ve sosyolojik olgulardan yola çıkmamızı gerektiriyor. Çünkü bu sanatı yönlendiren asıl güç, motiflerin arkasındaki temel düşünce ve toplumsal/etnik alışkanlıklara dayanıyor. Sıkça gözlemlendiği üzere şekil ve onun anlamı birbirleriyle çakışmayabilir. Bazen biri bazen öteki daha dirençli olduğu gibi, biçim veya onun anlamı, bunlardan biri daha tercih edilmekte, diğeri ise daha az kullanılmaktadır. Bu bakımdan Selçuklu sanat biçimlerinin işlenişindeki teknik üstünlük yanında, şekillerin içinde gizlenen anlamın çözülmesi ikonografi araştırmalarının başlıca sorununu teşkil etmiştir (Mülayim, 1993, s. 62).

Selçuklu süslemeciliği, Türklerin İslam dinini kabul etmelerinden sonra, içine girmiş oldukları yeni çerçevede yarattıkları özgün sanatın bir kesitidir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte, Türk toplulukları, Asya'dan Batı'ya doğru ilerleyerek, yeni oluşan çevrede artık ne Türklerin sanatı ne de Arap sanatı eski durumlarını koruyamamışlardır. Türklerin, Anadolu gibi kültürel alt yapısı zengin ve o ölçüde karmaşık bir ülkeye gelmiş olmaları ister istemez Anadolu Selçuklu kültürünü de karma bir kültüre dönüştürmüştür. Bir yandan İslam dininin özüne bağlanan, öte yandan Küçük Asya'nın yerli kültürlerinden etkilenen ve sonuçta Asya'dan gelen unsurların hep birlikte kaynaştığı süsleme programında, öylesine şekiller yan yana gelmiştir ki; bütün bu etkilerin birleştiği yerde karma ve etkileyici bir Anadolu Selçuklu sanatı doğmuştur (Mülayim, 1993, s. 62-64).

Susuz Han'daki süslemeler arasında en dikkat çekici olan "bir insan başını yutmağa hazır çifte ejder ve çifte melek" kompozisyonun ikonografik açıdan şöyle yorumlanabilir.

Dünyada çok sayıdaki kültürde varlığı bilinen, kozmik, astrolojik, bereket, kudret, güç, asalet veya kötülüğün sembolü sayılan ejderin ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. İlk örneğini M.Ö. 3000 yıllarına tarihlenen Gılgamış Destanı'nda bulmak mümkündür. Ejder, Araplarda “Tannin”, Çinlilerde “Lung”, Moğollarda “Moghür”, İranlılarda “ejderha”, Türklerde “Evren, Büke, Luu” ve “Nek”, Osmanlılarda “Nihang” olarak adlandırılmıştır (Gök, 2012, s.160). Ayrıca, Yunanca’da “Drakon”, Latince’de “Drako”, Fransızca’da ise “Dragon” karşılığında kullanılmıştır (Tezcan, 2001, s. 7).¹

İslam sanat eserlerinde sıklıkla tasvir edilen efsanevî hayvanlar arasında ejder önemli bir yer işgal eder. Orta Çağ İslam edebiyatında ve sözcüklerde bu hayvanın birçok tanımları vardır. Lane Arapça-İngilizce sözlüğünde ejderi “ *birçok hayvanları yutar, karadaki ve denizdeki hayvanlar ondan korkar; hareket ettiği zaman kuvvetiyle denizin dalgalarını coşturur, ilk durumunda karadaki hayvanlardan gördüğünü yiyen zararlı bir yılan, yaptıkları zararlar çok büyüyünce Tanrı bir melek göndererek onu uzaklara Yecüc ve Mecüc’ün diyarına attırdı.*” diyerek tanımlar (İnal, 1971, s. 154 ; Lane, 1983, s. 318).

İslam sanatında ejder tasvirleri Türklerin Önyasya’ya ve İran’a gelmesinden sonra yaygınlaşmıştır (İnal, 1971, s. 157). Ancak, Çinlilerde ve Moğollarda, kraliyet arması olarak kullanılan, karşılıklı düzenlenmiş ejder motiflerinin, Büyük Selçuklu sanatında da bulunduğu ve kullanıldığı gözlemlenmektedir. Çünkü 7. yüzyıldan beri Çin ile temas halinde olan Türklerin Moğol istilasından kaçarak Batı’ya gelmeden önce, Orta Asya kültürü içinde buna benzer motifleri tanıyarak Anadolu’ya taşımıştır. Bu yüzden iki toplum arasındaki etkileşimin olması muhtemeldir (Demir, 1988, s. 17).

Uzak Doğu’daki tanımı ise İslam kültürlerindeki farklı olup, ejder ile ilgili iki hakim görüş vardır. İlk görüş kralın gücü ve hanedana ait sarayın sembolik amblemi olduğudur. Diğer görüş ise, ejderin bir gökyüzü hayvanı olduğu, bu yüzden de bulutları, yağmuru ve şimşegi simgelediğidir (Tezcan, 2001, s.11).

¹ Bkz (İnal, 1971 s. 153-163; Mahir, 1993, s. 271-273; B. Ögel, 1993, s. 566-569; Tezcan, 2001, s. 6-10; Esin, 2004, s. 130-148; Önal, 2007, s. 3-10).

Uzak Doğu'nun, Çin sanatının tipik hayvanı ejderler farklı bir tarz ve semboller dünyası ile ilgili olarak Selçuklu sanatına da girmiştir. Anadolu Selçuklu sanatında da ejder figürleri oldukça yaygındır. Özellikle taş ve alçı kabartmalarda karşımıza çıkar. Ejderlerin genellikle çift teşkil etmesi, birçok örneklerde aslan ve sfenks kuyrukları veya çift başlı kartalların kanat uçlarında yer almaları, bazen de insan ve boğa başı veya hayat ağacı ile birleşmeleri dikkati çeken özelliklerdir. Takvim hayvanı ve gezegen sembolü olarak kullanılan ejderler daha da grift bir grup meydana getirirler. Anadolu Selçuklu ejderleri genelde sivil ve dini eserlerde yer almakta, özellikle kale, han, darüşşifa gibi sivil yapılarda hakim unsur olmuşlardır (Öney, 1969, s. 171). Ejder motifli Selçuklu eserlerin örnekleri şunlardır. Konya Kalesi, Cizre Ulu Cami (Fot. 50), Kubadabad Sarayı, Çankırı Darüşşifası, Karatay Han, Kayseri Sultan Han, Anamur Ak Cami, Ani Kalesi (Fot. 51), Susuz Han, Afyon Mezar Taşı, Çizre Köprüsü, Obaköy Medrese, Emir Saltuk Kümbeti, Gök Medrese, Sungurbey Cami, Diyarbakır Urfa Kapısı, Kesikköprü Han, Alaeddin Köşkü... vbs.²

Fotoğraf. 50: Cizre Ulu Cami, ejder kapı tokmağı (Müdürrisoğlu, 2011)

² Bkz (Öney, 1969, s. 172-189).

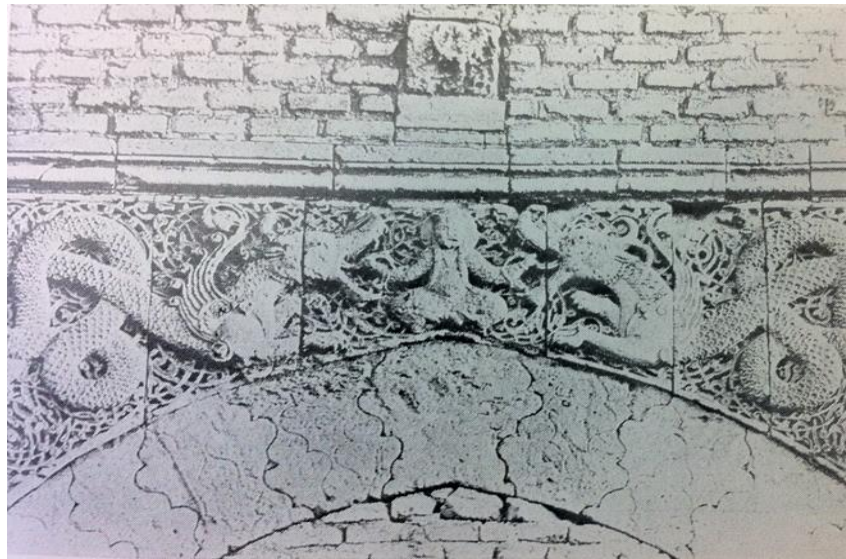

Fotoğraf. 51: Ani Kalesi, ejderler ve ağzı halkalı boğa başı (Öney, 1969)

İki ejder arasında top gibi yuvarlak bir nesnenin bulunduğu tasvirler Doğu Asya ve Çin sanatında bilinen ve belli bir anlam ifade eden motiflerdir. Ejderler bulutları ve ortalarındaki yuvarlak, top veya inci motifi de ayı temsil eder. Aya yaklaşan bulutlar ayı kapladığı veya ejderler inciye yuttukları zaman bereket getirici yağmur yeryüzüne düşer. Bu yüzden motif Uzak Doğu’da bir bereket sembolü olarak kullanılmıştır. Uzak Doğu’da yağmur getiren bir bereket sembolü olarak kullanılan iki ejder arasındaki top motifi, Türk istilasından sonra İran ve Anadolu ve Mezopotamya’ya sıçramıştır. Bir bakıma Türklerin geldikleri bölgelerde de ortaya çıkar. Bu, Türklerin ejderi geldikleri yerde bulmayıp kendiliklerinden bildiklerini ve geldikleri çevreden getirdiklerini gösterir. Örneğin, Afyonkarahisar Müzesinde bulunan ejderli bir mezar taşının sağ kısmında yılan gövdeli iki ejder birbirlerine dolanır ve sağ üst kısımda kafaları karşılıklı gelir. Her ne kadar burada iki ejder başı arasında başka bir motif yoksa da, ejderin yuvarlak bir büküm yapan gövdesinin üstünde kalan boş alanın üzerinde bir halat motifinin çerçevelediği bir yuvarlak yerleştirilmiştir. Bunun ayı temsil etmesi muhtemeldir. Sadece motifin yeri değişmiştir. Karatay Han’ın girişindeki iki ejderin arasındaki düğümlenmiş yuvarlak bu geleneğin devamlığını gösterir. Aynı eğilim Obaköy Medrese’deki ejder kabartmasında da bulunabilir. Gövdelerinin altıgen yaparak birbiriyle kesiştiği iki ejderin açılan ağızları arasındaki rozet bir süsleme unsuru olduğu kadar bilinen bir motiften hareket edildiğini de akla getirir. Bilinen bir motifi kendi kurgusuna göre işleyen Türk sanatı zevki işte Susuz Han’ın taç kapısındaki kabartmada

küreyi bir insan başı haline getirmiştir. Bu insan başının da ayı ifade etmesi gerekir (İnal, 1971, s. 163-166).

Buna benzer bir örnek Bağdat'taki Tılsımlı Kapı'nın üstündeki figürlü kabartmadır (Fot. 52). Kabartma yılan şeklindeki gövdesi düğüm olmuş iki ejderin arasında bağdaş kuran ve ejderleri dillerinden yakalayan bir kişiyi gösterir. Bağdat'taki Tılsımlı Kapı'da ay motifi olmamasına karşın, bağdaş kurmuş figürün pozu bu devirde ayı şahıslandıran figürün pozuyla aynıdır. Tılsımlı Kapı'daki tasvir belki bir tarihi olayın, belki de gerçekten bir kudret sembolüdür. Fakat onun daha çok bir bereket ve bolluk sembolü olması, şehire uğur getireceğini sanılması yukarıda incelediğimiz eserlerin içeriğine daha uygundur ve Tılsımlı Kapı sözüyle de daha çok bağdaşacaktır. Bütün bunların yanı sıra da kapı Uzakdoğu'da görülen ejderli şeref kapıları geleneğine bağlanır. Tılsımlı Kapı'nın en yakın benzeri ise Paris'te Milli Kitaplık'ta bulunan Kitâb al-Tiryâk'ın ön sayfasını süsleyen iki minyatürde buluyoruz. Resim dört melek ile çevrili ve birbirlerine dolanmış iki ejderin teşkil ettikleri bir yuvarlak madalyon içinde bir hilal taşıyan bağdaş kurmuş bir şahıs tasvir eder. Hilal içinde bağdaş kurmuş şahıs bu devir astrolojisine göre ayı temsil eder. Bu tasvir kötülüğe karşı bir tılsım veya çare olarak izah edilir. Alanya Obaköy Medrese'sindeki kabartmanın rozeti, Karatay Han'daki taç kapının düğümü, Kitab al-Tiryak'ın minyatüründeki hilal tutan kişi, Tılsımlı Kapı'daki bağdaş kuran şahıs ve Susuz Han'da yer alan insan başı Uzak Doğu'nun topunu, ayı simgeleri (İnal, 1971, s. 167-68).

Fotoğraf. 52: Irak-Bağdat, Tılsım kapısı (Öney, 1969)

Gönül Öney ise ejderlerin sembolik kullanışları üzerinde olasılıkları şöyle açıklamıştır.³

- a. Ahenk, hareket, gökyüzü veya kâinat sembolü
- b. Karanlık ve kötülükle mücadele sembolü
- c. Yer altı, karanlık sembolü
- d. Cauzehir / gezegen sembolü
- e. On iki hayvanlı Türk-Çin takviminde ejder yılı
- f. Su sembolü (Öney, 1969, s. 189-192)

Susuz Han'daki ejderli kabartmaya ait yorumlamamıza eklenecek bir konu daha vardır. Bu da ejderlerin üzerindeki çifte melek motifidir. Ejderler ve başın ayı tehdit eden bulutlar olması melek tasvirlerinin de bu kabartmadan soyutlanamayacağını ve burada Kitab al-Tiryak'taki gibi ejder-ay-melek kompozisyonunun denendiği akla getirir. Sadece minyatürde madalyonun dört köşesindeki bir alanı doldurmak üzere yerleştirilen dört melek yerine, Susuz Han'daki kemerin köşelerini doldurmak için iki melek kullanılmıştır.

Bu bağlamda burada melek ile kastedilen şey semavi alem olacaktır. Meleklerin getireceği yağmur ve bereket bu motifin en iyi yorumu olabilir. Susuz Han diye tanınan hanın kapısına böyle bir bereket sembolünün konmasında belki de bir kasıt vardı. Hanın adı ile taç kapıdaki kabartma arasında hanın yapıldığı devirde bir bağlantı kurulması ve bu maksatla kabartmanın bir temenni olarak yapılması ihtimali kuvvetlidir (İnal, 1971, s. 168-69).

³ Selçuklu Sanatında Ejderhanın ikonografik anlamı hakkında daha ayrıntılı bilgi almak için bkz (Öney, 1969, s. 171-192; İnal, 1971, s. 153-181); Esin, 2004, s. 130-150).

Türk sanatındaki ejderhanın kozmolojik, mitolojik ve astrolojik analizi hakkında daha bilgi için bkz (Çoruhlu, 1995, s. 43-71; Esin, 2001, s. 77-92).

SONUÇ

Susuz Han, günümüzde Burdur'un Bucak ilçesi sınırlarında, Bucak-Antalya karayolunun çok yakınında bir köy içinde yer almaktadır. Han, Anadolu Selçuklu döneminde Antalya-Isparta-Konya kervan yolu üzerindedir ve Antalya'dan hareketle Evdir ve Kırkgöz Han'dan sonraki üçüncü menzil / konaklama noktasıdır. Bugünkü haliyle Susuz Han'ın ne kitabesine ne de vakfiyesine rastlanmaktadır. Ancak mimari ve süsleme özelliklerine göre Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanat yıllarında inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir.

Susuz Han, Anadolu Selçuklu Döneminde Batı Akdeniz'in en önemli limanlarından Antalya'yı kuzeye bağlayan kervan yolu üzerindeki inşa edilen bir dizi han arasındadır. Aynı kervan yolu üzerinde yer alan Evdir Han'ın Sultan I. İzzeddin Keykavus dönemine, İncir Han, Susuz Han ve Kırkgöz Hanı'nın ise Sultan II. Keyhüsrev döneminde inşa edilmiş olmaları, Selçuklu hükümdarlarının bu kervan yoluna büyük önem verdiklerinin göstergesidir.

Akdeniz bölgesini kuzeye bağlayan kervan yoluna neden önem verildiğini irdeleyecek olursak şu bilgilere ulaşabiliriz. Selçuklu sultanları ticaretin engelsiz sürdürülebilmesi için siyasî bütünlüğü sağlamak gereğini düşünerek, sahilleri Selçuklu hâkimiyeti altına almaya çabalamışlardır. II. Kılıç Arslan'ın 1182 yılında Antalya'yı kuşatmasından başlayarak, II. Keyhüsrev'in büyük babası olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1207'de, Avrupa ve Mısır'dan gelen ticaret gemilerinin uğrak yeri Antalya'nın fethedilmesi ile Anadolu'ya Akdeniz'de bir kapı açılarak, ithalat ve ihracat emniyet altına alınmıştır. Ardından I. İzzeddin Keykavus, Rumlar tarafından işgal edilen Antalya'yı 1216 yılında yeniden ikinci kez Selçuklu hakimiyetine geçirmiştir. II. Keyhüsrev'in babası I. Alâeddin Keykubad ise Akdeniz'in önemli limanlarından Alanya'yı 1223'te fethederek, tersaneyi de adıyla tanınacak bu kentte inşa ettirmiştir.

Devamlılığını sağlamak gayesiyle II. Gıyaseddin Keyhüsrev de, önceki Selçuklu sultanları tarafından önemsenerek ilgi gören kervan yolu üzerinde kervansaraylar inşa ettirerek, ticari açıdan babasının siyaseti takip ettiği anlaşılmaktadır.

Susuz Han, avlu ve barınağa sahip karma kervansaraylar grubunda yer alır. Han, yaklaşık 34x30 m. ölçüleri ile kareye yakın dikdörtgen bir planlı bir yapıdır. Kapalı bölüm, doğu-batı yönünde beş sahna bölünmüştür. Yapı, plan özellikleri açısından büyük ölçüde Konya Horozlu Han'la örtüşmektedir.

Üzerinde taç kapının yer aldığı beden duvarının iki yanındaki duvar parçaları, Susuz Han'da önce kapalı hacmin inşa edildiğini, bu kısım tamamlandıktan sonra ise avlunun inşasına başlandığı, ancak bilinmeyen bir nedenle tamamlanamadığı varsayımını ortaya koymaktadır. Ancak Susuz Han'ın avlusuna ilişkin verilerin ortaya çıkartılması amacıyla yürütülen kazı çalışmaları sonucunda, kapalı kısmı büyük bir özenle inşa edilen hanın avlusunun temel düzenlemesine başlandığı, ancak tamamlanamadığı anlaşırmıştır.

Yapıda mermer, düzgün kesme ve moloz taş, birlikte fakat farklı yerlerde ve oranlarda kullanılmıştır. Bunun yanı sıra çevreden getirilen devşirme malzemeye gerek cephede gerek barınak bölümünde rastlanmaktadır.

Yapıda geometrik, bitkisel ve figürlü süsleme değişik oranlarda kullanılmıştır. Yazı, sadece giriş bölümün kuzeyinde kemer yayının başladığı noktada nesih karakterde tek satır olarak göze çarpar. Süslemelerin tamamı, yapının en etkileyici bölümünü oluşturan ve mermerden yapılan ana giriş kapısı konumundaki taç kapı üzerinde yer almaktadır.

Susuz Han'ın taç kapısı, Anadolu Selçuklularının taş oyma işçiliğinin en seçkin örneklerindendir. Taç kapı kitlesi dış yüzeyini, içinde giriş boşluğunun yer aldığı beden duvarı hizasına getiren ve tepede bir yarım kubbecik oluşturan mermer mukarnasları ile zengin süslemelere sahiptir.

Taç kapının en dikkat çekici özelliği figürlü süslemelerdir. Susuz Han'daki süslemeler arasından en dikkat çekici olanı "bir insan başını yutmağa hazır çifte ejder ve çifte melek" figürüdür ve ikonografik açıdan açıklanabilmektedir.

Uzak Doğu'nun, özellikle Çin sanatının tipik hayvanı ejderler farklı bir stil ve semboller dünyası ile ilgili olarak Anadolu Selçuklu Sanatına girmiştir. Anadolu Selçuklu sanatında ejder figürleri oldukça yaygındır ve dönemin ejderleri hem sivil hem de dini, askeri eserlerde karşımıza çıkar. Kale, han, darüşşifa gibi bazı yapılarda hakim oluşları dikkat çekicidir.

İki ejder arasında top gibi yuvarlak bir nesnenin bulunduğu tasvirler Doğu Asya ve Çin sanatında bilinen ve belli bir anlam ifade eden motiflerdir. Ejderler bulutları ve ortalarındaki yuvarlak, top veya inci motifi de ayı temsil eder. Aya yaklaşan bulutlar ayı kapladığı veya ejderler inciyi yuttukları zaman bereket getirici yağmur yeryüzünde düşer. Bu yüzden motif Uzak Doğu'da bir bereket motifi olarak kullanılmıştır. Bilinen bir motifi kendi kurgusuna göre işleyen Türk sanatı zevki Susuz Han'ın taç kapısındaki kabartmada küreyi bir insan başı haline getirmiştir. Bu insan başı da ayı ifade etmektedir.

İkonografik çözümleme açısından, Susuz Han'daki "bir insan başını yutmağa hazır çifte ejder ve çifte melek" motifi, meleklerin getireceği yağmur ve bereket olarak yorumlanabilir. Hanın ismi ile taç kapıdaki kabartma arasında hanın yapıldığı devirde bir ilişki kurulmuş olması ve bu maksatla kabartmanın bir temenni olarak yapılması kuvvetle muhtemeldir.

Güner İnal bu motif için şöyle açıklamıştır;

Bu motifin Önasya'ya Malazgirt'ten sonraki Türk yerleşmesiyle geldiği zannediyorum açıktır. İslam Arap kaynaklarında korkunç ve zararlı bir hayvan olarak görülen ejderin karakteri değişmiştir. Buradaki ejder Uzak Doğu ve Orta Asya'daki kudretli ve bereket getirici ejderlerdir. Muhteva ve motifin kendisi bunu açıklar. Böylece Türk boyları mensup oldukları Büyük Asya Kültür çevresini yakın Doğu'ya taşımış oluyorlar ve bir kültür taşıyıcısı fonksiyonunu görüyorlardı. Büyük Asya Kültür çevresi dediğimiz Orta Asya, Çin, Hint, Japonya'yı içine alan, bölgeler arası temasların hiç durulmadığı bu dünyayı benimsemiş ve ona katkıda bulunmuş olan Türkler geldikleri ülkelerde bulduklarından da hiç şüphesiz faydalanmışlardır. Fakat olayın dikkati çeken tarafı, Türklerin Anadolu'da meydana getirdikleri medeniyette bildikleri ve taşıyıcısı oldukları bu kültürü işlerken onun çeşitli varyasyonlarını meydana getirmişler, onu değiştirmişler ve tanınmayacak hale getirecek kadar onunla oynamışlardır (İnal, 1971, s. 169).

Orta Çağ'da Doğu ile Batı'yı birleştiren dünya ticareti iki yolla yapılmaktaydı. Bunlardan birincisi Baharat Yolu, diğeri İpek Yolu idi. Baharat Yolu Türkiye sınırları dışında, Karadeniz'in kuzeyinden geçmekteydi ve dünya ticaretinin oldukça küçük bir bölümünde egemendi. Diğeri bir yol ise dünya ticaretinin büyük bir bölümünün gerçekleştirildiği İpek Yolu idi. İpek Yolu, Çin'in Şian kentinden başlayarak, Doğu Türkistan, Moğolistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan gibi tüm Türk ülkelerini kat ettikten sonra ve İran üzerinden, bir kolu Suriye'nin Lazkiye limanına ulaşır, diğeri bir büyük kolu ise, Anadolu topraklarına girerdi.

İpek Yolu Anadolu'ya üç koldan; Güney'de Cizre-Hasankeyf, merkezde Doğubayazıt-Erzurum, Sivas, kuzeyde de Kars-Trabzon yoluyla girerdi. Anadolu Selçuklu döneminin önemli kentleri Erzurum, Sivas, Kayseri ve Konya'da düğüm oluşturan bu yollar kuzeyde Sinop, güneyde Antalya'ya kadar uzanırdı. Böylece yollar, doğu-batı, kuzey-güney yönünden Anadolu'yu hiçbir ülkede olmadığı kadarıyla bir ağ gibi sarmakta idi.

Anadolu'daki ticaret yolları üzerinde kurulan kervansaraylar, sayıları ve büyüklükleriyle 12. yüzyıl ile 13. yüzyılın ilk yarısındaki ticarî ve iktisadî hayatın yoğunlaştığı görülmektedir. Aynı zamanda hanlar vakıf yapısı oldukları için bu müesseselere has olan zihniyeti ve içtimaî teşkilatı ile de bahsi geçen bu yüzyıllarda Selçuklu medeniyetinin ulaştığı yüksek seviyeyi de göstermektedir.

Sonuçta, çalışmamız aracılığıyla Anadolu Selçuklu kervansarayların tipik bir örneği olan Susuz Hanın, ticarî açıdan Selçuklu hükümdarları tarafından önem gören kervan yolunda inşa edilip, mimari açıdan diğeri hanlarla hem benzerlik hem de farklılık yansıttığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca giriş bölümünde sözü edilen İpek Yolu'nu yalnızca ticaret yolları olarak değerlendirmemek gerekir. Başka bir boyut da yüzyıllar boyu Doğu ile Batı arasında kültür alışverişine olan katkılardır. İpek Yolunun en önemli kavşak noktalarında karşımıza çıkan Anadolu'daki kervansaraylar da olasılıkla benzer kültür alışverişini sağlandığı sonucuna varabiliyoruz. Kervansaraylarda kalan çeşitli milletlerden tüccarlar ve alışveriş edilen mallar aracılığıyla kültürel etkileşim söz konusu olmuştur. Bu çalışmamızın temasını oluşturan Susuz Han'daki ejder motifi, farklı toplumlar

arasındaki etkileşimin doğal bir sonucu olduğu açık olmasıyla, ticaret yollar ve kervansaraylar üzerinde sağlanan kültür alışverişi için ipucu vermektedir.

Susuz Han, tüm bu bilgilerle birlikte, Anadolu Selçuklu Kervansarayın araştırılmasındaki önemli yerini ispatlamaktadır, hatta Türk Sanat Tarihi biliminde katkıda bulunacak önemli eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acun, H. (2007). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, Ş. (1992). Kervansaray, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 25, Ss. 299-302). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akdağ, M. (1959). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, I. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Anonim. (1982). Burdur, *Yurt Ansiklopedisi: Türkiye: İl İl dünü, Bugünü, Yarını* (C. 3, Ss. 1221-1610). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Anonim. (1993). *Göller ve Güller Beldesi Burdur*. Burdur: T.C Burdur Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.
- Anonim. (2013a). *Burdur Müzesi Raporu*. Burdur: Burdur Müzesi.
- Anonim. (2013b). *Seçilmiş Göstergelerle Burdur 2012*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Aslanapa, O. (1984). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atan, T. (1990). *Türk Gümrük Tarihi Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar*, 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aytaç, İ. (2002). Selçuklu Kervansarayları. *Türkler* içinde (c. 7, s. 854 – 864). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bektaş, C. (1999). *Selçuklu Kervansarayları*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- İbni Batuta. (1983). *İbni Batûta Seyahâtnamesi (Tuhfetü'n- Nuzzâr Fi Garaibi'l- Emsâr)*, I-II, (M. Çevik, Çev.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- İbn Bibi. (1956). *El Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umurû'l- Alâ'iyye (Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- İbn Bibi. (1996). *El Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umurû'l- Alâ'iyye (Selçuk-Name)*,II, (M. Öztürk, Çev.). Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bozcu, M. M. (2010). *Burdur İlinde Türk Mimarisi: Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Eserleri*. Uzmanlık Tezi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- Bozer. R. (2007). Eğirdir Han. (H. Acun, Ed.) *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (s. 237-253), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Cahen, C. (1994). *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*. İstanbul: E yayınları.
- Cantay, G. (2002). Türk Mimarisinde Kervansaray. *Türkler* içinde (C. 6, Ss. 76-86). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cezar, M. (1981). Türk Tarihinde Kervansaray, *VIII.Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Ankara: Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde (C. 2, Ss. 931-940). Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- Cuinet, V. (1890-95). *La Turquie d'Asie; Géographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie Mineure, I*. Paris: Ernest Leroux.
- Çakmak, M. A. (2012). II. Gıyaseddin Keyhüsrev Zamanında Türküye Selçuklu Devleti (1237-1246). (R. Turan, Ed). *Selçuklu Tarihi* içinde (Ss. 395-407), Ankara: Grafikler Yayınları.
- Çetin, K. (2011). *Selçuklu Medeniyet Tarihi*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (1995). *Türk Sanatı'nda Hayvan Sembolizmi: Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dini ve Edebi Tasavvurlara göre*. İstanbul: Seyran Kitap.
- Demir, A. (1985). Anadolu Selçuklu Hanları. *İlgi*, 42, 2-7.
- Demir, A. (1988). Anadolu Selçuklu Hanları Susuz Han. *İlgi*, 55, 15-19.
- Demirci, D. (2006). *Gelendost Ertokuş Kervansarayı*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

- Denkbalbant, A. (1992). Susuz Han, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 37, Ss. 576-577). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Denktaş, M. (2007). Karatay Han. (H. Acun, Ed). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (Ss. 359-379), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Deri, M. (Mart 2013). İslam Medeniyetinde Kervansaraylar ve Önemi. *Yeni Dünya*, 24-25.
- Durukan, A. (1993). Ak Han'ın Süsleme Programı. Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Sanat Tarihi Bölümü (Haz.). *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar-Güner İnal'a Armağan* içinde (Ss. 143-160), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Duymaz, A. Ş. (1996). *Isparta-Antalya Arasında Yer Alan Anadolu Selçuklu Hanlarından İncir Han*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Duymaz, A. Ş. (2007). Susuz Han. (H. Acun, Ed). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (Ss. 273-285), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdmann, K. (1961). *Das Anatolische Karavansaray des 13.Jahrhundert, I*. Berlin: Mann Verlag.
- Erdmann, K. ve Erdmann, H. (1961-1976). *Das Anatolische Karavansaray des 13.Jahrhundert, II-III*. Berlin: Mann Verlag.
- Ersoy, B. (Eylül 1996). Anadolu Selçuklu Kervansarayları. *Kültür ve Sanat*, 31, 16-20.
- Erten, S. F. (1940). *Antalya Vilayeti Tarihi*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Esin, E. (1993). Mıyanlık Uygur Buyan Yapısından (Vihâra) Hakanlı Mıyanlığına (Ribât) ve Selçuklu Han İle Medresesine Gelişime. *Malazgirt Armağanı* içinde (Ss. 75-102), Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gök, M (Ed). (2012). *5 Duyu 5 Olgu*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Görür, M. (2007). Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu. (H. Acun, Ed). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (Ss. 473-529), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güçlüay, S. (2002). Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası. *Türkler* içinde (C. 7, Ss. 365-374). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Günel, G. (2010). Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu'da İpek Yolu-Kervansaraylar-Köprüler. *Kebikeç*, 29, 133-146.
- Güran, C. (1978). *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İnal, G. (1971). Susuz Han'daki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri. *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, 153-181.
- Isayev, E. ve Özdemir, M. (2011). Büyük İpek Yolu ve Türk Dünyası. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 3(1), 111-120.
- Karakaya, E. (1992). Horozlu Han. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 18, Ss. 245-246). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karpuz, H. (2001). *Anadolu Selçuklu Mimarisi Yardımcı Ders Kitabı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları.
- Karpuz, H. (2008). *Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü* (1.bs), 1. Ankara: Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Karpuz, H. (2010). *Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü* (3.bs), 1. Ankara: Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Kayaoğlu, İ. (1981). Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), 359-373.
- Kaymaz, N. (2009). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Giyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi.

- Kazıcı, Z. (1992). Ahilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 1, Ss. 540-542). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarihi Kurumu.
- Kırpık, G. (2012). Haçlılar ve İpek Yolu. *Bilig*, 61, 173-200.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koca, S. (2002). Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikaları, *Genel Türk Tarihi* içinde (C. 4, Ss. 485-501). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1974). *Etnoğrafya, Folklor, Dil, Tarih v. d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*. Ankara : Ayyıldız Matbaası.
- Köprülü, F. (1984). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi.
- Lanckoronski, K. G. (1890-92). *Staedte Pamphiliens und Pisidiens, II*. Prag-Wien: Tempsky.
- Lane, E.W. (1863). *Arabic-English Lexicon, I*. London: Willams & Norgate.
- Mahir, B. (1993). Osmanlı Saz Üslubu Resimlerinde Ejder İkonografisi. Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Sanat Tarihi Bölümü (Haz.). *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar-Güner İnal'a armağan* (s. 271-294), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Merçil, E. (2002). Türkiye Selçukluları, *Türkler* içinde (C. 6, Ss. 503-528). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Metin, T. (2012). Selçuklu Çağında Şehir Hayatı. (R. Turan, Ed). *Selçuklu Tarihi* (s. 509-554), Ankara: Grafikler Yayınları. Mülayim, S. (1993). Selçuklu toplumunda İkonografik Hafızası, *Antalya IV. Selçuklu Semineri (Bildiriler) 13-14 Mart 1992* içinde (Ss. 62-69), Antalya: T.C. Antalya Valiliği Yayınları.
- Müller, K. (Aralık 2001). Yakındoğu Kervansarayları (A. Öztürk ve Ş. Uzluk, Çev.). *Yeni İpek Yolu Dergisi - Özel Sayı: Konya*, 4, 123-166.

- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi: (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, 2. Ankara: Türk Tarihi Kurumu.
- Ögel, S. (1987). *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Önal, N. O. (2007). *Çin Mitolojisindeki Ejderha Motifin Çağdaş Seramik Biçimlerde Yorumlanması*. Yüksek Lisans Sanat Eseri Raporu, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Öney, G. (1969). Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri, *Belleten*, 33(130), 171-192.
- Öney, G. (1978). *Anadolu Selçuk Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özata, M. (2009). *İlkçağlardan Kurtuluş Savaşı'na Burdur Tarihi*. İzmir: Umay Yayınları.
- Özbek, Y. (2007). Tuzhisar Sultan Hanı. (H. Acun, Ed). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (Ss. 175-193), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özergin, M. K. (1959). *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özergin, M. K. (1965). Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları. *Tarih Dergisi*, 15 (20), 141-171.
- Polat, M. S. (2002), Selçuklu Türkiye'si'nde Ticaret. *Türkler* içinde (c. 7, s. 375-385). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ramsey, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (M. Pektaş, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Riefstahl, R. M. (1941). *Cenubu garbî Anadolu'da Türk Mimarisi*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Saatçı, M. (1992). Selçuklu İktisadının Temelleri. (A. H. Köker, Ed). *Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Selçuklular Devrinde Kültür ve Medeniyet Kongresi Tebliğleri 14 Mart 1991* içinde (Ss. 225-237), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- Sarre, F. (1998). *Küçük Asya Seyahati, 1895 Yazı, Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar* (D. Çolakoğlu, Çev.). İstanbul: Pera Turizm ve Tic.A.Ş.
- Sevim, A. (1992). Keyhüsrev II., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.25 , Ss. 349-350). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: Türk Tarihi kurumu Basımevi.
- Sümer, F. (1985). *Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Sümer, F. (1993). Selçuklular Devrinde Ticaret. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 83, 9-14.
- Şaman Doğan, N. (2012). Anadolu Selçuklu Yapılarından Örnekler. (R. Turan, Ed). *Selçuklu Tarihi* içinde (Ss. 701-761). Ankara: Grafikler Yayınları.
- Şaman Doğan, N. Ve Görür, M. (2007). Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarında Süsleme, H. Acun (Ed). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (Ss. 451-469). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1986). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tanış, H. (1967). *Burdur 1967 İl Yılığ*. Ankara: Önder Matbaa.
- Taşkıran, Z. F. (1986). Antalya Çevresinde Yer Alan Selçuklu Hanlarından Evdir Han ve Kırkgöz Han. *Antalya I. Selçuklu Eserleri Semineri 22-23-Mayıs-1986* (s. 21-29), Antalya: Antalya Valiliği Yayınları.
- Tezcan, G. (2001). *İslam Tasvir Sanatında Ejderin Ölümü*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Tolun, T. (1993). Selçuklu Toplumunda İkonografik Hafızası. *Antalya IV. Selçuklu Semineri (Bildiriler) 13-14 Mart 1992* içinde (Ss. 90-93), Antalya: T.C. Antalya Valiliği Yayınları.
- Tuncel, M. (1992). Burdur, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.6, Ss. 426-429). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Turan, O. (1946). Selçuklu Kervansarayları. *Belleten*, 10(39), 471-495.
- Turan, O.(1971). *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O.(1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Turan, O. (2001). Keyhüsrev II, *İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 6, Ss. 620-629). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Turan, O. (2002). *Selçuklu Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, R. (2012). Selçuklu dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. (R.Turan, Ed). *Selçuklu Tarihi* içinde (Ss.479-507), Ankara: Grafikler Yayınları.
- Turan, Ş. (1990.) *Türkiye-İtalya İlişkileri I Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Ünal, R. H. (1982), *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı Arşivi.
- Yavuz, A. T. (1976). Anadolu'da Eşodaklı Selçuklu Hanları. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(2), 187-206.
- Yavuz, A. T. (1996). Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta- Menzil- Derbent Teşkilatları. Z. Ahunbay, D. Mazlum ve K. Eyüpgiller (Haz.). *Doğan Kuban'a Armağan* içinde (Ss. 25-38), İstanbul: Eren Yayınları.
- Yetkin, S. K. (1962). Selçuklu Kervansaraylarının Özellikleri, *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara,19-24 Ekim 1959: Kongreye Sunulan Tebliğler* içinde (Ss. 408-410). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yetken, S. (1993). Bazı Selçuklu ve Beylikler Devri Tas Süslemelerindeki Figürlü Plastiklerle İlgili İkonografik Yorumlar, Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Sanat Tarihi Bölümü (Haz.). *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar –Güner İnal'a Armağan* içinde (Ss. 595-604), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yiğit, H. (2002). Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları. *Türkler* içinde (C. 7, Ss. 301-307). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yurdasever, H. (2011). *Anadolu Selçuklu Hanlarından Kırkgöz Han'ın Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Eba. (t.y.). 19 Aralık 2013 tarihinde <http://www.eba.gov.tr> adresinde erişildi.

Ekinci, H. A. (t.y.). Burdur İli, Bucak İlçesi, Susuz Köyü Sınırları İçerisinde Bulunan Susuz Kervansarayı'nın 2008 Yılı Kazı Çalışmaları Raporu. 11 Eylül 2013 tarihinde http://www.burdurmuzei.gov.tr/susuz_kervansaray%C4%B1.htm adresinde erişildi.

Definem.org. (t.y.). 19 Aralık 2013 tarihinde <http://www.definem.org> adresinde erişildi.

Flickr. (2009.). 14 Aralık 2013 tarihinde, <http://www.flickr.com/photos/owltracks> adresinde erişildi.

Google Maps. (t.y.). 14 Aralık 2013 tarihinde <https://maps.google.com> adresinde erişildi.

Kültür ve Koçibay, O. (t.y.). Burdur İsminin Menşei. 15 Şubat 2014 tarihinde T.C. Burdur Valiliği: <http://www.burdur.gov.tr/burdur-tarihi.asp> adresinde erişildi.

T.C. Burdur Valiliği. (t.y.). 15 Şubat 2014 tarihinde <http://www.burdur.gov.tr/nufus.asp> adresinde erişildi.

T.C. Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (t.y.). 10 Eylül 2013 tarihinde <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,10174/ipek-yolu.html> adresinde erişildi.

The Seljuklu Han of Anatolia. (t.y.). 11 Eylül 2013 tarihinde <http://www.turkishhan.org> adresinde erişildi.

Wikipedia. (2011). 11 Eylül 2013 tarihinde <http://tr.wikipedia.org/wiki/Burdur> adresinde erişildi.

Wowturkey. (2005). 19 Aralık 2013 tarihinde <http://www.wowturkey.com> adresinde erişildi.

EKLER

EK-1: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı Kararı

T.C.

KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞINA

Tescil B.
İhdim

Toplantı NO: ve Tarihi: 342,9.7.1982

Karar No: ve Tarihi A-3740.10.7.1982

Toplantı yeri:

İSTANBUL

Burdur İli, Bucak İlçesi, Burdur-Antalya Kara yolu üzerinde, bucak Kahvelerinin 10 km.güneyinde bulunan Susuz Han'ın tescil istemini içeren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 4.6.1982 gün Müze-02.2.750.0(15)-3477 sayılı yazısı okundu, ekleri incelendi, yapılan müzakeresi sonunda:

Burdur-Antalya Kara yolu üzerinde Bucak Kahvelerinin 10 km.güneyinde bulunan Susuz Han'ı Selçuklu Kervansaray Mimari Örneklerinden olması nedeniyle korunması gerekli eski eser olarak 1710-5805 sayılı yasalar uyarınca tescil edilmesine,

Söz konusu Han'ın sahibi bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü Teknik Uzmanlarınca tekniğine uygun hazırlanacak rölüve ve onarım projesine (1/50 ölçekli) Kurulumuz onayından sonra onarılacak gezimine açılmasının uygun olacağına karar verildi.

Prof. ORHAN ALSAÇ

BAŞKAN

Prof. DOĞAN KUBAN

BAŞKANVEKİLİ

Aslı Gibidir.

İmza ve Mühür

Üyeler

Aslı Gibidir.

16/9/1982

A.İNANÇ

EK-2: T.C Kültür Bakanlığı Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı

T.C
KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANTALYA KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA KURULU

KARAR

E.E.O.

15.03-/4

Toplantı Tarihi ve No:28.7.1992/76
Karar Tarihi ve No :28.7.1992/1502

Toplantı Yeri
ANTALYA

Burdur İli, Bucak İlçesi, Susuz Han'a ilişkin Antalya Koruma Kurulunun 24.3.1992 gün ve 1394 sayılı kararı ve Burdur Kültür Müdürlüğü ve Antalya Koruma Kurulu Müdürlüğü uzmanlarının 7.7.1992 günlü raporu ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 9.7.1992 gün ve 586 sayılı yazısı okundu. 27.7.1992 tarihinde yerinde yapılan inceleme ve 28.7.1992 tarihinde yapılan görüşmeler sonucunda;

Burdur İli, Bucak İlçesi, Susuz Han'a ilişkin Antalya Koruma Kurulunun 24.3.1992 gün ve 1394 sayılı kararında belirtildiği gibi; Susuz Han'da yapıldığı tesbit edilen hatalı uygulamaların eseri tahrip etmesi nedeniyle derhal durdurulması ve özen gösterilmesi için ilgililerin uyarılması gerektiğine; ve restorasyon isteminin taşınmazın tümünü içeren rölöve, restorasyon projesi ve ayrıntılı raporun Kurulumuza getirilmesinden sonra değerlendirilebileceğine karar verildi.

BAŞKAN
Prof.Dr.Gündüz ATALIK
İMZA

BAŞKAN YARDIMCISI
Yard.Doç.Erkân UÇKAN
İMZA

Üye
Prof.Dr.Haluk ABBASOĞLU
İMZA

Üye
Gül ASATEKİN
Y.Mimar
Rest.Uz.
İMZA

Üye
Kayhan DÖRTLÜK
Antalya Müze Müdürü
İMZA

Üye
Düriye KARALAR
Vakıflar Bölge Md.
İMZA

Üye

Üye

EK-3: T.C Kültür Bakanlığı Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kararı

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
ANTALYA KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA BÖLGE KURULU**

KARAR

Toplantı Tarihi ve No. : 02.05.2008/69
Karar Tarihi ve No. : 02.05.2008/2354

Toplantı Yeri
ANTALYA

Burdur İli, Bucak İlçesi, Susuz Köyü sınırları içerisinde bulunan, mülkiyeti Vakıflara ait olan, rölövesi Antalya Koruma Bölge Kurulunun 14.4.2007 gün ve 1584 sayılı kararıyla onaylanan 23 pafta 1205 parselde kayıtlı tescilli Susuz Kervansarayının revize rölöve, restitüsyon-restorasyon proje ve raporlarına ilişkin Antalya Vakıflar Bölge Müdürlüğünün 28.4.2008 gün ve 3300 sayılı yazısı okundu, ekleri ve dosyası incelendi, yapılan görüşmeler sonucunda;

Burdur İli, Bucak İlçesi, Susuz Köyü sınırları içerisinde bulunan, mülkiyeti Vakıflara ait olan, rölövesi Antalya Koruma Bölge Kurulunun 14.4.2007 gün ve 1584 sayılı kararıyla onaylanan 23 pafta 1205 parselde kayıtlı tescilli Susuz Kervansarayının onaylı rölövesinde vaziyet planına ait eksikliklerin tamamlandığı, yapılan bitki temizliği, sondaj ve araştırma sonucu ortaya çıkarılan yeni verilerin rölöve üzerine işlendiği anlaşıldığından revize rölövesinin uygun bulunduğu, restitüsyon önerisinde ana yapıya ait gösterilen açık avluyla ilişkin daha fazla veri elde edilmesine yönelik olarak Burdur Müze Müdürlüğü denetiminde detaylı bir açık avlu kazısı yapılması gerektiğine, bu kazı sonucu ortaya çıkacak veriler doğrultusunda hazırlanacak revize restitüsyon ve raporların Kurulumuza getirilmesine, restorasyon projesinin uygun bulunduğu, ancak portal konusunda detaylı araştırmalar yapılması ve bu yönde önerilen tamamlama çalışmalarının yeniden etüt edilmesi gerektiğine, iç mekanın aydınlatmasına yönelik olarak uygulamaya yönelik bir elektrik projesi hazırlanması gerektiğine, Hanın iç ve dış mekanına yönelik önerilen halı-kilim ve hediyelik eşya satışı ile yapı dışından servis yapılması kaydıyla yeme-içme işlevinin uygun bulunduğu (Olumlu), uygulamanın denetlenmesinin Koruma Yüksek Kurulunun 22.3.2001 gün ve 680 sayılı ilke kararı gereğince müellif mimar tarafından denetlenmesi gerektiğine karar verildi.

BAŞKAN
Doç.Dr.Gül ASATEKİN
(BULUNMADI)

Üye
Dr.Zekeriya ŞİMŞİR
İMZA

Üye
Av.Mesut AKAR
(BULUNMADI)

Üye
M.Oral ERBAY
Burdur Mz.Md.V.
İMZA

H.Bülent BAYKAL
Bölge Kurulu Müdürü
Üye
Prof.Dr.Ziya GENÇEL
İMZA

Üye
Dr.Sinan GENİM
İMZA

Üye
Mustafa EMEK
Vakıflar Bölge Md.
İMZA

BAŞKAN YARDIMCISI
Prof.Dr.Havva IŞIK
İMZA

Üye
Y.Mim.Feridun UYAR
İMZA

Üye
Ramazan TURAN
Burdur Valilik Tem.
İMZA

Üye